

Bachelorscriptieproject

Sûnder Frysk, gjin Friezen?

Zonder Fries, geen Friezen?

Eigen afbeelding.

Jasper Jonkers | 12216585

14 augustus 2023

Methoden & Technieken 3 | Bachelor Sociale Geografie & Planologie
Universiteit van Amsterdam

Politiek-geografische perspectieven op migratie
Dr. Inge van der Welle

Aantal woorden: 21 024

1 Sûnder Frysk, gjin Friezen	3
2 Gebruik van en blootstelling aan regionale taal als indicatoren voor identificatie	5
2.1 Identiteit als sociaal concept	5
2.2 Plaats als basis voor identiteit	6
2.3 Territoriale identiteit op verschillende schaalniveaus	6
2.4 De rol van taal binnen territoriale identiteiten	7
2.5 De relatie tussen taal en territoriale identiteiten in een regionale context	8
2.6 De rol van individuele kenmerken	9
3 Het onderzoeken van taal en identiteit in de Friese context	10
3.1 Onderzoeksstrategie en onderzoeksopzet	10
3.2 Casusselectie en onderzoekseenheden	10
3.3 Onderzoeksvraag en deelvragen	13
3.4 Conceptueel model en operationalisering	14
3.5 Dataverzameling	18
3.6 Samenstelling steekproef	20
3.7 Kwantitatieve en kwalitatieve analyse	23
3.7.1 Kwantitatieve data klaarmaken	23
3.7.2 Afhankelijke variabelen klaarmaken	23
3.7.3 Variabelen voor individuele kenmerken klaarmaken	25
3.7.4 Samenhang tussen territoriale identificatie en individuele kenmerken analyseren	25
3.7.5 Variabelen voor het gebruik van het Fries klaarmaken	27
3.7.6 Variabelen voor de blootstelling aan het Fries klaarmaken	28
3.7.7 Samenhang tussen territoriale identificatie en het gebruik van en de blootstelling aan het Fries analyseren	29
3.7.8 Samenhang tussen territoriale identificatie en het gebruik van en de blootstelling aan het Fries analyseren	29
3.7.9 Samenhang tussen relatieve territoriale identificatie en het gebruik van en de blootstelling aan het Fries analyseren	31
3.7.10 Kwalitatieve data klaarmaken	31
3.8 Positionering, ethische overwegingen en datamanagement	32
4 Identificatie op drie schaalniveaus en taalgebruik drie dimensies	34
4.1 Identificatie met Nederland, Friesland en de eigen woonplaats	34
4.2 Gebruik van en blootstelling aan de Friese en Nederlandse taal	38
4.3 De samenhang tussen taal en identificatie	48
5 De rol van het gebruik van en de blootstelling aan het Fries bij identificatie met Nederland, Friesland en de eigen woonplaats	55
6 Reflectie	57
7 Literatuurlijst	59

Bijlage A | Lijst met variabelen
Bijlage B1 | Correlatietabel Identificatie x Individuele kenmerken
Bijlage B2 | Correlatietabel Identificatie x Gebruik en blootstelling taal
Bijlage C1 | Volledige correlatietabel Identificatie x Individuele kenmerken
Bijlage C2 | Volledige correlatietabel Identificatie x Gebruik en blootstelling taal
Bijlage D | Syntax Analyse SPSS
Bijlage E1 | Notulen 1e Sight- and soundwalk
Bijlage E2 | Notulen 2^e Sight- and soundwalk
Bijlage E3 | Notulen 3^e Sight- and soundwalk
Bijlage E4 | Data reflectie soundwalks
Bijlage E5 | Data open vraag enquête
Bijlage F1 | Vragenlijst enquête Nederlands
Bijlage F2 | Vragenlijst enquête Fries

1 Sûnder Frysk, gjin Friezen

Zonder Fries, geen Friezen. Zo luidde het betoog van Tweede Kamerlid Romke de Vries van D66 in een recent debat over het vernieuwen van de bestuursafpraak Friese taal en cultuur (Markus, 2022). In die bestuursafpraak maken de Nederlandse overheid en de provincie Friesland afspraken over het beschermen en het bevorderen van het Fries. De overheid is daartoe verplicht vanuit Europese verdragen, alsmede vanuit de in 2014 aangenomen Wet gebruik Friese taal. (Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties & Provincie Fryslân, 2018).

De discussie over de bestuursafpraak past binnen een bredere discussie over de rol en het belang van het Fries. Naast Romke de Vries benadrukten in het debat over de nieuwe bestuursafpraak Friese en niet-Friese politici van links tot rechts, en zelfs de voorzitter van de Tweede Kamer, het belang van 's lands tweede officiële rijkstaal (Markus, 2022). Ook verantwoordelijk minister Bruins Slot (2022) gaf in de door haar gegeven 'Rede fan Fryslân' aan te erkennen hoe belangrijk het Fries is voor Friesland, en zegde toe zich in te zetten om de positie van de taal verder te versterken. Om het belang van het Fries te duiden haalde zij een gedicht van Ed Hoornik aan, die stelde dat het Fries "het instrument is waardoor Fryslân ademhaalt" (Bruins Slot, 2022). En ook vanuit de samenleving zijn er talloze initiatieven. Het Fries en Friesland lijken dus op het eerste gezicht onlosmakelijk met elkaar verbonden.

Hier is echter wel een kanttekening bij te plaatsen. De ANWB voelde zich, naar aanleiding van een voorstel van de 'Jongfryske Mienskip' om Nederlandstalige verkeersborden te vervangen door Friestalige verkeersborden, genoodzaakt om te benadrukken dat lang niet iedereen in Friesland daadwerkelijk Fries spreekt (Terwisscha van Scheltinga, 2022). Dit is ook terug te zien in de meest recente Friese Taalatlas (Provincie Fryslân, 2020), een initiatief vanuit de provincie Friesland waarbij eens in de zoveel jaar het gebruik van het Fries onderzocht wordt. Iets meer dan de helft van de Friezen heeft Fries als moedertaal, iets minder dan de helft het Nederlands. Niet geheel toevallig is ook het aantal Friessprekende en Nederlandssprekende gezinnen redelijk gelijk. En hoewel vrijwel iedereen in Friesland Fries verstaat, geeft ruim een op de vijf Friezen aan moeite te hebben met het lezen en spreken van de taal. Een ruime meerderheid geeft aan niet goed Fries te kunnen schrijven.

En het is niet ondenkbaar dat die groep in de toekomst groter zal worden. Wat hoewel de minister stelt dat de Friese taal bloeit (Bruins Slot, 2022), zijn er wel degelijk zorgen. Uit de eerdergenoemde Taalatlas (Provincie Fryslân, 2020) valt op dat de Friese vaardigheden het hoogst zijn bij vijftigers en zestigers, en bij jongere generaties steeds wat minder. Deze zorgen kwamen naar de voorgrond toen het de Rijksuniversiteit Groningen aanvankelijk niet lukte een vervanger te vinden voor de enige hoogleraar Fries in Nederland (Ven, 2023). Goffe Jensma, de emeritus-hoogleraar in kwestie, was bezorgd dat de gang van zaken ertoe zou kunnen leiden dat het Fries afzakt van zelfstandige taal tot dialect van het Nederlands (Hebel, 2022). In een interview in radioprogramma 'De Taalstraat' gaf Jensma aan dat het Fries het sowieso al erg moeilijk heeft door de verregaande mondialisering en de opkomst van digitale communicatiemiddelen (Spits, 2022).

Het verdwijnen van minderheidstalen, waar het Fries binnen de context van Nederland onderdeel van uitmaakt, en talen in het algemeen is onderwerp van uitgebreide wetenschappelijke discussie. Onder andere UNESCO's 'Atlas of the World's Languages in Danger' (Moseley, 2010) bevestigt het beeld dat veel talen, en met name minderheidstalen, dreigen te verdwijnen. Dit beeld wordt bevestigd door Fishman (1998) en Crystal (2000). Zij zien net als Jensma (Spits, 2022) mondialisering en nieuwe communicatiemiddelen als oorzaak van deze ontwikkeling. Specifiek voor het Fries zien Cenoz en Gorter (2006) ook aanwijzingen dat de taal in haar voortbestaan bedreigd wordt. Verscheidene auteurs, waaronder Hale et al. (1992) en May (2003), benadrukken in het licht van

deze krimp het belang van minderheidstalen vanuit onder andere diversiteitsoogpunt en cultuurhistorisch oogpunt. Daarbij vinden zij zich gesterkt door het Europees Verdrag voor de Rechten van de Mens (Council of Europe, 1950), dat expliciet stelt dat het niet toegestaan is om te discrimineren op basis van onder andere taal. Onder andere de Raad van Europa meent dat dit betekent dat gemeenschappen het recht hebben om hun eigen taal te spreken, ook al is die binnen het land niet dominant (Council of Europe, 1992). Hale et al. (1992) en May (2003) pleiten dan ook voor verdergaande maatregelen om het gebruik van minderheidstalen te stimuleren, zodat deze talen een betere kans maken om behouden te blijven.

Deze pleidooien vanuit de wetenschap ten spijt, is er dus sprake van een significante groep niet-Friestaligen in Friesland, en een nog grotere groep die in de praktijk vaak Nederlands spreekt. Zijn zij of voelen zij zich dan ook minder Fries? De zin ‘zonder Fries, geen Friezen’, lijkt dat wel te suggereren. De analyse van Hornsby en Agarín (2012) van de huidige staat van het Bretons, de regionale taal die gesproken wordt in de Franse provincie Bretagne, lijkt echter aan te geven dat dit niet per sé het geval hoeft te zijn. Zij halen onderzoeken aan waaruit blijkt dat de inwoners van Bretagne het behoud van het Bretons belangrijk vinden, maar dat gebruik in de praktijk ver achterblijft, evenals pogingen om nieuwe generaties de taal bij te brengen. Ook zonder daadwerkelijk veel gebruikt te worden, blijft het Bretons haar rol vervullen als onderdeel van de Bretonse identiteit.

Is dat ook het voorland dat Friesland te wachten staat? Niet als het aan de provincie ligt in ieder geval. “Fryslân geeft voor elke inwoner het meeste uit aan regionale identiteit” (2023) stelt Omrop Friesland. Daaronder vallen ook initiatieven die specifiek gericht zijn op het stimuleren van het gebruik van het Fries (Provincie Fryslân, 2023). Ook in dat kader is het interessant om te onderzoeken welke rol de Friese taal, en dan specifiek het gebruik ervan, speelt bij de identiteit van de Friezen. In het vervolg van dit onderzoeksvoorstel wordt de theoretische achtergrond van dit vraagstuk verder uitgewerkt aan de hand van de kernconcepten regionale taal, territoriale identiteit en individuele kenmerken. Daarna zal bij de onderzoeksopzet, operationalisering en dataverzameling uiteengezet worden hoe de rol van het Fries in de identiteit van Friezen op nuttige en zorgvuldige wijze onderzocht kan worden.

2 Gebruik van en blootstelling aan regionale taal als indicatoren voor identificatie

Doel van dit onderzoek is om inzicht geven in de rol die taal speelt binnen identiteiten. Startpunt is het begrip identiteit. Identiteit is een van oorsprong psychologisch begrip dat vele definities, dimensies en aspecten kent. Dit theoretisch kader begint met het bestuderen van identiteiten als sociaal concept. Vervolgens wordt gekeken naar de rol van plaats, in algemene zin, binnen het concept identiteit. Daarna wordt dieper ingegaan op de verschillende aspecten van plaats, en hoe die passen binnen de relatie tussen plaats en identiteit. Als vaststaat hoe de relatie tussen plaats en identiteiten ligt, kan gekeken worden naar de rol van taal in die relatie. Op basis hiervan wordt het mogelijk om specifiek te kijken naar het samenspel tussen taal, plaats en identiteit op een regionaal schaalniveau. Daarbij is in het bijzonder aandacht voor het gebruik van en de blootstelling aan regionale taal. Dit gebied is nog relatief weinig verkend in relatie tot identiteit. Tot slot wordt ook de rol van individuele kenmerken bestudeerd. Dit is vooral van belang om de relatie tussen taal, plaats en identiteit goed te kunnen onderzoeken en andere factoren uit te kunnen sluiten.

2.1 Identiteit als sociaal concept

Het concept identiteit is van oorsprong afkomstig uit de psychologie. Een van de eerste definities van identiteit werd gegeven door Erikson (1956). Hij omschrijft identiteit als hoe men zichzelf ziet, en hoe men zich verhoudt tot de rest van de maatschappij (Hoare, 2002; Sokal, 2009).

De maatschappij werd dus altijd al als factor gezien in de vorming van identiteit, maar aanvankelijk lag de nadruk slechts op de invloed van de maatschappij op het individuele proces. Dat veranderde met de *Social Identity Theory* van Tajfel en Turner (1979). Deze theorie stelde juist dat identiteit niet gezien kan worden als een concept dat zich enkel afspeelt op individueel niveau, maar dat deze in verhouding staat tot een netwerk van collectieve identiteiten. Mensen identificeren zich dan ook niet alleen ten opzichte van de maatschappij als geheel, maar specifiek ten opzichte van bepaalde sociale groepen. Dat een identiteit collectief kan zijn, betekent ook dat een identiteit niet per definitie voor iedereen gelijk is. Wel kan er sprake zijn van een algemeen beeld van wat een collectieve identiteit inhoudt. Een individu kan zich met die collectieve identiteit identificeren, maar dat hoeft niet op grond te zijn van het algemene beeld van die identiteit. Men kan zich dus ergens mee identificeren, maar dat hoeft niet gelijk te staan aan de identiteit van hetgeen waarmee men zich identificeert.

Een collectieve identiteit is niet enkel iets waar men zich bij aansluit, het kan ook andersom zijn. Men kan onderdeel zijn, of zich onderdeel voelen, van een bepaalde groep, of juist niet. Zodoende ontstaan *in-groups* en *out-groups*, oftewel zij die onderdeel zijn van een sociale groep, en zij die dat niet zijn. Over het ontstaan van *in-groups* en *out-groups* en de onderlinge verhoudingen tussen de twee bestaan verschillende theorieën (Insko et al., 1992). Tajfel & Turner (1979) stellen dat het ontstaan van *in-groups* en *out-groups* een direct gevolg is van sociale groepsvorming. Sociale groepen zien zichzelf in verhouding tot elkaar. Iedereen die niet tot hun eigen groep behoort, zien ze als *de ander*. Volgens de *Realistic Conflict Theory* van Campbell (1965) heeft het ontstaan van verhoudingen tussen groepen juist van doen met individueel belang, om precies te zijn: schaarste. Men vormt dus een groep om gezamenlijk aanspraak te kunnen maken op een schaars goed. Tot slot schetst Spivak (1985) de vorming van sociale groepen als manier om dominantie uit te oefenen. Deze theorie voert terug op een van de basisprincipes van de psychologie over slaven en meesters zoals gedefinieerd door Hagel (Jensen, 2011). De dominantie wordt uitgeoefend door de eigen groep als 'zelf' neer te zetten, en een andere groep als 'de ander', een proces waar Spivak (1985) de term *othering* aan heeft gekoppeld. Volgens Jensen (2011) kan het neergezet worden als 'de ander' ook

juist door minderheden gebruikt worden om de eigen collectieve identiteit te versterken, hoewel hij constateert dat dit in de praktijk niet veel op deze wijze wordt ingezet. Vast staat in ieder geval dat er vele mogelijke ontstaansgronden voor collectieve identiteiten zijn, en dat er voor een individu verschillende motieven kunnen zijn om zich met een collectieve identiteit te identificeren.

2.2 Plaats als basis voor identiteit

Het concept identiteit wordt door geografen op meerdere manieren in verband gebracht met het concept plaats. Aanvankelijk werd de relatie tussen plaats en identiteit, net als identiteit zelf, met name op individueel niveau gezocht (Hauge, 2007). Proshansky (1978) koppelde hier de term *place identity* aan. Het concept zoals gedefinieerd door Proshansky (1978) is moeilijk te relateren aan andere theorieën over identiteit, en is daarom door anderen verder uitgewerkt (Twigger-Ross et al., 2003). Waar *place identity* aanvankelijk vooral gezien werd als achtergrondfactor die de identiteitsvorming vooral onbewust beïnvloedt (Proshansky et al., 1983), wordt het concept tegenwoordig gezien als de manier waarop een individu een plaats ziet als onderdeel van diens identiteit (Hauge, 2007). Het concept laat zich lastig rechtstreeks naar het Nederlands vertalen, aangezien *plaatsidentiteit* geen gangbaar Nederlands woord is. In dit onderzoek wordt daarom gesproken van *territoriale identiteit*.

Brown (1986) verbindt de theorieën over individuele identificatie en territoriale identiteit met de *Social Identity Theory*, een verband dat in zijn ogen nog te weinig uitgediept was. Twigger-Ross et al. (2003) en Hauge (2007) onderschrijven dat plaats een belangrijke rol kan spelen bij het vormen van collectieve identiteiten en daarmee, volgens de *Social Identity Theory*, sociale groepen. Als we deze zienswijzen combineren, zijn er twee soorten territoriale identiteiten te onderscheiden. Enerzijds kan men zich identificeren met de fysieke aspecten van een plaats. De nadruk ligt dan op het ruimtelijke aspect, er is dan sprake van *ruimtelijke* territoriale identificatie. Anderzijds kan men zich ook identificeren met de mensen die zich in die fysieke ruimte begeven. Dan is er sprake van een *gemeenschapsgebonden* territoriale identificatie, waarbij de basis van die gemeenschap is, dat deze zich bevindt in een bepaalde plaats.

2.3 Territoriale identiteit op verschillende schaalniveaus

Mensen kunnen zich dus identificeren met de ruimtelijke aspecten van een plaats, of met de gemeenschap binnen die plaats. Dat laat nog open met wat voor soort plaatsen men zich dan kan identificeren. Paasi (1996) ziet plaatsen als gebieden die afgebakend zijn door politieke grenzen, hetgeen goed past binnen het idee van territoriale identiteit. Aangezien politieke grenzen op verschillende schaalniveaus voorkomen, is het logisch om territoriale identificatie ook op verschillende schaalniveaus te bestuderen. Paasi (1996) heeft bijzondere aandacht voor nationalisme, maar ook op regionaal en lokaal niveau komt identiteitsvorming voor binnen gebieden met politiek bepaalde grenzen. Binnen de meerdere vormen van identiteit die Graumann (1983) onderscheidt, valt dit onder verticale differentiatie. Dit houdt in dat het schaalniveau telkens verschilt, maar dat het soort identiteit gelijk is. Territoriale identiteiten hebben op verschillende schaalniveaus dan ook veel gemeen. Volgens Paasi (1996) worden territoriale identiteiten vaak gestimuleerd vanuit politieke overwegingen, om een gevoel van saamhorigheid tegenover mensen buiten het gebied te creëren. Een toepassing van het concept *othering* dus. In zijn latere werk gaat Paasi (2002, 2011) verder in op het specifieke concept regionale identiteit. In lijn met de theorieën over verticale en horizontale differentiatie in identiteiten van Graumann (1983) is deze kennis echter

ook inzetbaar op andere schaalniveaus van regio's. Zo stelt Paasi (2002, 2009) dat een regio niet alleen kan bestaan binnen een land, maar bijvoorbeeld ook binnen de Europese Unie.

Deze territoriale identiteiten op verschillende schaalniveaus staan niet los van elkaar; er bestaan verbanden tussen. Herb en Kaplan (1998) duiden deze verbanden middels het door hen uitgedachte concept *nested identities*. Volgens deze theorie bestaan identiteiten op diverse schaalniveaus, beginnend bij het individu, en via de directe omgeving stap voor stap uitbreidend naar de gehele mensheid, het grootste schaalniveau. De identiteiten op kleinere schaalniveaus zijn volgens Herb en Kaplan (1998) ingebed in identiteiten op grotere schaalniveaus. Hierbij hebben nationale identiteiten volgens hen al geruime tijd een uitzonderlijk sterke positie, als gevolg van de indeling van onze wereld in natiestaten. Zij noemen Friesland hierbij als voorbeeld en stellen dat mensen die zich identificeren met de regionale Friese identiteit zich vaak eveneens identificeren met de nationale Nederlandse identiteit. De Friese identiteit zou dan dus ingebed zijn in de Nederlandse identiteit. Dit sluit aan bij de manier waarop Moreno (2005) de relatie tussen nationale en regionale identiteit omschrijft. Hij spreekt in deze context van duale identiteit, waarbij een individu zich zowel met een nationaal als met een regionaal gebied kan identificeren, en beide voor dat individu van belang kunnen zijn. Wel kan volgens hem per individu de territoriale identificatie op het ene of juist het andere schaalniveau sterker zijn.

Aan de hand van het voorbeeld van Baskenland benoemen Herb en Kaplan (1998) ook het belang van lokale identiteiten, die qua schaal dicht bij het individu staan. In Baskenland poogt enerzijds de nationale Spaanse regering de verbinding te zoeken tussen lokale en nationale identiteit, en anderzijds zoeken regionale Baskische onafhankelijkheidsbewegingen de verbinding tussen lokale en regionale identiteit. Terlouw (2017) benoemt in de Nederlandse context het in zijn ogen toenemende belang van lokale identiteiten. Hij voegt daaraan toe dat lokale identiteiten door het decennialang samengaan van gemeenten niet altijd meer een op een overeenkomen met een bestuurslaag, maar steeds meer in verhouding staan tot andere lokale identiteiten. Men identificeert zich dan bijvoorbeeld sterk met het eigen dorp tegenover het buurdorp, in plaats van met de eigen gemeente tegenover andere gemeenten.

Er is dus sprake van zowel nationale, regionale als lokale identiteiten, die onderling met elkaar samenhangen. Enerzijds zijn zowel regionale als lokale identiteiten ingebed in de context van identiteiten op grotere schaalniveaus, met als voornaamste voorbeeld nationale identiteiten. Anderzijds zijn zowel nationale als regionale identiteiten afhankelijk van de verbinding met lokale identiteiten, en hebben ook nationale en regionale identiteiten hun eigen onderlinge verhoudingen. Binnen die identificatie op verschillende schaalniveaus is er zoals eerder toegelicht ook weer onderscheid te maken tussen ruimtelijke en gemeenschapsgebonden identificatie. Dit onderscheid wordt specifiek in de context van nationale identiteit ook nog benadrukt door Herb en Kaplan (1998).

2.4 De rol van taal binnen territoriale identiteiten

Hiervoor is uiteengezet hoe plaats aan de basis kan staan van territoriale identiteiten op verschillende schaalniveaus. Plaats is echter slechts één van de factoren die ten grondslag kunnen liggen aan een identiteit. Hall (1992) benadrukt het belang van culturele aspecten bij identificatie, zoals etniciteit, religie en taal. Het specifieke belang van taal in dit proces wordt belicht door Bourdieu (1991), die uiteenzet hoe op taal gebaseerde identiteiten actief gebruikt worden om collectieve identiteiten te creëren. Bourdieu (1991) koppelt taal tevens expliciet aan identificatie met plaats, door te stellen dat een aan een bepaald gebied gekoppelde taal gebruikt wordt om de collectieve identiteit te versterken.

Taal kan dus gezien worden als een belangrijk mechanisme in het vormen van een collectieve, territoriale identiteit, om zo een duidelijk *in-group* gevoel te creëren ten opzichte van mensen die geen onderdeel zijn van die regio (Bourdieu, 1991; Hall, 1992; Paasi, 1996, 2003; Norton, 1997). Hierbij vindt bewust ook uitsluiting of *othering* (Spivak, 1985) plaats. Dat kan zijn tegenover bijvoorbeeld etnische minderheden of regionale minderheden, die allebei een eigen taal kunnen hanteren die afwijkt van de dominante taal binnen de natiestaat (Bourdieu, 1991; Paasi, 1996, 2003; Norton, 1997, 2013). Ook binnen de verhoudingen tussen territoriale identiteiten op verschillende schaalniveaus speelt taal een belangrijke rol. Paasi (1997) stelt dat taal een van de duidelijkste en belangrijkste culturele uitingen van identiteit is, en een duidelijke indicator van verschillen tussen identiteiten. Als een regio een eigen taal heeft, wordt daarmee duidelijk afstand genomen van de nationale identiteit. Volgens Paasi (1997) kan ook op deze manier *othering* in de hand gewerkt worden. En zoals eerder benoemd loopt de eventuele 'strijd' tussen deze nationale en regionale talen en identiteiten volgens Herb en Kaplan (1998) via de lokale gemeenschappen.

2.5 De relatie tussen taal en territoriale identiteiten in een regionale context

Een regionale taal kan dus gezien worden als een belangrijk aspect bij de vorming van territoriale identiteiten op verschillende schaalniveaus. Over de specifieke aard van die relatie bestaan verschillende inzichten. Bourdieu (1991), Hall (1992) en Norton (1997, 2013) leggen allemaal de nadruk op het gebruik van een taal wanneer zij de rol van taal bij territoriale identificatie bespreken. Door het gebruik van een taal zouden mensen zich meer identificeren met de identiteit waar die taal aan gekoppeld is. Dat hoeft echter niet per definitie het geval te zijn, hetgeen ons terugbrengt naar het in de inleiding genoemde voorbeeld van Bretagne. Hornsby en Agarín (2012) kwamen tot de conclusie dat inwoners van Bretagne het behoud van de regionale taal, het Bretons, belangrijk vinden. Het gebruik in de praktijk blijft echter achter, evenals pogingen om nieuwe generaties de taal bij te brengen. In dit geval speelt de regionale taal volgens de mensen zelf een rol bij hun identificatie met de regio, ondanks dat velen van hen de taal in de praktijk niet gebruiken. Hieruit zou afgeleid kunnen worden dat voor hen niet het zelf spreken van de taal belangrijk is voor regionale identificatie, maar dat zij het vooral van belang vinden dat de taal aanwezig is.

Die aanwezigheid kan worden opgedeeld in twee dimensies: zichtbaar en hoorbaar. De eerste dimensie werd voor het eerst concreet genoemd door Landry en Bourhis (1997). Zij introduceerden de term *Linguistic Landscape*, waarmee ze doelen op de zichtbaarheid van een taal in de openbare ruimte, zowel in publieke uitingen als straatnaamborden als in private uitingen zoals winkelgevels. Volgens Landry en Bourhis (1997) blijkt dat deze taallandschappen een op zichzelf staande invloed hebben, los van het directe gebruik van een taal. El Ayadi (2021) meent dat hier nog een dimensie aan toegevoegd kan worden, door niet alleen te kijken naar blootstelling aan zichtbare uitingen, maar ook naar hoorbare uitingen in de openbare ruimte. Daarbij gaat het om gesprekken en andere uitingen waar mensen zelf geen deel van uitmaken. Hiervoor gebruikt El Ayadi (2021) de term *Linguistic Soundscape*. Samen maken deze twee dimensies inzichtelijk hoe mensen de aanwezigheid van een taal ervaren zonder deze zelf actief te gebruiken. Er kan dan gesproken worden van een *Linguistic Sight- and Soundscape*.

Het is dus mogelijk om onderscheid te maken tussen enerzijds het actief gebruiken van een taal, en anderzijds de visuele en auditieve blootstelling eraan. De onderzoeken van Klinkenberg et al. (2018) en Velde et al. (2019) bieden een mooie basis voor een verdere uitwerking van dat onderscheid, specifiek in de context van het Fries. Om het gebruik van de Friese taal meetbaar te maken, kijken zij zowel naar het zelf gebruiken van de taal, als naar de blootstelling aan de taal. Hoewel zij hier zelf

geen duidelijke ruimtelijke dimensie toevoegen, valt deze wel uit de onderzoeken op te maken. Zowel het zelf gebruiken van taal als de blootstelling aan taal worden zowel binnen de privé-omgeving gemeten, dus in en rondom de eigen woning, als in de openbare ruimte. Hierbij kijken Klinkenberg et al. (2018) naar het gebruiken van de taal om te communiceren met anderen. Daarnaast kijken zij bij het zelf gebruiken van taal ook nog naar het individuele gebruik. Dan gaat het om alle vormen van taalgebruik waar geen ander aan te pas hoeft te komen, zoals nadenken en optellen. Dit geeft een interessant inzicht in welke taal mensen ‘instinctief’ gebruiken.

2.6 De rol van individuele kenmerken

Het gebruik van en de blootstelling aan taal zijn echter niet de enige factoren die van invloed kunnen zijn op territoriale identificatie. Ook andere kenmerken van het individu dat zich identificeert kunnen een rol spelen bij die identificatie. Om betrouwbaar onderzoek te kunnen doen naar de rol van het gebruik van en de blootstelling aan taal, is het ook belangrijk om deze individuele kenmerken in acht te nemen. Eerdere literatuur die inzicht biedt in deze processen richt zich met name op individuele kenmerken die van invloed kunnen zijn op nationale identiteit, maar volgens Graumann (1983) zouden deze processen op andere schaalniveaus op vergelijkbare wijze kunnen werken. Windari (2021) noemt leeftijd, geslacht, opleidingsniveau, religie, etniciteit en toegang tot media als indicatoren die invloed kunnen hebben op nationale identiteit. Jones en Smith (2001) noemen, naast de al genoemde factoren, ook nog woontijd binnen het gebied als relevante factor. Hoewel ook politieke voorkeur vaak in verband wordt gebracht met identiteitskwesies, blijkt volgens Huddy & Khatib (2007) dat juist het concept nationale identiteit door mensen met verschillende politieke overtuigingen gelijk wordt ervaren. Een laatste individueel kenmerk dat niet vergeten mag worden, is de beheersing van de taal in kwestie. Iemand die een taal niet beheerst, kan deze immers niet gebruiken. Het buiten beschouwing laten van deze factor zou betekenen dat in de praktijk gekeken wordt naar een combinatie van taalvaardigheid en gebruik, in plaats van naar het gebruik van taal op zich.

Samenvattend is dus de vraag die nog openstaat: welke rol spelen het gebruik van en de blootstelling aan een regionale taal bij territoriale identificatie? Zoals tevens uit de inleiding is gebleken, is het in het bijzonder interessant om deze vraag te onderzoeken in de context van Friesland en het Fries. Dit onderzoek is erop gericht een antwoord te vinden op die nog onbeantwoorde vraag. In het volgende hoofdstuk wordt verder uiteengezet hoe de zoektocht naar dat antwoord is verlopen.

3 Het onderzoeken van taal en identiteit in de Friese context

Dit onderzoek heeft als doel te onderzoeken welke rol het gebruik van en de blootstelling aan een regionale taal spelen bij territoriale identificatie. Hierbij wordt gekeken naar de Friese context. De regionale taal die onderzocht wordt is het Fries, naast het Nederlands en Nederlandse Gebarentaal de derde erkende taal in de provincie Friesland. In dit hoofdstuk zullen achtereenvolgens de onderzoeksstrategie, onderzoeksvragen, operationalisering, dataverzameling, steekproefsamenstelling, data-analyse en ethische aspecten van dit onderzoek aan bod komen.

3.1 Onderzoeksstrategie en onderzoeksopzet

Het vertrekpunt van dit onderzoek is positivistisch. Het onderzoek is erop gericht de concepten regionale taal, territoriale identiteit en relevante individuele kenmerken meetbaar te maken, en vervolgens conclusies af te leiden uit de verzamelde data. Om dit te kunnen doen, is het noodzakelijk om de concepten te kwantificeren, om zo al dan niet aanwezige correlaties aan te kunnen wijzen (Bryman, 2016). Hiervoor zijn de concepten geoperationaliseerd; deze operationalisering wordt later in dit hoofdstuk verder toegelicht.

Aansluitend op dit positivistische vertrekpunt is voor dit onderzoek gekozen voor een *cross-sectional design* (Bryman, 2016). Daarbij wordt op één moment in tijd een sample getrokken uit de onderzoekseenheid, waarbij gestreefd wordt naar een zo groot en representatief mogelijk aantal respondenten. Deze werkwijze sluit goed aan bij een positivistisch, kwantitatief onderzoek (Bryman, 2016). Bovendien maakt het feit dat een *cross-sectional* onderzoek op één bepaald moment in de tijd plaatsvindt deze opzet specifiek geschikt voor dit onderzoek, gelet op de beperkte tijd die voor de uitvoering van het onderzoek beschikbaar was.

Een *cross-sectional design* kent echter ook nadelen. Met een *cross-sectional design* is het alleen mogelijk om vast te stellen dat er sprake is van correlatie tussen variabelen. Of er sprake is van een daadwerkelijk verband, en wat de aard van dat verband is, is met een *cross-sectional design* niet vast te stellen (Bryman, 2016). Daarom is ervoor gekozen om het onderzoek uit twee delen te laten bestaan: een kwantitatief, *cross-sectional* deel en, na afronding daarvan, een kwalitatief deel. Dit kwalitatieve deel is gebruikt om dieper in te gaan op de ervaringen van inwoners met het gebruik van en de blootstelling aan de Friese taal en de mogelijke verbanden met territoriale identificatie. Als opzet is gekozen voor *linguistic sound walks*. Met deze onderzoeksopzet, die geïnspireerd is op El Ayadi (2021), kunnen de eerder omschreven *linguistic soundscapes* inzichtelijk gemaakt worden. Deze *sound walks* vormen in de basis een soort *semi-structured interview* (Bryman, 2016), maar hier wordt nog een extra dimensie aan toegevoegd. Deelnemers komen via een vooraf vastgestelde route in aanraking met enkele aspecten van de *linguistic soundscapes* en ook *linguistic landscapes* van het onderzoeksgebied. Zo omschrijven zij niet, zoals bij een interview, eerdere ervaringen uit het geheugen, maar gaat het gesprek ook over zaken die op dat moment zelf ervaren worden. Als mensen op deze manier dichterbij de daadwerkelijke ervaringen worden gebracht, levert dit mogelijk rijkere data op. Doordat ook *linguistic landscapes* mee worden genomen, kan er ook gesproken worden van een *linguistic sight- and sound walk*.

3.2 Casusselectie en onderzoekseenheden

Om de onderzoeksvraag te kunnen beantwoorden is ervoor gekozen om het onderzoek te beperken tot een bepaald gebied binnen de provincie Friesland. Kijken naar de gehele provincie zou gezien de omvang ervan niet alleen praktische bezwaren opleveren, maar zou nog verder worden bemoeilijkt

door de grote taalkundige diversiteit die Friesland kenmerkt. Zo valt alleen het 'Standaardfries' al uiteen in drie of vier regio's, wordt in iedere grote stad een eigen vorm van Stadsfries gesproken en komt in een deel van de provincie het Fries helemaal niet voor (Duijff, 2002).

Om een geschikt gebied te selecteren is gebruik gemaakt van de volgende criteria:

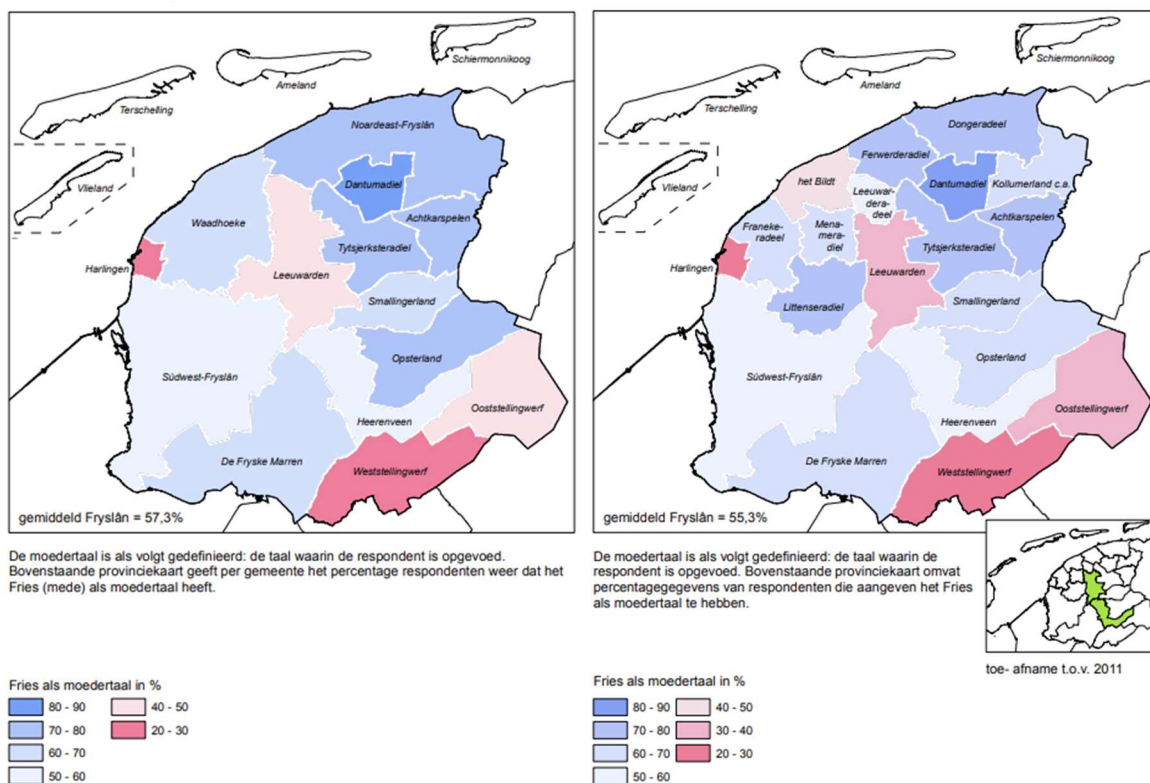
- Homogeniteit van het gebied. Als een gebied bijvoorbeeld zowel grotere steden als kleinere dorpen omvat, bestaat het risico dat het onderzoek in feite eerder de verschillen tussen de verscheidene delen van het gebied gaat meten, dan de rol van de taal. Bovendien wordt in de grootste Friese plaatsen geen Fries, maar Stadsfries gesproken, wat doorgaans beschouwd wordt als dialect van het Nederlands (Duijff, 2002).
- Bereikbaarheid van het gebied. Voor het uitvoeren van het onderzoek moet het mogelijk zijn om het gebied ook zonder auto makkelijk te kunnen bereiken en daarbinnen te kunnen reizen. Gezien de frequente stakingen in het busvervoer ten tijde van de uitvoering van het onderzoek, is het essentieel dat het hele gebied per trein, eventueel in combinatie met de fiets, bereikbaar is.
- Aandeel Friessprekenden in het gebied. Om het onderzoek uit te kunnen voeren, is het van belang dat er zowel voldoende Friessprekende als niet-Friessprekende inwoners in het gebied zijn. Als iedereen of niemand in het gebied de taal gebruikt, wordt het lastiger om vast te stellen welke invloed het gebruik van die taal heeft.

Figuur 1 (Links)

Aandeel moedertaalsprekers per gemeente in 2020 (Provincie Fryslân, 2020) volgens de Friese Taalatlas.

Figuur 2 (Rechts)

Aandeel moedertaalsprekers per gemeente in 2015 (Provincie Fryslân, 2015) volgens de Friese Taalatlas.

Van de huidige Friese gemeenten voldoen er niet één aan de hierboven gestelde criteria. Dit komt mede doordat veel Friese gemeenten de afgelopen jaren opgegaan zijn in grotere gemeenten. Hierdoor omvat bijna iedere gemeente wel een stad of grote plaats, waardoor ze niet homogeen te noemen zijn qua samenstelling en het Stadsfries het beeld vertroebelt. De enige gemeente die qua homogeniteit én aandeel Friessprekenden in aanmerking zou komen is Opsterland, zo blijkt uit de meest recente Friese Taalatlas (Provincie Fryslân, 2020), waarin cijfers gepubliceerd worden over het gebruik van het Fries per gemeente. De bereikbaarheid van deze gemeente is echter slecht. Er komt geen trein in de buurt, en de meeste dorpen zijn enkel te bereiken met een infrequente buslijn. Dat zou het doen van onderzoek in dit gebied lastig maken, en in het geval van een stakingen zelfs onmogelijk.

Daarom is gekeken naar de vorige editie van de Friese Taalatlas, waarin nog enkele voormalige gemeenten meegenomen zijn. Deze editie stamt uit 2015, eveneens tamelijk recent, dus de cijfers zullen nog redelijk representatief zijn. Hieruit blijkt dat de voormalige gemeente Menaldumadeel, die heeft bestaan tot 1 januari 2018, het best voldoet aan de hierboven gestelde criteria (Provincie Fryslân, 2015). En in tegenstelling tot Opsterland is dit gebied door de aanwezigheid van twee treinstations altijd goed te bereiken met een combinatie van trein en fiets.

Afbeelding 1 (Links)

Locatie Menaldumadeel binnen de provincie Friesland (CBS, 2009)

Afbeelding 2 (Rechts)

Overzichtskaart van Menaldumadeel (Aalst, 2017).

De keuze voor een voormalige gemeente brengt als beperking met zich mee dat het niet goed mogelijk is om die gemeente te gebruiken om lokale identiteit te bepalen. Zoals eerder toegelicht op basis van Terlouw (2017) zijn gemeenten hier in de Nederlandse context door een lange geschiedenis van herindelingen toch al niet bijzonder geschikt voor. Zeker binnen het Friese taalgebied, waar vrijwel iedere gemeente sinds de eeuwwisseling nog wel een herindeling heeft ondergaan, zou het gebruik van een gemeente om lokale identiteit vast te stellen een vreemde keuze zijn. Daarom is ervoor gekozen om de lokale identiteit te definiëren aan de hand van de woonplaats. De voormalige gemeente dient enkel om een geschikt onderzoeksgebied af te bakenen.

De onderzoekseenheid van dit onderzoek bestaat uit alle inwoners van de voormalige gemeente Menaldumadeel in Friesland. Dit is nog verder gespecificeerd tot alle meerderjarige inwoners, om ethische bezwaren bij dataverzameling bij minderjaren te voorkomen. De keuze om het onderzoek te beperken tot een gebied binnen Friesland heeft gevolgen voor de generaliseerbaarheid van het onderzoek. Gezien de eerder benoemde taalkundige diversiteit van de provincie is het moeilijk om de onderzoeksresultaten te generaliseren naar de rest van de provincie. Wel kan op basis van de resultaten gesteld worden in welke mate er een verband is tussen regionale taal en territoriale identiteit in Menaldumadeel zelf, en kunnen deze resultaten in algemene zin inzicht bieden in hoe regionale taal en territoriale identiteit al dan niet van invloed op elkaar kunnen zijn.

3.3 Onderzoeksvraag en deelvragen

In dit onderzoek worden de concepten regionale taal en territoriale identificatie onderzocht. Bij regionale taal wordt specifiek gekeken naar het gebruik van de regionale taal en de blootstelling aan de regionale taal. Aangezien dit onderzoek over Friesland gaat, is de regionale taal waar het zich op richt het Fries. Aansluitend hierop zal territoriale identificatie op drie schaalniveaus worden bekeken: nationaal, regionaal en lokaal. Het nationale schaalniveau in dit onderzoek is Nederland en het regionale schaalniveau Friesland. Voor het lokale schaalniveau zou het, op basis van de definitie van plaats van Paasi (1996), logisch zijn om te kijken naar de gemeentegrenzen. Dat is immers een gebied afgebakend door een politieke grens. Voor dit onderzoek is echter gekozen om het lokale schaalniveau te definiëren als de eigen woonplaats. Terlouw (2017) geeft namelijk aan dat door een lange historie van gemeentelijke herindelingen lokale identiteit en gemeente niet altijd overeenkomen. Woonplaatsen zijn, in tegenstelling tot gemeenten, een stuk constanter.

Dit alles tezamen leidt tot de volgende onderzoeksvraag:

“Hoe spelen het gebruik van en de blootstelling aan de Friese taal een rol in de identificatie met Nederland, Friesland en de eigen woonplaats?”

Het beantwoorden van deze vraag zal een waardevolle toevoeging betekenen aan het bestaande onderzoek naar zowel regionale talen, in het bijzonder het Fries, als territoriale identiteit. Binnen de relatie tussen regionale taal en territoriale identiteit is nog maar beperkt onderzoek gedaan naar de rol van specifiek het gebruik van en de blootstelling aan de taal in kwestie. Met name het perspectief van de *linguistic sight- and soundspaces* is nieuw. Dit concept is wel gebruikt om te kijken naar de invloed die blootstelling aan taal heeft op het gebruik van taal, maar niet naar de invloed die het heeft op identiteiten. Dit onderzoek kan een eerste aanzet vormen voor verder en dieper onderzoek naar deze relatie. Ook in de kennis over het Fries kan dit onderzoek een nieuw perspectief bieden. Het meeste onderzoek naar het Fries is tot op heden gericht op het gebruik van het Fries en de status die de taal heeft binnen de maatschappij. Minder aandacht is er voor de rol die het Fries precies voor mensen speelt, bijvoorbeeld als het aankomt op de mate waarin zij zich identificeren met hun omgeving. Met het beantwoorden van deze onderzoeksvraag kan een eerste stap gezet worden naar een beter begrip van die rol.

Om het onderzoek uitvoerbaarder te maken, is deze onderzoeksvraag opgedeeld in enkele deelvragen. De beantwoording van deze deelvragen vormt de basis voor de beantwoording van de hoofdvraag. De deelvragen zijn gebaseerd op de operationalisering van de kernconcepten, die verderop in dit hoofdstuk toegelicht wordt.

De eerste deelvraag is gericht op het meten van territoriale identificatie. Aangezien het onderzoek zich richt op factoren die een rol spelen bij territoriale identificatie, is dat de afhankelijke variabele in dit onderzoek.

“In welke mate identificeren de inwoners van Menaldumadeel zich met Nederland, Friesland en de eigen woonplaats?”

Het doel van dit onderzoek is om te achterhalen welke rol het gebruik van en de blootstelling aan het Fries hebben op de bij de eerste deelvraag vastgestelde identificatie. De tweede deelvraag dient om vast te stellen in welke mate het Fries gebruikt wordt en in welke mate men eraan blootgesteld wordt, alsmede hoe men dit gebruik en deze blootstelling ervaart.

“Hoe ervaren inwoners van Menaldumadeel het gebruik van en de blootstelling aan het Fries?”

Met de beantwoorden van de eerste twee deelvragen kan bij de derde deelvraag gekeken worden naar het verband tussen deze twee variabelen. Naast het gebruik van en de blootstelling aan het Fries, worden ook relevante individuele kenmerken meegenomen.

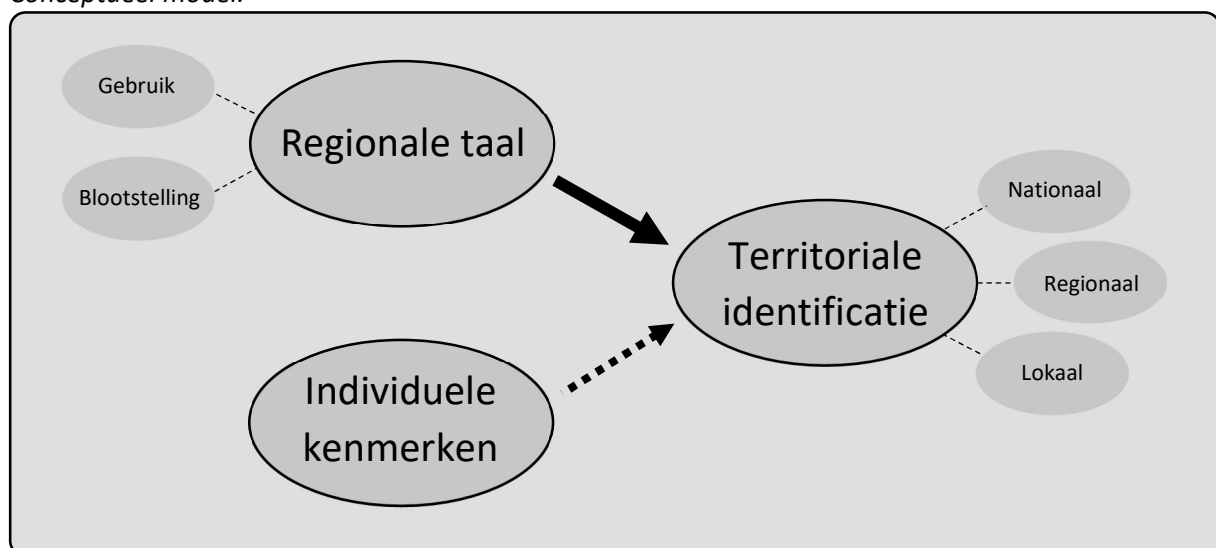
“In hoeverre spelen het gebruik van het Fries, de blootstelling aan het Fries en relevante individuele kenmerken van inwoners van Menaldumadeel een rol bij de identificatie met Nederland, Friesland en de eigen woonplaats?”

3.4 Conceptueel model en operationalisering

Het hoofdverband dat onderzocht wordt is het verband tussen regionale taal en territoriale identificatie. Daarbij is territoriale identificatie de afhankelijke variabele en regionale taal de onafhankelijke variabele. Om deze relatie zo betrouwbaar mogelijk te kunnen vaststellen, wordt zoals gezegd ook onderzocht hoe relevante individuele kenmerken een rol spelen bij territoriale identificatie. Dit geldt dus als extra, controlerende, onafhankelijke variabele. Dit leidt tot het volgende conceptuele model (figuur 3) als basis voor de operationalisering. Het model geeft ook weer op welke aspecten van respectievelijk regionale taal en territoriale identificatie het onderzoek zich richt.

Figuur 3

Conceptueel model.

De drie kernconcepten in dit model, regionale taal, territoriale identificatie en individuele kenmerken, zijn in de onderstaande operationaliseringstabel (tabel 1) verder uitgewerkt in dimensies, subdimensies en indicatoren. Deze indeling is gebaseerd op de behandelde literatuur in het vorige hoofdstuk.

De indicatoren voor regionale taal en individuele kenmerken zijn eveneens gebaseerd op de in het vorige hoofdstuk aan bod gekomen literatuur. Wel is ervoor gekozen om bij de blootstelling aan de taal in de enquête, dus in het kwantitatieve deel van het onderzoek, alleen te kijken naar het *linguistic soundscape*, niet naar het *linguistic landscape* (El Ayadi, 2021). Niet alleen is de zichtbaarheid van taal in de openbare ruimte relatief beperkt, ook is deze statisch en zal dus niet veel verschillen van persoon tot persoon. Daarom is het interessanter om te weten te komen hoe mensen denken over wat ze zien, dan dat wat ze zien op zichzelf. De *linguistic landscapes* vormen dan ook een belangrijk onderdeel van het kwalitatieve deel van het onderzoek. Verder is bewust de keuze gemaakt om in dit onderzoek geen indicatoren te gebruiken die zich richten op sociale media. Dit in tegenstelling tot Klinkenberg et al. (2018) en Velde et al. (2019), die hier wel gebruik van maken. Deze keuze is gemaakt omdat het bij gebruik van sociale media lastiger vast te stellen is of dit nu gericht is op de privé-omgeving of op de publieke ruimte, wat het moeilijker maakt om te kijken naar de ruimtelijke component. Aangezien respondenten in beide fases van het onderzoek aangaven het gebruik van taal op sociale media toch een belangrijk aspect te vinden, zou het interessant kunnen zijn om dit in toekomstig onderzoek wel mee te nemen. Tot slot wordt voor het gebruik van taal nog een eigen indicator toegevoegd. Deelnemers krijgen de keus om in het Nederlands of in het Fries deel te nemen, en de keus die zij maken vormt ook een indicator. Bij de individuele kenmerken is de keuze gemaakt om toegang tot media niet mee te nemen als indicator, omdat deze toegang in Nederland redelijk universeel is.

De indicatoren voor territoriale identiteit zijn gebaseerd op het Sociaal en Cultureel Rapport van het Sociaal en Cultureel Planbureau (Versandtvoot, 2018). De indicatoren die hierin gebruikt worden voor het meetbaar maken van nationale identiteit, worden in dit onderzoek ook gebruikt voor regionale en lokale identiteit. Door voor ieder schaalniveau gebruik te maken van dezelfde indicatoren zijn de resultaten beter te vergelijken. Daarnaast wordt voor dit kernconcept ook gebruik gemaakt van een alternatieve indicator: de *Moreno-vraag*, gebaseerd op het eerdergenoemde werk van Moreno (2015) en gericht op het vergelijken van identificatie op verschillende schaalniveaus.

Tabel 1

Operationaliseringstabel

Kernconcept	Dimensies	Subdimensies	Indicatoren
Territoriale identificatie <i>Indicatoren gebaseerd op Moreno (2015) en Versandtvoot (2018).</i>	Nationale identificatie	Ruimtelijke nationale identificatie	Verbonden voelen met Nederland
			Horen in Nederland
			Verantwoordelijk voelen voor Nederland
		Gemeenschapsgebonden nationale identificatie	Verbonden voelen met Nederlanders
			Gevoel van saamhorigheid hebben met Nederlanders
	Regionale identificatie	Ruimtelijke regionale identificatie	Verbonden voelen met Friesland
			Horen in Friesland
			Verantwoordelijk voelen voor Friesland
			Verbonden voelen met Friezen

		Gemeenschapsgebonden regionale identificatie	Gevoel van saamhorigheid hebben met Friezen	
	Lokale identificatie	Ruimtelijke lokale identificatie	Verbonden voelen met woonplaats	
			Horen in woonplaats	
			Verantwoordelijk voelen voor woonplaats	
		Gemeenschapsgebonden lokale identificatie	Verbonden voelen met inwoners woonplaats	
			Gevoel van saamhorigheid hebben met inwoners woonplaats	
	Nationale, regionale en lokale identificatie vergeleken		Moreno-vraag: meer inwoner woonplaats of Fries voelen	
			Moreno-vraag: meer inwoner woonplaats of Nederlander voelen	
			Moreno-vraag: meer Fries of Nederlander voelen	
Regionale taal Indicatoren gebaseerd op Klinkenberg et al. (2018) en Velde et al. (2019).	Individueel gebruik van regionale taal		In het Fries optellen	
			In het Fries dromen	
			In het Fries nadenken	
			In het Fries schelden	
			Kiezen voor Friese of Nederlandse enquête	
	Gebruik van regionale taal in de privé-omgeving	Zelf gebruiken van regionale taal in de privé-omgeving	Fries spreken met partner	
			Fries spreken met kinderen	
			Fries spreken met kleinkinderen	
			Fries spreken met burens/straatgenoten	
			In het Fries de telefoon opnemen (als het een onbekend, Fries nummer betreft)	
		Blootstelling aan regionale taal in de privé-omgeving	Kinderen spreken Fries met andere ouder	
			Kinderen spreken onderling Fries	
			Kleinkinderen spreken onderling Fries	
			Buren/straatgenoten spreken onderling Fries	
		Gebruik van regionale taal in de publieke ruimte	Zelf gebruiken van regionale taal in de publieke ruimte	In het Fries de weg vragen (in Friesland)
				Fries spreken op werk
				Fries spreken op schoolplein
				Fries spreken in winkels
				Fries spreken bij sport- of andere vereniging
Blootstelling aan regionale taal in de publieke ruimte	Fries horen op werk			
	Fries horen op schoolplein			
	Fries horen in winkels			
	Fries horen bij sport- of andere vereniging			
	Fries horen bij jeugd			
Individuele kenmerken Indicatoren gebaseerd op Jones en Smith	Algemene persoonsgegevens		Leeftijd	
			Geslacht	
			Opleidingsniveau	
			Religie of andere levensbeschouwelijke overtuiging	

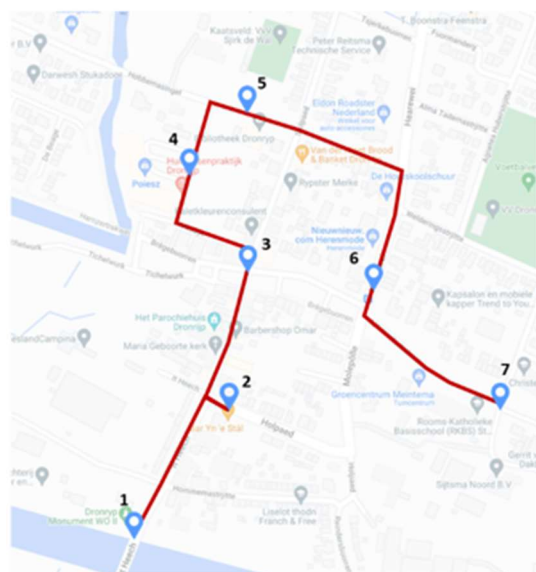
(2001) en Windari (2021).	Woonhistorie		Huidige woonplaats
			Wonduur in huidige woonplaats
			Woonduur in Friesland
			Woonduur in Nederland
	Migratieachtergrond		Woonplaats bij geboorte
			Woonplaats(en) ouders bij geboorte
			Woonplaats(en) grootouders bij geboorte
	Taalvaardigheid	Vaardigheid Fries	Fries kunnen verstaan
			Fries kunnen spreken
			Fries kunnen lezen
			Fries kunnen schrijven
		Vaardigheid Nederlands	Nederlands kunnen verstaan
			Nederlands kunnen spreken
			Nederlands kunnen lezen
			Nederlands kunnen schrijven

Voor de *sight- and soundwalks* wordt geen operationaliseringstabel gebruikt, maar hieronder volgt een korte uiteenzetting van deze tweede onderzoeksfase. De *sight- and soundwalks* zijn opgezet als *semi-structured interview*. Van tevoren staan enkele thema's vast, in de vorm van punten langs een vooraf vastgestelde route. Deze thema's leiden de deelnemers langs punten waar zij blootgesteld worden aan gesproken of geschreven taal en waar zij zelf taal gebruiken. Hier bespreken we hun taalkeuze in deze situaties, welke taal ze er zien en horen en wat hun ervaringen en gevoelens hierbij zijn. Tijdens de wandelingen kunnen echter ook andere onderwerpen aan bod komen, op basis van het verloop van het gesprek of zaken die onderweg opvallen.

De *sight- and soundwalks* zijn uitgevoerd in Dronrijp, de grootste plaats binnen het onderzoeksgebied. Hier zijn waarschijnlijk de meeste zichtbare en hoorbare uitingen van taal te vinden. Op basis van observaties door de afnemer is van tevoren een route met thema's vastgesteld.

Afbeelding 3

Genummerde route *sight- and soundwalks*.

Bron: Google Maps.

1. Brug

Bij de brug zijn zowel Nederlandstalige als Friestalige borden te zien. Aan de hand hiervan kunnen ook andere soorten borden besproken worden, zoals plaatsnaamborden en straatnaamborden. Ook is er vanaf de brug een aantal bedrijven te zien, aanleiding om een gesprek te voeren over taalgebruik op het werk.

2. Bar Yn 'e Stal

Bij Bar Yn 'e Stal kan een discussie gevoerd worden over plaatsen van samenkomst in de gemeenschap, zoals café's of buurthuizen. Ook staat hier tegenover de kerk, eveneens een mogelijk gespreksonderwerp.

3. Brêgebuorren

Op de Brêgebuorren staat naast een standbeeld een informatiebord voor toeristen, met daarop informatie

over het hele dorp. Op basis hiervan kan een gesprek gevoerd worden over toerisme in de omgeving, en de invloed die dat heeft op de talen die te horen zijn. Ook de al dan niet ervaren 'verengelsing' van de samenleving en taalgebruik kan besproken worden.

4. De Terp

Hier bevindt zich de supermarkt, een logisch onderwerp om te bespreken. Tegenover de supermarkt ligt het gezondheidscentrum, ook dat kan aan bod komen.

5. Hobbemasingel

Vanaf de Hobbemasingel zijn het kaatsveld, de bibliotheek en de bakker te zien, alsmede ten tijde van het onderzoek de feesttent van het dorpsfeest van Dronrijp, de Rypster Merke. De bibliotheek vormt ook een aanleiding om het taalgebruik door de overheid te bespreken.

6. Hearewei

Op de Hearewei staat een bushalte, waar eerst het openbaar vervoer kan worden besproken, zoals de tweetalige omroepberichten in de trein. Op basis van dat gesprek kan ook gevraagd worden naar taalgebruik door enkele andere niet-overheidsinstanties.

7. Basisscholen Sint Radbodus en It Anker

Bij de scholen kan gesproken worden over taalgebruik op school. Daarnaast kijkt men vanaf de school verder richting steeds nieuwere bijgebouwde huizen in het dorp. In dit kader kunnen ook de mogelijke komst van de nieuwe Lelylijn en de eveneens geplande grootschalige woningbouw besproken worden.

3.5 Dataverzameling

Om de deelvragen te kunnen beantwoorden is de operationaliseringstabel verwerkt tot een enquête die alle indicatoren meet. Voor alle indicatoren die niet nominaal en niet dichotoom zijn, is gebruik gemaakt van een Likertschaal (Bryman, 2016). De enquête is zowel in het Nederlands als in het Fries aangeboden, waarbij de vragen en antwoorden in beide versies gelijk waren. Om het onderzoek goed uit te kunnen voeren is een steekproef genomen uit de gehele populatie, te weten alle meerderjarige inwoners van de voormalige gemeente Menaldumadeel. Hierbij is gebruik gemaakt worden van *multi stage cluster sampling* (Bryman, 2016). Uit iedere officiële woonplaats binnen de voormalige gemeente Menaldumadeel is een aantal straten random geselecteerd.

Omdat huidige woonplaats een van de variabelen is, is het van belang dat alle woonplaatsen goed in de data vertegenwoordigd zijn. Van iedere straat is het aantal adressen genoteerd, en er zijn net zo veel straten random geselecteerd tot het aantal adressen per plaats minstens 100 was. Van de kleinere plaatsen is telkens één straat geselecteerd, eveneens random. Vervolgens is in plaatsen waar de respons relatief laag was een extra random straat geselecteerd. Op deze manier zijn ongeveer 900 adressen bezocht. Bij het aanbellen is de deelnemers gevraagd een enquête van ongeveer 10 minuten in te vullen, om bij te dragen aan een onderzoek naar de Friese en Nederlandse taal. De deelnemers kregen de optie om de enquête direct af te laten nemen, of deze op een later moment zelf in te vullen. Wanneer zij voor de tweede optie kozen, kregen zij een briefje met een link naar de enquête mee. Bewoners die niet thuis waren, kregen eveneens dat briefje door de bus.

Omdat niet zeker was dat deze methode voldoende ingevulde enquêtes op zou leveren, is naast de gestructureerde *multi stage cluster sampling* ook gebruikgemaakt van andere middelen om de

enquêtes af te nemen, zoals via sociale media en traditionele media. Hier was sprake van *convenience sampling*, ofwel het zo eenvoudig mogelijk bereiken van zo veel mogelijk potentiële deelnemers (Bryman, 2016). Via sociale media zijn alle Facebookgroepen benaderd met de naam van een van de binnen het onderzoeksgebied gelegen plaatsen, met de vraag of zij de enquête onder de aandacht konden brengen bij hun volgers. Ook is de enquête middels een reportage van een lokale omroep (Talma, 2023) en een oproep in een lokale krant (Stiensers Courant, 2023) onder de aandacht gebracht in de traditionele media.

In totaal hebben deze methoden geleid tot 236 ingevulde enquêtes, waarmee het van tevoren gestelde doel van 150 ruimschoots gehaald is. Bij de dataverzameling is gekozen om onderscheid te maken tussen persoonlijk afgenomen enquêtes en online ingevulde enquêtes. Slechts 11 deelnemers kozen voor een persoonlijke afname, de andere 225 enquêtes zijn dus online ingevuld. De huis-aan-huis sampling werd afgerond voordat de online sampling begon. De 120 enquêtes die al waren ingevuld toen de online sampling begon, zijn dus het resultaat van huis-aan-huissampling. De enquêtes die daarna volgden zijn waarschijnlijk grotendeels het resultaat van de online sampling. Dat betekent een respons voor de huis-aan-huis sampling van ongeveer 15 procent. Op basis van observaties is bij ongeveer een derde van de adressen opengedaan, dus ongeveer de helft van de daadwerkelijk gesproken bewoners heeft de enquête ingevuld. Een ruime meerderheid zegde toe de enquête in te vullen, dus een significant deel heeft dit uiteindelijk niet gedaan. Het aanbieden van de mogelijkheid om de enquête op een later moment in te vullen heeft hier mogelijk een rol in gespeeld. Gezien de grote voorkeur die deelnemers hadden voor deze optie, zal het aanbieden ervan waarschijnlijk toch hebben geleid tot een duidelijk hoger aantal deelnemers.

Aangezien dus ongeveer de helft van de enquêtes verzameld is via huis-aan-huis sampling en de andere helft via online sampling, is ook de helft van de verzamelde data op basis van een aselechte steekgroep verzameld. Bij de andere helft van de data kan sprake zijn van *sampling bias*. Om hier zo veel mogelijk voor te corrigeren is het meenemen van de individuele kenmerken extra belangrijk. Overigens is ook bij de aselechte steekproef van de huis-aan-huis sampling *bias* mogelijk. Zo was aan het eind van deze methode van dataverzameling ongeveer 60 procent van de deelnemers vrouw. Nadat ook de resultaten van de online sampling binnen waren gekomen, was dit percentage opvallend genoeg nog verder toegenomen, naar 70 procent.

In de kwalitatieve fase van het onderzoek is de steekproef anders genomen. Respondenten konden in de enquête aangeven of zij benaderbaar waren voor een eventuele tweede fase van het onderzoek. Zodra de dataverzameling van de eerste onderzoeksfase afgerond was, zijn alle deelnemers die hadden aangegeven eventueel mee te willen doen aan een tweede fase daarvoor uitgenodigd. Zo werd de kans zo groot mogelijk om een goed aantal deelnemers voor de tweede fase te realiseren. Om die kans verder te vergroten is ervoor gekozen om het onderzoek uit te voeren op een maandag, een vrijdag en een zaterdag, om deelname voor een breed scala aan deelnemers mogelijk te maken. Naast de deelnemers aan de *sight- and soundwalks* is met enkelen een schriftelijk online vraaggesprek afgenomen. In totaal kwam het aantal deelnemers hiermee op acht. Tijdens de *sight- and soundwalks* zijn de gesprekken genotuleerd; deze notulen zijn tezamen met alle schriftelijke antwoorden te vinden in bijlage E1 t/m E5.

De gekozen opzet van de dataverzameling kent enkele beperkingen. De eerste beperking komt naar voren bij het accuraat beantwoorden van de onderzoeksvraag. Met het kwantitatieve deel van het onderzoek kan vastgesteld worden of er sprake is van correlatie tussen de variabelen. Met het kwalitatieve deel kan vervolgens voor een beperkte groep gekeken worden naar verbanden tussen de variabelen. Dit geeft weliswaar inzicht in hoe de variabelen verband met elkaar *kunnen* houden, maar gezien het beperkte aantal deelnemers aan de interviews kan dit op geen enkele manier

gegeneraliseerd worden, en dus niet direct gebruikt worden om aan te tonen of de correlaties uit het kwantitatieve deel ook verbanden zijn. Ook het kwantitatieve deel kent beperkingen. Door de grenzen aan de beschikbare hoeveelheid tijd en arbeidskracht was het niet mogelijk de enquête te verspreiden onder de volledige onderzoekspopulatie. Er is dus ingezet op het bereiken van een beperkte, zo representatief mogelijke groep, zowel via huisbezoeken als via sociale en traditionele media. Idealiter gaat een cross-sectional onderzoek gepaard met een grotere “n”. Met de gelimiteerde middelen was de enige mogelijkheid om aan een grotere “n” te komen het gebruik van eerdere onderzoeken en openbare data. De benodigde data voor het beantwoorden van de onderzoeksvraag waren echter niet voorhanden. Op basis van wat wel mogelijk was is gekozen voor de hierboven toegelichte onderzoekszet en dataverzameling, die door het combineren van kwantitatief en kwalitatief onderzoek de beperkingen van beide zoveel mogelijk ondervangt.

3.6 Samenstelling steekproef

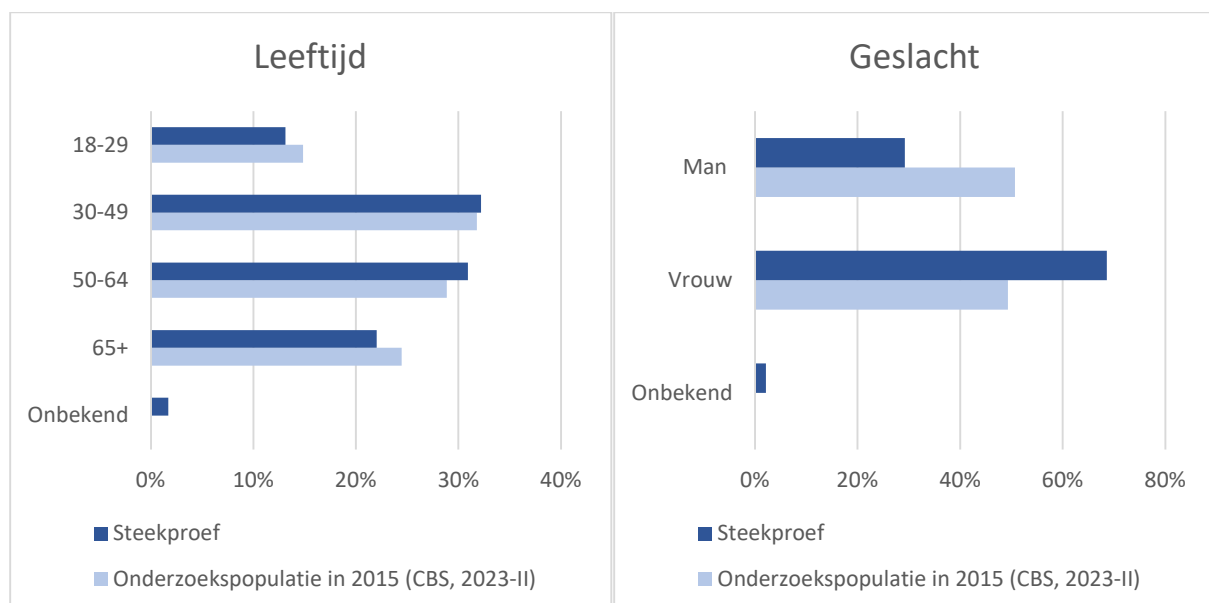
Om een uitspraak te kunnen doen over de representativiteit van het onderzoek, is het van belang om de samenstelling van de steekproef zorgvuldig te bestuderen en deze te vergelijken met eerder onderzoek naar de samenstelling van de onderzoekspopulatie. Dit is met name van belang voor de kwantitatieve data, die als doel hebben representatief te zijn. De samenstelling van de kwantitatieve steekproef valt op twee manieren te analyseren. Eerst wordt op basis van het CBS gekeken naar de algemene persoonsgegevens van de onderzoekspopulatie als geheel en van de deelnemers in de steekproef in het bijzonder.

Figuur 4 (links)

Leeftijd in de steekproef vergeleken met leeftijd in de gehele onderzoekspopulatie.

Figuur 5 (rechts)

Geslacht in de steekproef vergeleken met geslacht in de gehele onderzoekspopulatie.

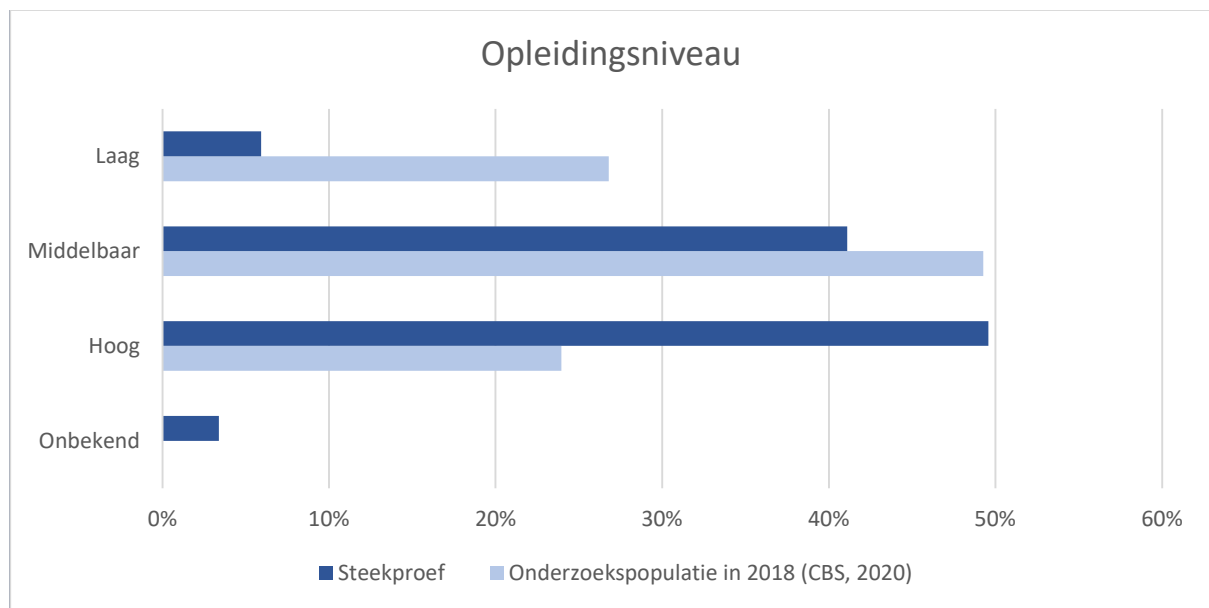

Figuur 4 geeft aan dat de steekproef zeer representatief is als het aankomt op leeftijd. Leeftijd is hier ten behoeve van eventuele latere vergelijkingen ingedeeld in de vier categorieën die ook gebruikt worden in de Friese taalatlas (Provincie Fryslân, 2015). Als het aankomt op geslacht is de steekproef een stuk minder representatief, zo blijkt uit figuur 5. Ongeveer twee derde van de deelnemers is

vrouw. Dit kan mogelijk deels verklaard worden door het feit dat zowel de arbeidsparticipatie als de arbeidsduur onder vrouwen lager is dan onder mannen (CBS, 2019). Dat maakt het aannemelijk dat met de huis-aan-huis sampling meer vrouwen dan mannen zijn bereikt. Opvallend genoeg bleek het verschil in de steekproef tijdens de online sampling nog groter te worden. Een verklaring daarvoor laat zich minder eenvoudig vinden.

Figuur 6

Opleidingsniveau in de steekproef vergeleken met opleidingsniveau in de gehele onderzoekspopulatie.

Figuur 6 laat zien dat laagopgeleiden sterk ondervertegenwoordigd zijn in de steekproef en hoogopgeleiden oververtegenwoordigd. Belangrijke kanttekening hierbij is dat in de enquête alleen de optie 'Mbo aangeboden is, terwijl het CBS Mbo-1 bij laagopgeleid indeelt en de andere Mbo-opleidingen bij middelbaar opgeleid. Bij de steekproef wordt Mbo-1 als gevolg hiervan ook als middelbaar opgeleid meegerekend. Mogelijk is het verschil tussen laagopgeleid en middelbaar opgeleid hierdoor iets kleiner dan het lijkt. Dat zal hoogstwaarschijnlijk niet veranderen dat laagopgeleiden in de steekproef sterk ondervertegenwoordigd zijn, middelbaar opgeleiden licht ondervertegenwoordigd en hoogopgeleiden sterk oververtegenwoordigd.

Over de religieuze of levensbeschouwelijke overtuiging van de onderzoekspopulatie zijn minder data beschikbaar. Uit gegevens van het CBS (2015) is bekend dat over de periode 2010 tot 2014 in Menaldumadeel 49,6 procent van de bevolking een religieuze of levensbeschouwelijke overtuiging had. In de steekproef is dat slechts 28,4 procent. Dit valt deels te verklaren door het feit dat de hoeveelheid mensen met een religieuze of levensbeschouwelijke overtuiging over de afgelopen 10 jaar met bijna 10 procentpunt is gedaald (CBS, 2023-I). Desondanks lijkt deze groep in de steekproef ondervertegenwoordigd.

Naast de algemene persoonsgegevens is het ook mogelijk om te kijken naar de representativiteit van de steekproef als het aankomt op enkele aan taal gerelateerde indicatoren. Deze worden namelijk ook bijgehouden in de Friese taalatlas, waarin de resultaten terug te vinden zijn van de meting die de provincie iedere paar jaar naar de staat van het Fries verricht. De laatste editie waar de voormalige gemeente Menaldumadeel in voorkomt, is die van 2015. De taalatlas biedt data per gemeente voor

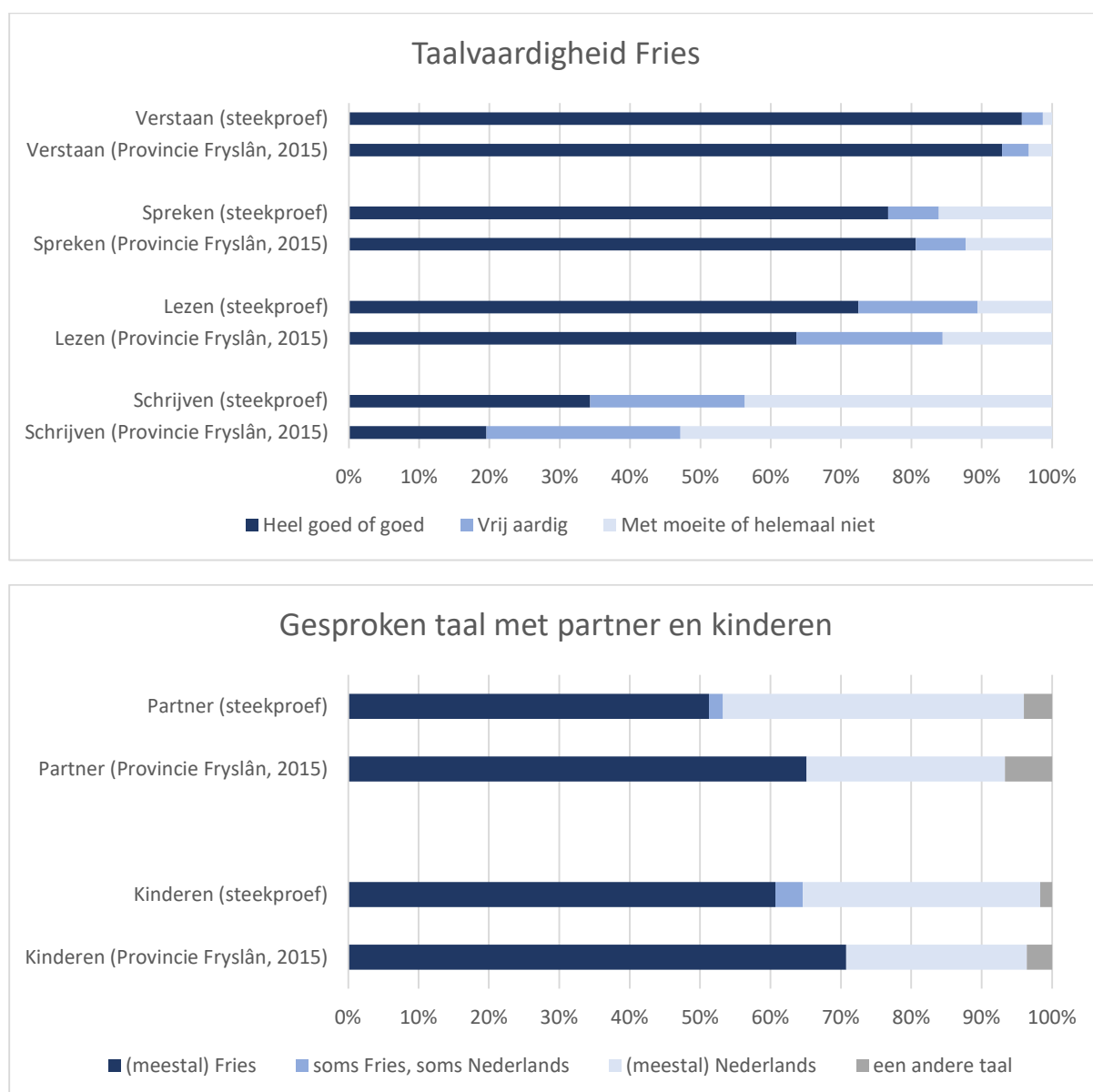
taalvaardigheid in het Fries en het gebruik van het Fries met partner en kinderen. Deze data worden in de onderstaande figuren 7 en 8 vergeleken met de data uit de enquête.

Figuur 7 (boven)

Taalvaardigheid Fries in de steekproef vergeleken met taalvaardigheid Fries in de Friese Taalatlas (Provincie Fryslân, 2015).

Figuur 8 (onder)

Taalgebruik in de steekproef vergeleken met taalgebruik in de Friese Taalatlas (Provincie Fryslân, 2015).

Figuur 7 toont de uitkomsten voor taalvaardigheid van zowel de steekproef als de gehele provincie, zoals weergegeven in de Friese taalAtlas (Provincie Fryslân, 2015). Voor de vaardigheden verstaan en spreken is de steekproef representatief; deze waarden liggen dicht bij de waarden uit de taalAtlas. De deelnemers van de steekproef beoordelen hun eigen vaardigheid in lezen en met name schrijven iets

hoger dan de deelnemers van de taalAtlas. Dit is mogelijk ten dele toe te schrijven aan het feit dat de schrijfvaardigheid met de jaren steeds iets toeneemt. Dit blijkt ook uit de meest recente taalAtlas (Provincie Fryslân, 2020), die geen specifieke data meer bevat voor Menaldumadeel. Die stijging is echter niet sterk genoeg om het hele verschil te verklaren, dus mensen die hun eigen lees- en schrijfvaardigheid als goed inschatten zijn in de steekproef waarschijnlijk iets oververtegenwoordigd.

Figuur 8 beschrijft de taal die mensen spreken met hun partner en kinderen. Te zien is dat de deelnemers aan de steekproef in beide situaties wat vaker voor Nederlands kiezen, en wat minder vaak voor Fries. Wederom blijkt dit uit de meest recente taalAtlas (Provincie Fryslân, 2020) aan te sluiten bij een trend, waarbij het aantal gebruikers van het Fries in gesprek met partner en kinderen langzaam afneemt. Ook in dit geval lijkt deze algemene trend echter niet sterk genoeg om het hele verschil te verklaren, wat betekent dat de groep mensen die Fries spreekt met partner en/of kinderen waarschijnlijk licht ondervertegenwoordigd is.

Hoewel er op verschillende statistieken in meer of mindere mate afwijkingen waargenomen zijn, lijkt de steekproef in algehele zin redelijk representatief voor de gehele bevolking van Menaldumadeel. Op twee onderdelen, te weten geslacht en opleidingsniveau, is sprake van een sterke afwijking. Het is dus van belang om bij de analyse extra goed naar deze factoren te kijken.

Ook voor het kwalitatieve deel van het onderzoek is een steekproef genomen, zij het aselekt: alle deelnemers aan de enquête die hebben aangegeven mee te willen werken, hebben een uitnodiging ontvangen. Dit heeft acht deelnemers opgeleverd. Deze deelnemers gaven blijk van een overwegend positieve houding tegenover het Fries. Zoals bij de ethische overwegingen verder toegelicht zal worden, is een *sight- and soundwalk* voor mensen met een negatieve houding tegenover het Fries mogelijk een minder prettige opzet. Deze groep zou echter hoe dan ook heel beperkt zijn geweest, want slechts 2,6 procent van de deelnemers aan de enquête was het oneens of helemaal oneens met de stelling “Het is belangrijk dat het Fries behouden blijft”. Drie van de acht deelnemers spraken tijdens de *soundwalk* in het Nederlands en vijf in het Fries, dus die groepen waren beide vertegenwoordigd. Twee van de acht deelnemers spraken zelf geen Fries, wat goed aansluit bij de cijfers in figuur 10.

3.7 Kwantitatieve en kwalitatieve analyse

De kwantitatieve en kwalitatieve data die zijn voortgekomen uit het onderzoek zijn los van elkaar geanalyseerd. De analyse van deze data levert resultaten op die gebruikt kunnen worden voor het beantwoorden van de onderzoeksvragen. De analyse van de kwantitatieve data is hieronder stap voor stap uitgewerkt. Aan het eind is ook de analyse van de kwalitatieve data nog kort toegelicht.

3.7.1 Kwantitatieve data klaarmaken

Startpunt van de analyse zijn de data die de dataverzameling heeft opgeleverd. Deze zijn rechtstreeks gedownload vanuit Qualtrics, de dienst waarmee de enquête is afgenomen. Voor de rest van de analyse is statistiekprogramma SPSS gebruikt. Alvorens aan de analyse te beginnen, zijn de data uit Qualtrics eerst klaargemaakt. Als eerste zijn alle niet-complete enquêtes volledig uit de dataset verwijderd. Daarmee zijn automatisch alle deelnemers die aangaven niet akkoord te gaan met de gegevensverwerking, of die aangaven nog geen 18 jaar oud te zijn, eruit gefilterd. Zij konden immers de rest van de enquête niet invullen. Alle irrelevante variabelen zijn eveneens verwijderd. Het gaat dan bijvoorbeeld om ‘tussenvariabelen’ die bepalen welke vragen relevant zijn voor de

invuller, of variabelen met gegevens vanuit Qualtrics over het invullen van de enquête, anders dan de antwoorden zelf. Hiervan is alleen de datum van invullen bewaard. Verder zijn onjuiste en onlogische antwoorden op individuele vragen verwijderd, zoals leeftijden met vier cijfers of een onmogelijk aantal ouders. De antwoorden in tekst bij “anders, namelijk...” zijn indien mogelijk alsnog ingedeeld bij een categorie. Zo zijn oude opleidingsniveaus op basis van de indeling gehanteerd door het CBS (2017) ingedeeld bij het juiste hedendaagse equivalent, en is atheïsme ingedeeld bij ‘geen religie’. Tot slot heeft iedere variabele in SPSS een logische, gecodeerde naam toegewezen gekregen. Deze codes zijn terug te vinden in het variabelenoverzicht in bijlage A.

3.7.2 Afhankelijke variabelen klaarmaken

Om de samenhang tussen de variabelen uit het conceptuele model goed te kunnen meten, moeten de variabelen aangepast en/of samengevoegd worden. Eerst wordt de afhankelijke variabele gemaakt. De afhankelijke variabele in dit onderzoek is territoriale identificatie, en deze valt uiteen in drie dimensies: nationale identificatie, regionale identificatie en lokale identificatie. In dit onderzoek gaat het dan dus om identificatie met Nederland, identificatie met Friesland en identificatie met de eigen woonplaats. Om deze identificatie te meten, zijn er voor ieder schaalniveau vijf stellingen gebruikt, twee gericht op gemeenschapsgebonden territoriale identificatie en drie op ruimtelijke territoriale identificatie.

Een analyse uitvoeren met vijftien onafhankelijke variabelen is echter vrij onoverzichtelijk. Daarom is per schaalniveau met Cronbach’s Alpha de interne consistentie gemeten voor alle vijf de variabelen die de identificatie op dat schaalniveau meten, om te kijken of de variabelen samengevoegd kunnen worden. Uit de resultaten van deze analyse, af te lezen in tabel 2, blijkt dit het geval.

Tabel 2

Interne consistentie van variabelen voor identificatie met Nederland, Friesland en eigen woonplaats.

Schaalniveau	Cronbach’s Alpha voor vijf variabelen
Identificatie met Nederland	0,846
Identificatie met Friesland	0,861
Identificatie met eigen woonplaats	0,889

Zodoende worden per schaalniveau de vijf variabelen bij elkaar opgeteld, waaruit drie nieuwe variabelen zijn ontstaan. Deze variabelen geven voor iedere deelnemer een score weer tussen de 5 en 25. Hoe hoger de score, hoe hoger de identificatie op dat schaalniveau. Deze variabelen zijn echter moeilijk als ratiovariabelen te behandelen, want de oorspronkelijke antwoorden op de stellingen zijn gegeven middels een Likertschaal: van helemaal eens tot helemaal oneens. Je kunt dus niet zeggen dat de afstand tussen de antwoorden exact gelijk is. Daarom worden de gecombineerde variabelen gehercodeerd in drie categorieën: gemiddelde identificatie, ondergemiddelde identificatie en bovengemiddelde identificatie. Binnen de categorie ‘gemiddelde identificatie’ vallen alle waarden tussen de helft van de standaardafwijking in beide richtingen. Zo ontstaan drie groepen van redelijk gelijke proportie. Deze variabelen kunnen geanalyseerd worden aan de hand van kruistabellen. Om ook de samenhang met meerdere andere variabelen tegelijk te kunnen meten, is het echter nodig om regressieanalyses uit te voeren. Daarvoor moet de afhankelijke variabele ofwel een ratio- of intervalvariabele, ofwel een dichotome variabele zijn. Daarom worden de variabelen omgevormd tot dummyvariabelen: wel of niet bovengemiddelde identificatie. De waarde 1 geeft dan weer dat de

deelnemer zich bovengemiddeld identificeert met dat schaalniveau, waarde 0 geeft weer dat dat niet het geval is.

Zoals toegelicht bij de operationalisering is er nog een andere manier om te kijken naar de identificatie op verschillende schaalniveaus, namelijk door ze met behulp van de Moreno-vraag met elkaar te vergelijken. Ook hier zijn dummyvariabelen nodig om regressieanalyses uit te kunnen voeren. Hierbij is het uitgangspunt telkens: de waarde 1 geeft aan dat de deelnemer zich meer met het ene schaalniveau identificeert dan met het andere, waarde 0 geeft aan dat dit niet het geval is. Bij het uitvoeren van de verdere analyses kan zowel gekeken worden naar de dummyvariabelen voor de identificatie op de aparte schaalniveaus, als naar de dummyvariabelen voor het vergelijken van de identificatie op verschillende schaalniveaus.

3.7.3 Variabelen voor individuele kenmerken klaarmaken

Ook de onafhankelijke variabelen zijn niet allemaal direct klaar voor analyse. Om regressieanalyses uit te kunnen voeren, dienen dummyvariabelen gemaakt te worden van de nominale onafhankelijke variabelen. Ook enkele andere variabelen moeten aangepast worden, door categorieën waarmee deelnemers feitelijk geen antwoord gaven (zoals 'weet ik niet') aan te merken als missende waarde en door antwoorden in de tekstvelden in te delen bij de juiste categorie.

Bij het hercoderen van opleidingsniveau is gebruik gemaakt van de indeling van het CBS (2017). Echter is Mbo als geheel tot middelbaar gerekend. Eigenlijk hoort Mbo-1 bij laag in plaats van middelbaar, maar de enquête maakte geen onderscheid tussen de verschillende Mbo-niveaus. Verder is de variabele van woonduur gehercodeerd naar relatieve woonduur, door deze te delen door de leeftijd van de deelnemer. Zo wordt voorkomen dat met relatieve woonduur ten dele simpelweg leeftijd gemeten worden. Tot slot zijn de vier variabelen die taalvaardigheid Fries meten samengevoegd tot één variabele. De interne consistentie (Cronbach's Alpha) is 0,848. Net als de gecombineerde variabelen voor territoriale identificatie is de ontstane variabele voor Friese taalvaardigheid gehercodeerd naar een categorische variabele met drie categorieën: ondergemiddelde taalvaardigheid, gemiddelde taalvaardigheid en bovengemiddelde taalvaardigheid. Ook hierbij wordt voor het bepalen van de gemiddelde categorie gebruikgemaakt van de halve standaardafwijking in beide richtingen. De variabelen voor Nederlandse taalvaardigheid zijn in de analyse buiten beschouwing gelaten, omdat vrijwel alle deelnemers hier dezelfde antwoorden gaven.

3.7.4 Samenhang tussen territoriale identificatie en individuele kenmerken analyseren

In dit onderzoek dienen de individuele kenmerken als controlerende variabele op de relatie tussen territoriale identificatie en het gebruik van en de blootstelling aan regionale taal. Eerst is daarom gecontroleerd welke individuele kenmerken significante samenhang hebben met de afhankelijke variabele in deze relatie: territoriale identificatie. Vervolgens zijn de individuele kenmerken waarvoor dit het geval blijkt meegewogen bij het meten van de samenhang tussen territoriale identificatie en het gebruik van en de blootstelling aan regionale taal.

Het analyseren van de samenhang tussen individuele kenmerken en territoriale identificatie begint met het analyseren van de samenhang tussen alle variabelen los van elkaar. Hiervoor is de Pearson-correlatie gebruikt. De uitkomsten hiervan zijn terug te vinden in bijlage B1. De volgende variabelen vertonen samenhang met identificatie op één of meerdere schaalniveaus:

- Huidige woonplaats is Menaldum
- Relatieve woonduur in de huidige woonplaats
- Relatieve woonduur in Friesland
- Zelf geboren in de huidige woonplaats
- Zelf geboren binnen Friesland
- Aantal ouders geboren in de huidige woonplaats
- Aantal ouders geboren in Friesland
- Aantal grootouders geboren in de huidige woonplaats
- Aantal grootouders geboren in Friesland
- Taalvaardigheid Fries

Vervolgens is voor al deze potentieel relevante individuele kenmerken nogmaals de Pearson-correlatie gemeten, om te onderzoeken of er sprake is van multicollineariteit tussen een of meerdere van deze onafhankelijke variabelen. De resultaten hiervan zijn terug te vinden in bijlage C1¹. Hieruit is gebleken dat er, niet geheel verrassend, sterke samenhang is tussen veel van de variabelen die woonhistorie of migratieachtergrond meten. Daarom is uit al deze variabelen één ‘type’ geselecteerd om mee te nemen in de regressieanalyse: de eigen geboorteplaats. Deze keuze is gemaakt omdat deze van alle 236 respondenten bekend is, in tegenstelling tot de relatieve woonduur, de geboorteplaats van de ouders en de geboorteplaats van de grootouders. Van de andere twee variabelen met een significante samenhang is gekozen om huidige woonplaats is Menaldum niet mee te nemen en taalvaardigheid Fries wel. Wonen in Menaldum is de enige variabele met woonplaats die een significante samenhang opleverde. Bovendien is die samenhang weliswaar significant, maar ook erg zwak. Taalvaardigheid Fries levert wel redelijke samenhang op met territoriale identificatie. Er is ook sprake van een zekere multicollineariteit met de eigen geboorteplaats, maar deze samenhang is niet heel sterk.

Om een betrouwbaardere uitspraak te doen over de vraag welke van deze drie factoren (taalvaardigheid Fries, geboren zijn in de huidige woonplaats en geboren zijn in Friesland) daadwerkelijk samenhangt met territoriale identificatie op de verschillende schaalniveaus, zijn regressieanalyses uitgevoerd. De regressieanalyses zijn steeds eerst gedaan tussen de territoriale identificatie, geboren zijn in de huidige woonplaats en geboren zijn in Friesland. Daarna is het model nogmaals geschat met taalvaardigheid Fries ook meegewogen. Hieronder zijn de resultaten voor de geschatte modellen op nationaal, regionaal en lokaal niveau te zien in tabel 3, 4 en 5.

Tabel 3

Model 1: Bovengemiddelde identificatie met Nederland

	B	Exp (B)	B	Exp (B)
(Constante)	-0,383	0,682	-0,245	0,783
Geb. in huidige woonplaats	-0,852*	0,427*	-0,843	0,431
Geb. in Friesland	-0,423	0,655	-0,296	0,744
Taalvaardigheid Fries			-0,116	0,890
N	236		236	
Model Sig.	0,029		0,061	
Nagelkerke R ²	0,042		0,044	

* p < 0,05; ** p < 0,01

¹ De volledige correlatietabel was te groot om op te nemen in een tekstbestand. Daarom zijn bijlagen C1 en C2 apart bijgeleverd.

Tabel 4*Model 2: Bovengemiddelde identificatie met Friesland*

	B	Exp (B)	B	Exp (B)
(Constante)	-2,428**	0,088**	-3,657**	0,026**
Geb. in huidige woonplaats	-0,314	0,730	-0,405	0,667
Geb. in Friesland	2,253**	9,514**	1,205	3,338
Taalvaardigheid Fries			0,976**	2,655**
N	236		236	
Model Sig.	<0,001		<0,001	
Nagelkerke R ²	0,116		0,221	

* p < 0,05; ** p < 0,01

Tabel 5*Model 3: Bovengemiddelde identificatie met de eigen woonplaats*

	B	Exp (B)	B	Exp (B)
(Constante)	-1,455**	0,233**	-1,936**	0,144**
Geb. in huidige woonplaats	0,985**	2,678**	0,970**	2,639**
Geb. in Friesland	0,711	2,037	0,263	1,300
Taalvaardigheid Fries			0,398	1,489
N	236		236	
Model Sig.	<0,001		<0,001	
Nagelkerke R ²	0,081		0,100	

* p < 0,05; ** p < 0,01

De geschatte modellen in tabel 3, 4 en 5 laten zien dat er twee variabelen voor individuele kenmerken zijn die een significante samenhang vertonen met ten minste een vorm van territoriale identificatie: geboren zijn in de huidige woonplaats en taalvaardigheid Fries. Deze individuele kenmerken zullen meegewogen worden in de latere modellen.

3.7.5 Variabelen voor het gebruik van het Fries klaarmaken

Bij de variabelen voor het gebruik van en de blootstelling aan het Fries is de uitdaging dat niet alle deelnemers alle vragen ingevuld hebben, maar alleen de vragen die op hen van toepassing zijn. Als een model geschat wordt waar al deze variabelen tegelijk in meegewogen worden, neemt het model alleen de respondenten mee die alle vragen hebben ingevuld. Dat zijn er drie, dus dat is niet voldoende. Daarom zijn alle individuele vragen omgevormd naar dummy-variabelen: gebruikt de deelnemer in situatie X Fries, of wordt de deelnemer in situatie X blootgesteld aan het Fries, of niet? Zo kunnen alle missende waarden eveneens als '0' geclassificeerd worden in deze dummyvariabele.

Voor het gebruik van het Fries liggen er echter ook kansen om variabelen samen te voegen en zo voor het gebruik in iedere omgeving een eigen samengestelde variabele te maken. Die omgevingen zijn individueel gebruik, privésfeer en publieke ruimte. Hieronder volgt eerst een toelichting op het maken van deze samengestelde variabelen, en vervolgens op het maken van de dummyvariabelen.

Voor individueel gebruik kan gebruik gemaakt worden van de variabelen de meten in welke taal men droomt, nadenkt, optelt en scheldt, en in welke taal men de enquête invult. Deze variabele moet

gehercodeerd worden, zodat de opties Nederlands en Fries dezelfde waarden hebben als op de Likertschaal van de andere vier variabelen. Daarnaast worden bij alle andere variabelen de antwoorden 'een andere taal, namelijk...' en 'ik weet het niet' aangemerkt als missende waarden. De keuze om ook de antwoorden voor andere taal als missend aan te merken is gemaakt omdat de antwoorden hiervan heel lastig bij een categorie in te delen zijn. Zo worden er bijvoorbeeld andere regionale talen genoemd die zowel verband hebben met het Nederlands als het Fries, en is het soms lastig in te schatten bij welke van de vijf schalen het antwoord precies hoort.

Dan het samenvoegen van de variabelen. Hiervoor is weer eerst gekeken naar de interne consistentie. Met een Cronbach's Alpha van 0,937 is die interne consistentie voldoende om de variabelen samen te voegen. De samengestelde variabele die ontstaat door het optellen van de vijf variabelen is ook hier ingedeeld in ondergemiddeld gebruik, gemiddeld gebruik en bovengemiddeld gebruik. Daarbij is gemiddeld gebruik afgebakend als alles tussen de halve standaardafwijking in beide richtingen in.

Hetzelfde proces is gevolgd voor het creëren van een gecombineerde variabele voor gebruik in de privésfeer. Hier is gebruik gemaakt van de variabelen die meten in welke taal men de telefoon opneemt, praat met de burens en praat met de partner. Er waren meer variabelen voor deze dimensie, maar als die meegenomen werden, werd minder dan de helft van de deelnemers aan de enquête meegenomen. De Cronbach's Alpha voor deze drie variabelen is 0,833, en ze zijn op dezelfde wijze als de variabelen voor individueel gebruik samengevoegd en gecategoriseerd. Tot slot is op dezelfde wijze een gecombineerde variabele gemaakt voor het gebruik in de publieke ruimte. Hier kon een variabele gemaakt worden waarin voldoende deelnemers meegenomen worden door het combineren van de variabelen die meten welke taal men praat in winkels, op de vereniging en als ze de weg vragen. De interne consistentie van deze drie variabelen is voldoende met een Cronbach's Alpha van 0,859. De drie variabelen zijn op dezelfde wijze als de variabelen voor individueel gebruik en voor gebruik in de privésfeer samengevoegd en gecategoriseerd.

Omdat in de combinatievariabelen die het gebruik in de privésfeer en de openbare ruimte meten slechts een deel van de oorspronkelijke variabelen meegenomen kon worden, is ook van iedere variabele voor het gebruik in de privésfeer en de openbare ruimte een dummyvariabele gemaakt. Hierbij is steeds de vraag: gebruiken mensen in deze situatie meestal Fries, of niet. De antwoordopties 'meestal Fries, soms Nederlands' en '(vrijwel) altijd Fries' zijn aangemerkt als 1, alle andere antwoordopties zijn aangemerkt als 0. Dat geldt ook voor de missende waarden.

3.7.6 Variabelen voor de blootstelling aan het Fries klaarmaken

De blootstelling aan het Fries is alleen gemeten in de privésfeer en in de openbare ruimte. Aan het meeste individuele gebruik van anderen, bijvoorbeeld dromen of nadenken, worden we immers niet blootgesteld. Het combineren van variabelen tot een samengestelde variabele bleek hier noch voor blootstelling in de privésfeer, noch voor de publieke ruimte mogelijk zonder een te groot deel van de respondenten te verliezen. Daarom zijn hier enkel van alle variabelen dummyvariabelen gemaakt, om ze toch te kunnen gebruiken in de verdere analyse. De vraag is steeds: worden mensen hier meestal of altijd blootgesteld aan het Fries, of niet. De antwoordopties 'meestal Fries, soms Nederlands' en '(vrijwel) altijd Fries' zijn aangemerkt als 1, alle andere antwoordopties zijn aangemerkt als 0. Dat geldt ook voor de missende waarden.

3.7.7 Samenhang tussen territoriale identificatie en het gebruik van en de blootstelling aan het Fries analyseren

Er zijn nu dummyvariabelen die vaststellen in welke situaties mensen het Fries gebruiken en in welke situaties ze eraan blootgesteld worden. Veel van deze situaties komen overeen. Dan is het interessant om te kijken hoe het zit met de mensen bij wie deze twee níet overeenkomen. Bijvoorbeeld mensen die zelf in de winkel Nederlands spreken, maar om zich heen meestal Fries horen. Hiervoor zijn nieuwe dummyvariabelen gemaakt, in beide richtingen: zowel mensen die niet meestal Fries gebruiken, maar er meestal wel aan blootgesteld worden, als mensen die wel meestal Fries gebruiken, maar er meestal niet aan blootgesteld worden.

3.7.8 Samenhang tussen territoriale identificatie en het gebruik van en de blootstelling aan het Fries analyseren

Om de onderzoeksvragen te kunnen beantwoorden, is het nodig om te kijken naar de samenhang tussen territoriale identificatie en het gebruik van en de blootstelling aan het Fries. Ook hiervoor dient weer eerst gekeken te worden naar de samenhang tussen alle variabelen, gemaakt in 3.7.5, 3.7.6 en 3.7.7, los van elkaar middels de Pearson-correlatie. De uitkomsten hiervan zijn terug te vinden in bijlage B2. De volgende variabelen vertonen op één of meerdere schaalniveaus samenhang met de identificatie. Ze zijn gegroepeerd op subdimensie.

Individueel gebruik van het Fries

- Totaal individueel gebruik van het Fries.

Gebruik van het Fries in de privésfeer

- Totaal gebruik van het Fries in de privésfeer.
- Spreekt meestal Fries met buren/straatgenoten.
- Spreekt meestal Fries met kind(eren).
- Spreekt meestal Fries met ouder(s).
- Spreekt meestal Fries met partner.
- Neemt meestal telefoon op in het Fries (bij onbekend nummer).

Gebruik van het Fries in de publieke ruimte

- Totaal gebruik van het Fries in de publieke ruimte.
- Spreekt meestal Fries op het schoolplein.
- Spreekt meestal Fries op de vereniging.
- Vraagt meestal in het Fries de weg (in Friesland).
- Spreekt meestal in het Fries met collega's op werk.
- Spreekt meestal in het Fries in winkels.

Blootstelling aan het Fries in de privésfeer

- Buren/straatgenoten spreken onderling meestal Fries
- Kinderen spreken onderling meestal Fries.
- Kinderen spreken meestal Fries met partner.

Blootstelling aan het Fries in de publieke ruimte

- Anderen anderen spreken meestal Fries op schoolplein.
- Anderen spreken meestal Fries op de vereniging.

- Collega's op het werk spreken onderling meestal Fries.
- Anderen spreken meestal Fries in winkels.

Wel gebruik van het Fries, geen blootstelling aan het Fries in de privésfeer

- Spreekt zelf meestal Fries met de burens, burens spreken onderling niet meestal Fries.

Wel gebruik van het Fries, geen blootstelling aan het Fries in de openbare ruimte

- Spreekt zelf meestal Fries op het schoolplein, anderen spreken niet meestal Fries op het schoolplein.
- Spreekt zelf meestal Fries met collega's op het werk, collega's onderling spreken niet meestal Fries op het werk.
- Spreekt zelf meestal Fries in winkels, anderen spreken niet meestal Fries in winkels.

Geen gebruik van het Fries, wel blootstelling aan het Fries in de privésfeer

- Spreekt zelf niet meestal Fries met burens, burens spreken onderling wel meestal Fries.

Geen gebruik van het Fries, wel blootstelling aan het Fries in de openbare ruimte

- Geen geschikte variabele.

Binnen elk van deze groepen is er sterke multicollineariteit (zie bijlage C2). Daarom moet per groep een variabele gekozen worden. Voor de variabelen gericht op gebruik is steeds gekozen voor de samengevoegde variabele. Voor de variabelen gericht op blootstelling in de privésfeer is gekozen voor 'partner en kinderen spreken meestal Fries onder elkaar'. Hoewel 'burens spreken meestal Fries onder elkaar' een sterkere samenhang heeft, is van deze variabele het minst duidelijk dat het een indicator is voor de privésfeer en niet voor de publieke ruimte. Voor de variabelen gericht op blootstelling in de publieke ruimte is gekozen voor 'anderen in de winkels spreken onderling meestal Fries', omdat deze door de meeste deelnemers ingevuld is. Om dezelfde reden is ook de variabele gericht op wel gebruik, maar geen blootstelling aan het Fries in de openbare ruimte gekozen voor 'spreekt zelf wel meestal Fries in de winkels, maar anderen spreken niet meestal Fries in de winkels'. Een overzicht van de hierboven geselecteerde variabelen is hieronder te zien in tabel 6.

Tabel 6

Geselecteerde variabelen per subdimensie

Subdimensie	Variabele	Omschrijving
Gebruik Fries: individueel	C1_G_totaal3	Samengestelde variabele.
Gebruik Fries: privésfeer	C2_G_totaal3	Samengestelde variabele.
Gebruik Fries: publieke ruimte	C3_G_totaal3	Samengestelde variabele.
Blootstelling Fries: privésfeer	C2_B_kindpartner2	Kinderen praten meestal Fries met partner.
Blootstelling Fries: publieke ruimte	C3_B_winkels2	Anderen in winkels praten meestal Fries.
Wel gebr., geen blootst. Fries: privésfeer	C2x_burens_GF_BN	Spreekt meestal Fries met burens, andere burens spreken onderling niet meestal Fries.
Wel gebr., geen blootst. Fries: publieke ruimte	C3x_winkels_GF_BN	Spreekt meestal Fries in winkels, anderen in winkels spreken onderling niet meestal Fries.
Wel blootst., geen gebr. Fries: privésfeer	C2x_burens_GN_BF	Spreekt niet meestal Fries met burens, andere burens spreken onderling wel meestal Fries.
Wel blootst., geen gebr. Fries: publieke ruimte	-	<i>Geen geschikte variabele.</i>

Daarnaast is er ook sterke multicollineariteit tussen de variabelen gericht op individueel gebruik, gebruik in de privésfeer en gebruik in de publieke ruimte. Daarom zal voor elk van deze omgevingen een apart model geschat worden, zoals er ook een apart model is geschat voor de territoriale identificatie op nationaal, regionaal en lokaal schaalniveau. Tot slot is er redelijke samenhang tussen veel van de variabelen en taalvaardigheid Fries. Het is echter bekend dat deze variabele met name veel te maken heeft met het gebruik van het Fries, en het is juist expliciet de bedoeling van dit onderzoek om deze zaken los van elkaar te bekijken.

Om een betrouwbare uitspraak te kunnen doen over de vraag of het gebruik van en de blootstelling aan het Fries daadwerkelijk samenhangt met de territoriale identificatie op verschillende schaalniveaus, zijn regressieanalyses uitgevoerd. De regressieanalyses voor de privésfeer en de publieke ruimte zijn steeds eerst alleen gedaan voor het gebruik, waarna ook de blootstelling toegevoegd is. De resultaten van de geschatte modellen helpen bij het beantwoorden van de deelvragen en hoofdvraag van dit onderzoek, deze worden besproken bij de resultaten in hoofdstuk 4.

Er zijn ook regressieanalyses uitgevoerd voor de ‘combinatievariabelen’: de variabelen die specifiek kijken naar het wel gebruiken van, maar niet blootgesteld worden aan het Fries en omgekeerd. Helaas leverde geen van deze modellen, in geen van de mogelijke combinaties van variabelen, een significante uitkomst op voor een van de ‘combinatievariabelen’.

3.7.9 Samenhang tussen relatieve territoriale identificatie en het gebruik van en de blootstelling aan het Fries analyseren

Zoals eerder in dit hoofdstuk toegelicht is er nog een andere manier om territoriale identificatie te meten: in relatie tot elkaar. Hiervoor is de Moreno-vraag gebruikt. In paragraaf 3.7.2 zijn de uitkomsten van deze Moreno-vragen gehercodeerd naar nuttige dummyvariabelen, die gebruikt kunnen worden in een regressieanalyse. Uit de vorige paragraaf valt op te maken dat de variabelen die het gebruik van en de blootstelling aan het Fries meten alleen een significante samenhang hebben met een bovengemiddelde identificatie met Friesland, en niet met een bovengemiddelde identificatie met Nederland of de eigen woonplaats. Daarom worden de modellen gericht op het voorspellen van bovengemiddelde identificatie met Friesland nogmaals geschat, maar dan gericht op het voorspellen van sterkere identificatie met Friesland dan met respectievelijk Nederland en de eigen woonplaats.. De uitkomsten van deze modellen zullen besproken worden in het resultatenhoofdstuk.

3.7.10 Kwalitatieve data klaarmaken

Er zijn voor dit onderzoek op drie verschillende manieren kwalitatieve data ingezameld. Tijdens de uitgevoerde *sight- and soundwalks* zijn notulen gemaakt van alles wat de deelnemer opviel. Deze notulen zijn terug te vinden in bijlage E1 t/m E3, en zijn ingedeeld op locatie. Daarnaast zijn er online reflectieformulieren verzonden naar aanleiding van de *sight- and soundwalks*. De antwoorden hierop zijn gesorteerd op vraag opgenomen in bijlage E4. Tot slot bevatte de enquête aan het eind een open vraag, waarin respondenten zaken aan konden geven die nog niet in de enquête naar voren waren gekomen. Relevante antwoorden hierop zijn opgenomen in bijlage E5. Waar verwezen wordt naar deelnemers aan de *sight- en soundwalks* is gebruik gemaakt van fictieve, met AI gegenereerde namen.

3.8 Positionering, ethische overwegingen en datamanagement

Om dit onderzoek betrouwbaar uit te voeren, is het van belang om ook kritisch te reflecteren op mijn eigen positionering in het onderzoek, op andere ethische overwegingen die tijdens het onderzoek naar voren zijn gekomen en op verantwoordelijk datamanagement.

Ten eerste mijn eigen positionering. Hoewel ik mijzelf niet zie als Fries of onderdeel van de Friese gemeenschap, voel ik wel een zekere verbondenheid met Friesland en de Friezen. Met een in Friesland opgegroeide vader heb ik een persoonlijke link met de regio, zij het enkel met het niet-Friessprekende Weststellingwerf. Fries heb ik op latere leeftijd alsnog geleerd. Aanvankelijk vooral uit praktische overwegingen; ik kom namelijk regelmatig in een deels Friestalige omgeving. Later ook, zo zou je kunnen stellen, op basis van een zekere Friese identiteit. Als gevolg hiervan heb ik zelf een positieve houding ontwikkeld tegenover de Friese taal. Aan de andere kant zijn de persoonlijke banden die ik met de regio heb nog altijd in de eerste plaats gericht op Weststellingwerf, waar men niet veel op heeft met het Fries, dus ook met dat standpunt heb ik geen enkele moeite. Tijdens dit onderzoek ben ik vooral benieuwd naar uitkomsten, en heb ik ook gemerkt dat ik juist ook interesse had in de gedachten van mensen die er anders instaan dan ik.

Mijn eigen positie kan wel tot gevolg hebben dat mensen mij zien als een lid van een ervaren *in-group* in Friesland, te weten de groep van Friessprekenden. Dat kan positief werken als het aankomt op het vinden van deelnemers voor het onderzoek, maar het kan ook invloed hebben op de beantwoording van de vragen. Zowel voor mensen die zichzelf ook tot die groep rekenen, als voor mensen die dat juist niet doen. Aan de andere kant kan het ook een rol spelen dat ik als onderzoeker zelf niet uit het gebied kom, en daar dus per definitie onderdeel uitmaak van de *out-group*. En hoewel ik Fries spreek, kan mijn duidelijk herkenbare niet-Friese accent dit beeld versterken. Dit kan mensen minder bereid maken om deel te nemen aan het onderzoek. Ook kan het hun antwoorden tijdens de *sight- en soundwalks* beïnvloeden. Om dit te ondervangen kan ik er gebruik van maken dat ik zelf Fries spreek, en mensen aanbieden de enquête in het Nederlands of in het Fries in te vullen. Bij het aanspreken van mensen aan de deur begon ik het gesprek, na wat uitproberen in het begin, in het Fries. Dit werd door Friestaligen duidelijk gewaardeerd, door Nederlandstaligen soms wat minder. Maar omdat mijn moedertaal Nederlands is, kon ik dat dan makkelijk met een grapje weer opvangen, wat ook in dat geval voor doorgaans positieve gesprekken zorgde. Uiteindelijk bleek de middenpositie die ik innam, met Nederlands als moedertaal en Fries als tweede taal, misschien wel een voordeel om juist beide groepen te bereiken.

Bij de *sight- and soundwalks* was de uitdaging groter. Hoewel niet alle deelnemers Fries als moedertaal hadden, of zelf Fries spraken, hadden de meesten van hen positieve opvattingen over de Friese taal. Hoewel daarin juist ook de nuanceverschillen interessant waren, was het voor het onderzoek mooi geweest als ook andere perspectieven en opvattingen meer aan het licht waren gekomen. Het is mogelijk dat mensen die minder positief tegenover het Fries staan, simpelweg niet veel interesse hebben in deelname aan een wandeling die het Fries als voornaamste onderwerp heeft. Eén potentiële deelnemer gaf echter aan af te zien van deelname, omdat deze niet in de omgeving bekend wilde staan als iemand met een minder positieve houding tegenover het Fries. Ook de garanties rondom anonimiteit en een aanbod om de wandeling zonder andere deelnemers af te leggen konden hier geen verandering in brengen. Het is mogelijk dat deze gevoelens bij meer mensen een reden waren om niet te reageren op de uitnodiging voor de *sight- and soundwalks*. Tijdens de wandelingen zelf verliep alles soepel, en ook de omgang tussen de deelnemers was zeer respectvol. Alle deelnemers verstonden Fries, de voorkeur qua spreektaal verschilde. Hierdoor kon ik alle deelnemers aanspreken in de taal van hun voorkeur, zonder dat een van hen het gesprek niet meer zou kunnen volgen.

Om de data van zowel de kwantitatieve als de kwalitatieve fase op een verantwoorde manier te verwerken, zijn de data opgeslagen op de server van de Universiteit van Amsterdam. Voor het afnemen van de enquêtes is gebruikgemaakt van Qualtrics, waarmee de Universiteit van Amsterdam een samenwerking heeft. Daarmee zijn de gegevens in deze fase gewaarborgd. Voor alle mailcontacten en -opslag is eveneens gebruikgemaakt van diensten van de Universiteit van Amsterdam. De enquête is direct na afloop van de dataverzameling gesloten, en de mailgegevens zijn direct uit de dataset verwijderd. Deze zijn enkel nog terug te vinden in Qualtrics, voor de verzending van het onderzoek aan de deelnemers die daarom gevraagd hebben. Zodra dit gebeurd is, worden ook deze gegevens verwijderd. Daarmee zijn de gegevens uit de kwantitatieve fase van het onderzoek niet meer terug te leiden naar individuele personen, ook niet als zij hun mailadres achtergelaten hebben. Om te zorgen dat hetzelfde geldt voor de kwalitatieve data, zijn alle vormen van kwalitatieve data geanonimiseerd door de namen van deelnemers te vervangen. Ook zijn alle andere herkenbare persoonsgegevens, zoals opvallende beroepen of specifieke woonduur, vervangen door algemenere termen.

Tot slot is het gebruik van topografische namen een lastige kwestie. Voor alle topografische namen die met dit onderzoek te maken hebben, geldt dat de Friese variant officieel leidend is. Dat geldt zowel voor de naam van de provincie, als voor de naam van de voormalige gemeente, als voor de naam van de plaatsen in de gemeente. Desondanks zijn alle plaatsnaamborden in het gebied tweetalig. De gemeente kiest er dus bewust voor om ook de Nederlandse naam te vermelden. Tijdens de *sight- and soundwalks* viel tevens op dat de deelnemers die Nederlands spraken ook gebruikmaakten van de Nederlandse topografische namen. Daarom is ervoor gekozen om in dit onderzoek, dat in het Nederlands geschreven is, consequent de Nederlandse topografische namen te gebruiken. Wel is bij alle mondelinge en schriftelijke communicatie in het Fries, en in de Friese variant van de enquête, gebruikgemaakt van de Friese topografische namen.

4 Identificatie op drie schaalniveaus en taalgebruik in drie dimensies

In dit hoofdstuk worden alle relevante resultaten gepresenteerd die uit de dataverzameling en de analyse zijn gekomen. De resultaten worden uitgewerkt aan de hand van de drie deelvragen. Zodoende wordt eerst gekeken naar de identificatie met Nederland, Friesland en de eigen woonplaats, vervolgens naar het gebruik van en de blootstelling aan de Friese taal, en tot slot naar de samenhang tussen beiden.

4.1 Identificatie met Nederland, Friesland en de eigen woonplaats

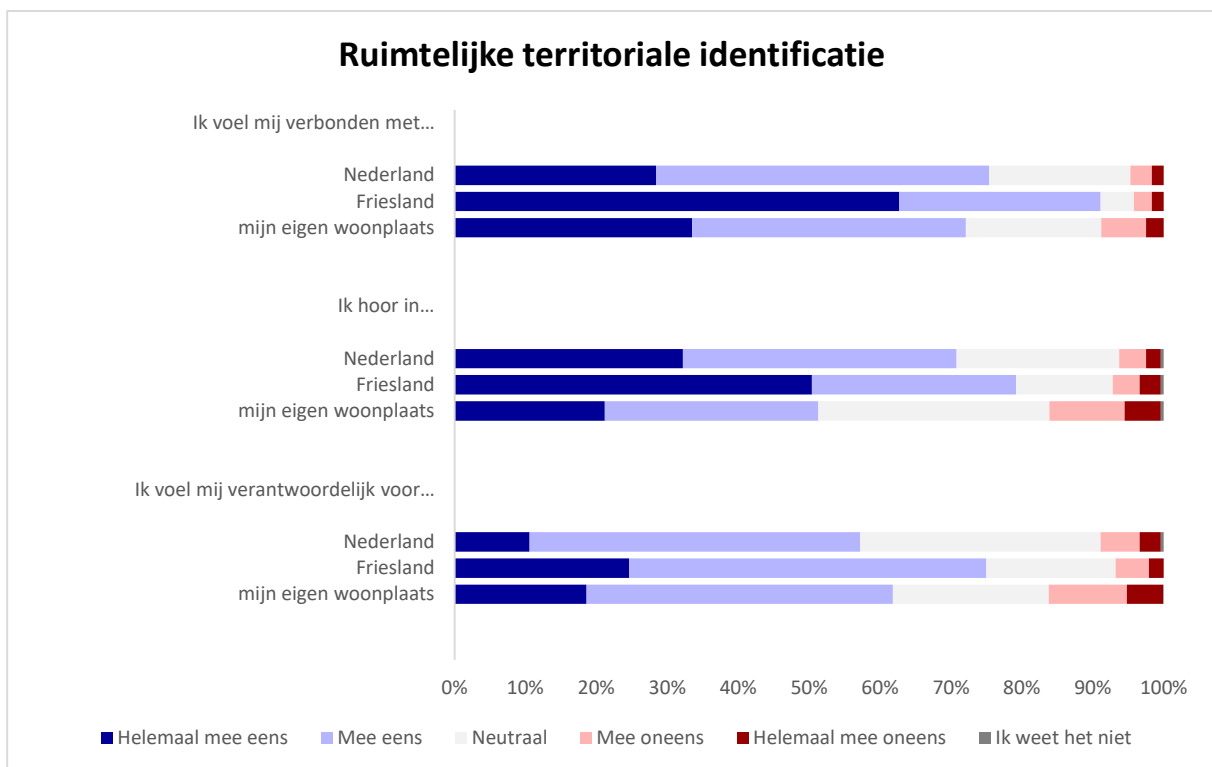
De territoriale identificatie van de inwoners van Menaldumadeel is in de enquête gemeten aan de hand van vijf stellingen. Drie van deze stellingen meten de ruimtelijke identificatie, ofwel de identificatie met Nederland, Friesland en de eigen woonplaats. Twee stellingen meten de gemeenschapsgebonden identificatie, dus de identificatie met Nederlanders, Friezen en inwoners van de eigen woonplaats. De uitkomsten van deze vijf stellingen zijn hieronder te zien in figuur 9 en 10.

Figuur 9 (boven)

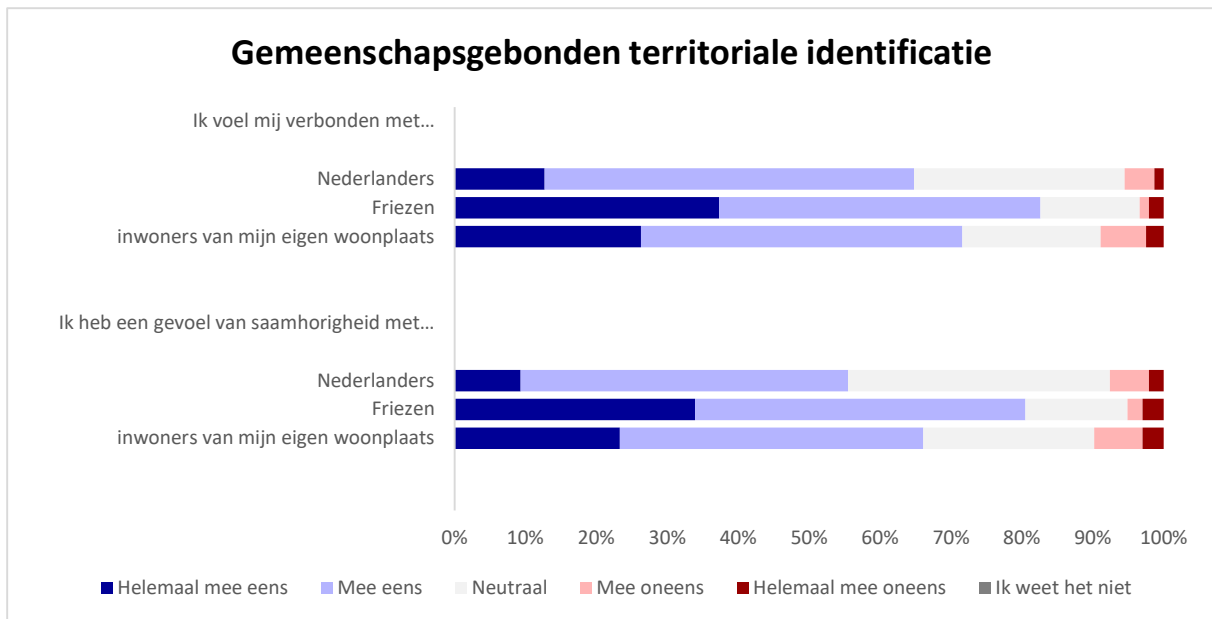
Ruimtelijke territoriale identificatie in Menaldumadeel.

Figuur 10 (onder)

Gemeenschapsgebonden territoriale identificatie in Menaldumadeel.

N = 236.

N = 236.

Alle vijf de stellingen laten een duidelijk beeld zien, waarbij de identificatie met Friesland en de Friezen sterker wordt ervaren dan de identificatie met enerzijds Nederland en Nederlanders en anderzijds de eigen woonplaats en inwoners van de eigen woonplaats. Als het aankomt op gemeenschapsgebonden identificatie is er sprake van een sterkere identificatie met de inwoners van de eigen woonplaats dan met Nederlanders in het algemeen. Bij ruimtelijke identificatie is het onderscheid tussen de identificatie met de eigen woonplaats en de identificatie met Nederland minder duidelijk.

Bovenstaande stellingen geven inzicht in de identificatie op verschillende schaalniveaus los van elkaar. Om de relatie tussen de identificatie op nationaal, regionaal en lokaal schaalniveau beter te begrijpen, kunnen de uitkomsten van de Moreno-vragen bekeken worden. Bij deze enquêtevragen is deelnemers gevraagd of zij zich respectievelijk meer Nederlander, Fries of inwoner van de eigen woonplaats voelen. De uitkomsten van deze vragen zijn hieronder te zien in figuur 11, 12 en 13.

De duidelijkste verschillen komen naar voren bij de vraag of men zich meer Nederlands of Fries voelt. Een duidelijke meerderheid identificeert zich dan meer als Fries, ongeveer een vijfde identificeert zich juist meer als Nederlands. Ook voelt bijna de helft van de deelnemers zich meer Fries dan inwoner van de eigen woonplaats. Slechts een klein deel voelt zich meer inwoner van de eigen woonplaats dan Fries. Als men gevraagd wordt de identificatie met de eigen woonplaats te vergelijken met de identificatie met Nederland, zijn de uitkomsten meer in balans. Ruim een kwart van de deelnemers voelt zich meer Nederlands, een derde juist meer inwoner van de eigen woonplaats. Tot slot valt op dat bij de vragen die de identificatie als inwoner van de eigen woonplaats betreffen, de categorie 'evenveel of geen van beiden' groter is. Hieruit blijkt dat de identificatie met de eigen woonplaats voor de deelnemers het best te combineren is met de identificatie op nationaal en regionaal schaalniveau.

Figuur 11 (links)

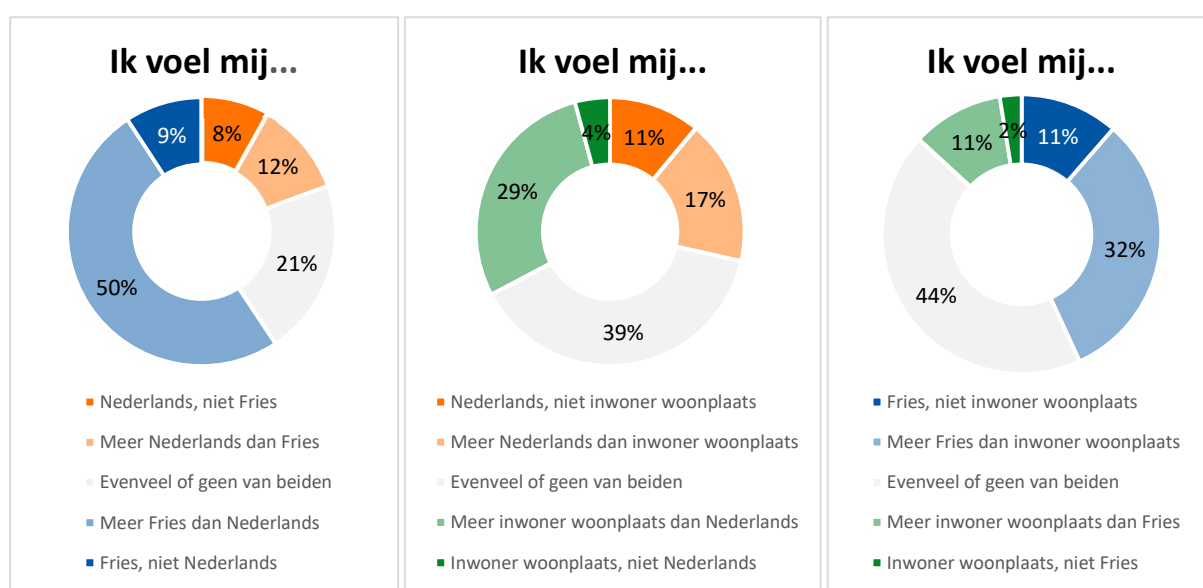
Moreno-vraag op nationaal en regionaal schaalniveau: voelt men zich in Menaldumadeel meer Nederlands of meer Fries?

Figuur 12 (midden)

Moreno-vraag op nationaal en lokaal schaalniveau: voelt men zich in Menaldumadeel meer Nederlands of meer inwoner van de eigen woonplaats?

Figuur 13 (rechts)

Moreno-vraag op regionaal en lokaal schaalniveau: voelt men zich in Menaldumadeel meer Fries of meer inwoner van de eigen woonplaats?

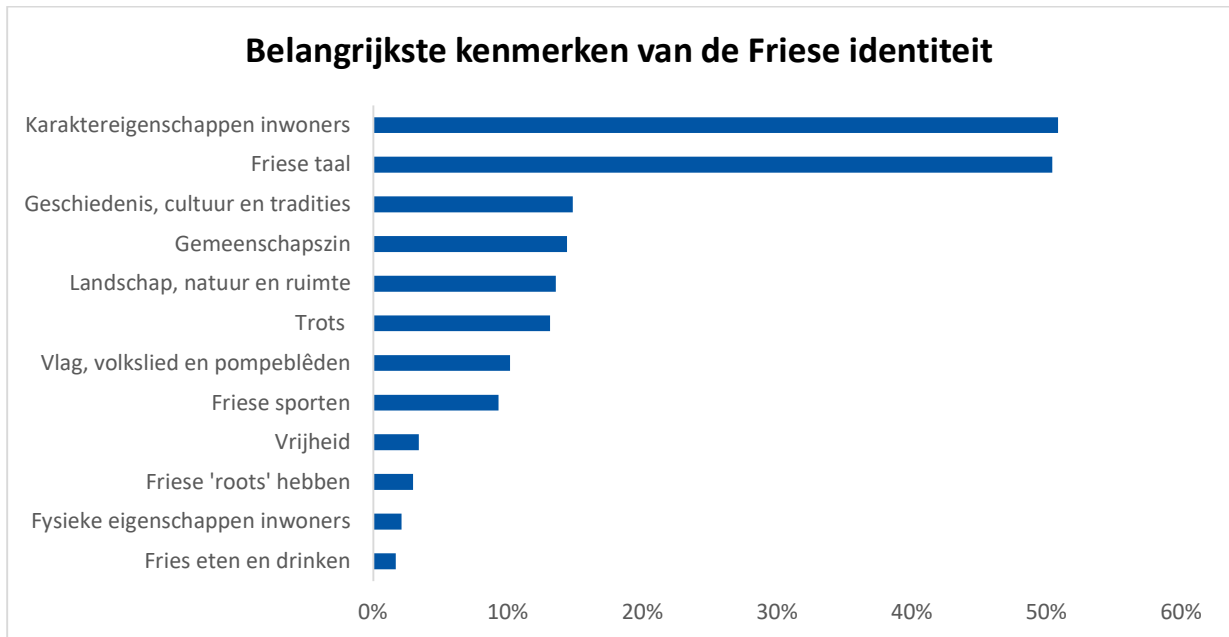

Voor alle drie de figuren geldt: N = 236.

Uit de gegevens hierboven wordt duidelijk dat deelnemers zich sterker met Friesland identificeren dan met Nederland en de eigen woonplaats. Dat maakt het interessant om te kijken hoe deze Friese identiteit precies in elkaar zit. In de enquête is deelnemers gevraagd wat voor hen de drie belangrijkste kenmerken van de Friese identiteit zijn. De antwoorden die zij gegeven hebben zijn gecategoriseerd weergegeven in figuur 14. Een meerderheid van de deelnemers gaf bij deze vraag ten minste een antwoord dat doelde op een of meerdere karaktereigenschappen die in hun ogen kenmerkend zijn voor de inwoners van Friesland. Bijna al de genoemde karaktereigenschappen waren positief, zoals 'nuchter' of 'betrouwbaar', een enkele negatief, zoals 'calimerogedrag'. Daarnaast noemde een meerderheid van de deelnemers een of meerdere aspecten van de Friese taal als een van de belangrijkste kenmerken van de Friese identiteit.

Figuur 14

Kenmerken genoemd door deelnemers bij de vraag wat voor hen de drie belangrijkste kenmerken zijn van de Friese identiteit, gecategoriseerd weergegeven.

N = 236.

Mogelijk is het aantal deelnemers dat de Friese taal noemde wat hoger uitgevallen doordat het een van de hoofdonderwerpen van de enquête was, waardoor deelnemers er wellicht sneller aan dachten. Desondanks maakt de Friese taal duidelijk een belangrijk onderdeel uit van de Friese identiteit. En hoewel deze meer gericht waren op taalgebruik dan op identiteit, komt dit beeld ook duidelijk naar voren uit de *sight- and soundwalks*. Meerdere deelnemers geven aan dat ze de Friese taal niet alleen op zichzelf een belangrijk onderdeel van de Friese identiteit vinden, maar dat het ook een belangrijk onderdeel is van enkele andere genoemde belangrijke kenmerken van die identiteit.

Sjoukje² uit Dronrijp zou het jammer vinden als het niet lukt om het Fries ook bij de jonge generaties te behouden, omdat het Fries volgens haar inherent verbonden is aan de Friese cultuur.

Jelle uit Beetgumermolen ziet ook een verband tussen de Friese taal en de Friese identiteit, en geeft de Friese sport kaatsen als voorbeeld. Een sport die volgens hem wellicht in de basis niet de interessantste sport is om te volgen, maar vooral veel publiek trekt omdat het bekend staat als 'typisch Fries'. Jelle vindt het dan ook voor zich spreken dat het kaatsen een zeer Friestalige aangelegenheid is.

Tineke, eveneens uit Beetgumermolen, vindt het jammer dat er op school alleen aandacht is voor de Friese taal, en niet ook voor de lokale cultuur en geschiedenis, omdat die volgens haar inherent aan elkaar verbonden zijn.

² Alle namen van deelnemers aan dit onderzoek zijn fictief.

4.2 Gebruik van en blootstelling aan de Friese en Nederlandse taal

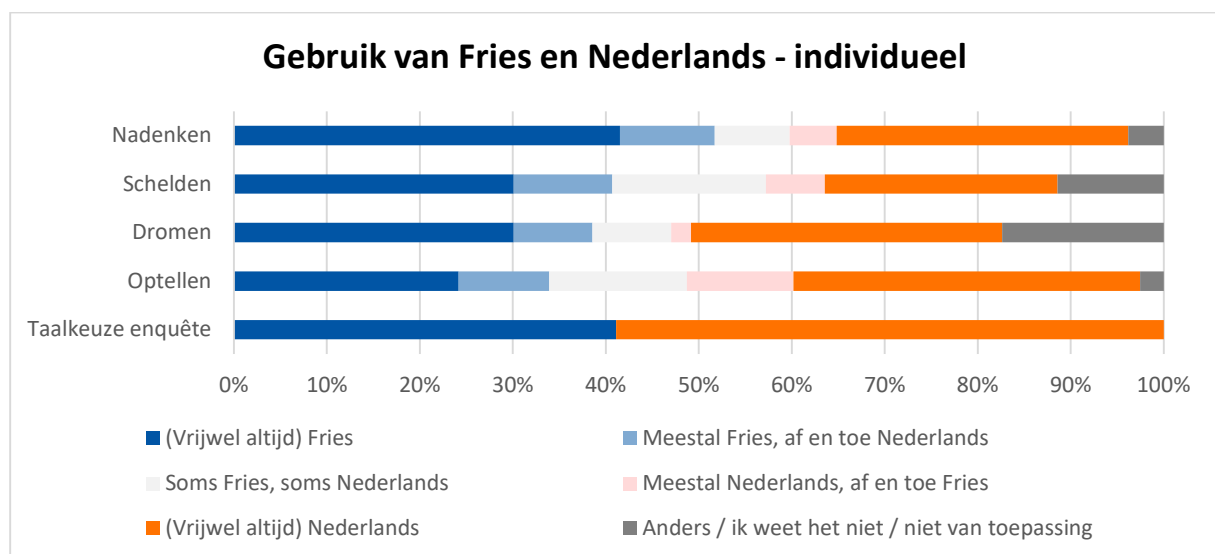
In hoofdstuk 4.1 is door middel van kwalitatieve en kwantitatieve data de identificatie met Nederland, Friesland en de eigen woonplaats weergegeven. Deze paragraaf zal hetzelfde doen met het gebruik van en de blootstelling aan de Friese en Nederlandse taal. De paragraaf is opgedeeld in de drie dimensies die bij de operationalisering (zie hoofdstuk 3.4) gehanteerd zijn: individueel, de privésfeer en de publieke ruimte.

4.2.1 Individueel gebruik van het Fries en het Nederlands

Het individueel gebruik van het Fries en het Nederlands door de inwoners van Menaldumadeel is in de enquête gemeten aan de hand van vijf indicatoren: nadenken, schelden, dromen, optellen en de taal waarin ze gekozen hebben de enquête in te vullen. De resultaten zijn hieronder te zien in figuur 15.

Figuur 15

Het individueel gebruik van het Fries en het Nederlands in Menaldumadeel.

N = 236.

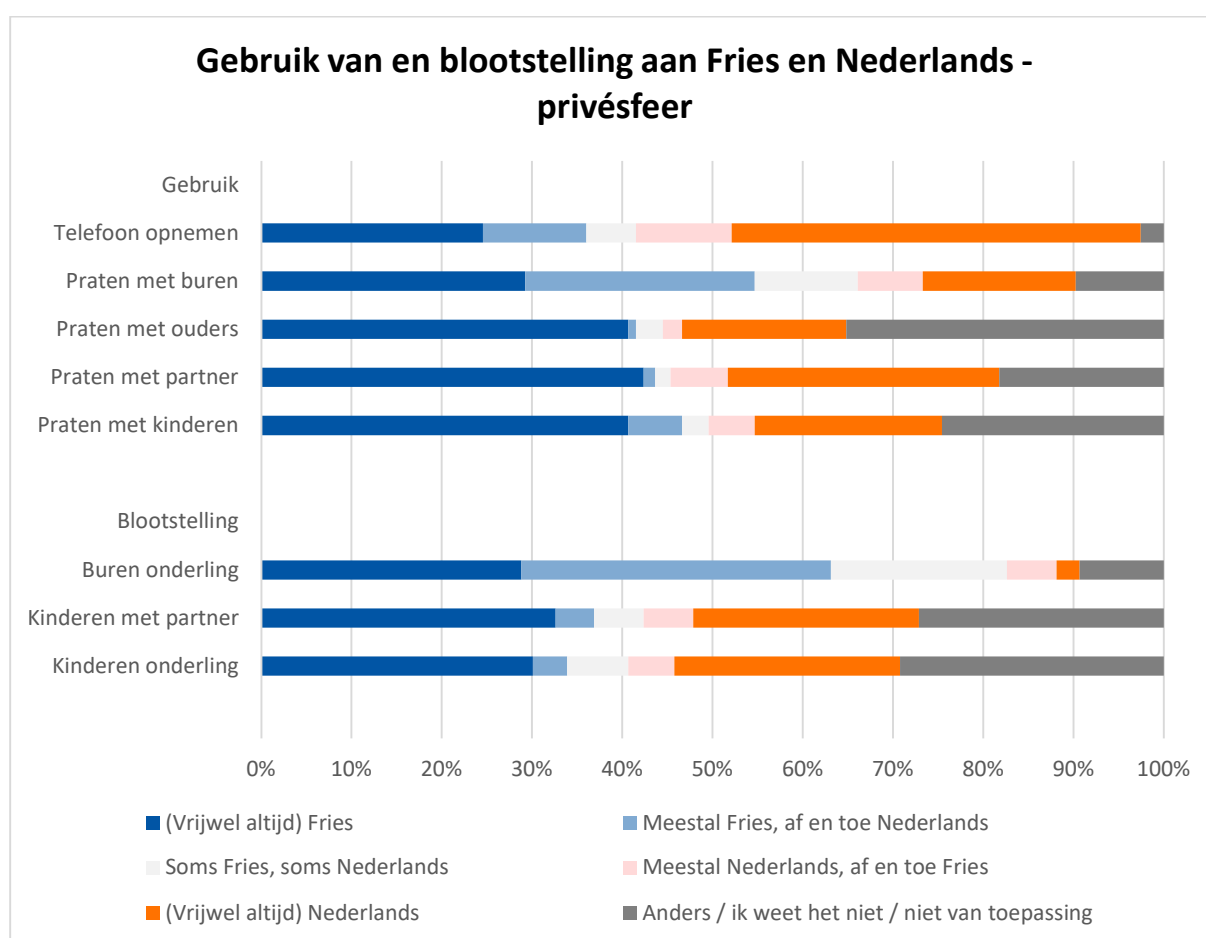
In deze figuur valt op dat het taalgebruik op individueel niveau onder de deelnemers redelijk gelijk verdeeld is. Een krappe meerderheid van de deelnemers denkt meestal of altijd na in het Fries, ruim een derde meestal of altijd in het Nederlands. Ook schelden en dromen doen iets meer deelnemers in het Fries dan in het Nederlands, optellen en de enquête invullen doen juist meer deelnemers in het Nederlands. Zeker in het geval van het invullen van de enquête, wat neerkomt op het schriftelijk gebruik van Fries, komt dat mogelijk doordat de lees- en schrijfvaardigheid in het Fries zowel onder de deelnemers als de gehele bevolking van Menaldumadeel lager ligt dan de spreek- en luistervaardigheid. Ook bij het optellen zou het kunnen dat deelnemers dit als een meer visuele handeling ervaren.

4.2.2 Gebruik van en blootstelling aan het Fries en Nederlands in de privésfeer

De aanwezigheid van het Fries en het Nederlands in de privésfeer is, zoals omschreven in hoofdstuk 3.4, opgedeeld in het zelf gebruiken van de talen en de blootstelling aan de talen. Het gebruik van de talen is opgedeeld in vijf indicatoren: het opnemen van de telefoon en praten met de burens, ouders, partner en kinderen. De blootstelling is opgedeeld in drie indicatoren: taalgebruik van burens onderling, van de kinderen met de partner en van de kinderen onderling. De resultaten zijn te zien in figuur 16. Enkele andere indicatoren zijn buiten beschouwing gelaten omdat deze voor de meerderheid van de deelnemers niet van toepassing waren.

Figuur 16

Het gebruik van en de blootstelling aan het Fries en het Nederlands in de privésfeer in Menaldumadeel.

N = 236.

In de privésfeer gebruiken bij vier van de vijf indicatoren duidelijk meer deelnemers het Fries dan het Nederlands. Bij praten met de burens geldt wel dat ongeveer de helft van de groep die meestal het Fries gebruikt, af en toe ook Nederlands praat. Het is goed mogelijk dat dit komt omdat in dat geval de meeste, maar niet alle burens in de straat Fries spreken. Het opnemen in de telefoon (in de enquête was aangegeven dat het om een Fries netnummer ging) doen dan weer meer deelnemers in het Nederlands. Mogelijk ervaren deelnemers telefoongesprekken niet of minder als onderdeel van

de privésfeer, wat zou kunnen verklaren waarom de resultaten bij deze indicator wat afwijken van de andere indicatoren.

De blootstelling aan het Fries en Nederlands in de privésfeer is bij de deelnemers grotendeels gelijk aan het zelf gebruiken van respectievelijk het Fries en het Nederlands in de privésfeer. Wel valt op dat vrijwel niemand aangeeft dat de meeste burens onderling Nederlands spreken. Aangezien de meeste deelnemers aangeven meestal Fries te praten met de burens, is het niet onlogisch dat ook de deelnemers die zelf meestal Nederlands met de burens praten, merken dat de meeste anderen dat niet doen. Dit geeft dus aan dat er een groep deelnemers is die zelf Nederlands praat met de burens, maar merkt dat de meeste andere burens onderling Fries praten. De communicatie met de burens kan wel van plaats tot plaats verschillen, zo blijkt uit de *sight- and soundwalks*.

Zo merkt Sjoukje uit Dronrijp op dat de burens over bijvoorbeeld het dorpsfeest, waarbij iedere straat iets organiseert, in het Nederlands met elkaar appen zodat zeker is dat iedereen het kan volgen, maar dat in gesprek vrijwel alle burens Fries met elkaar praten.

Dat is niet de ervaring van Rienk uit Marssum. Vroeger wel, geeft hij aan, maar door de jaren heen zijn er steeds meer mensen in zijn straat komen wonen die alleen Nederlands spreken, en wordt er dus tussen burens onderling ook meer Nederlands gesproken.

Het aantal deelnemers dat respectievelijk Fries en Nederlands spreekt met de partner en/of de kinderen is vrijwel gelijk aan het aantal deelnemers dat de kinderen met de partner en/of de kinderen onderling Fries dan wel Nederlands hoort spreken. Er lijken dus niet veel deelnemers te zijn die binnen hun gezin aan een andere taal worden blootgesteld dan die zij zelf met het gezin spreken.

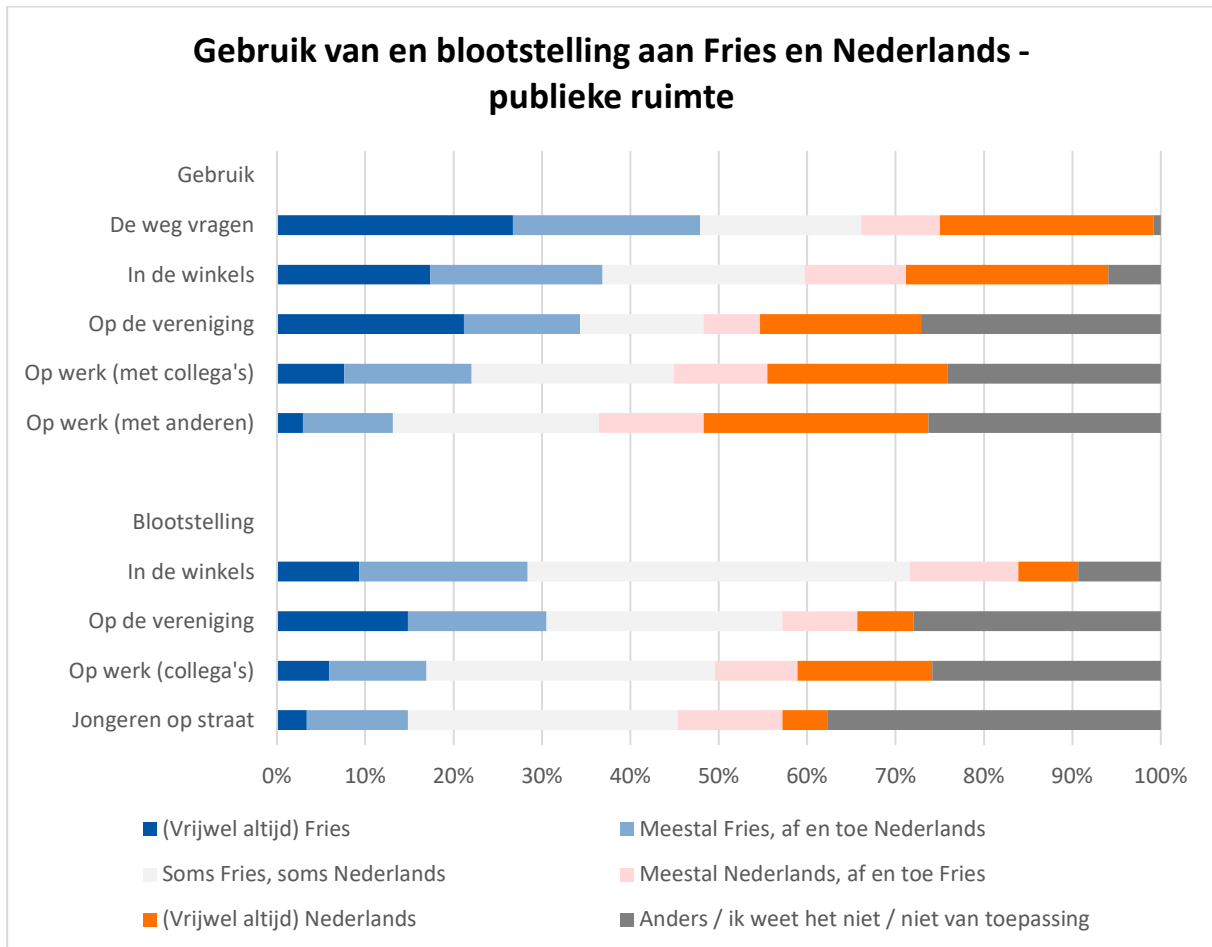
4.2.3 Gebruik van en blootstelling aan het Fries en Nederlands in de publieke ruimte: data enquêtes

Ook de aanwezigheid van het Fries en het Nederlands in de publieke ruimte is opgedeeld in het zelf gebruiken van de talen en de blootstelling aan de talen. Het gebruik van de talen is opgedeeld in vijf indicatoren: de weg vragen (in Friesland) en gebruik in winkels, op de vereniging en op het werk met collega's en anderen. De blootstelling is opgedeeld in vier indicatoren: taalgebruik van anderen onderling in winkels en op de vereniging, door collega's op het werk en door groepen jongeren op straat. De resultaten zijn te zien in figuur 17. Ook hier zijn enkele andere indicatoren buiten beschouwing gelaten omdat deze voor de meerderheid van de deelnemers niet van toepassing waren. Ook middels de *sight- and soundwalks* lag de focus op de publieke ruimte. De resultaten daarvan worden in de volgende paragraaf besproken.

Als de deelnemers de weg zouden vragen in Friesland, zouden de meesten dat eerder in het Fries doen. In de winkels is het aantal deelnemers dat vaker Fries spreekt ongeveer gelijk aan het aantal deelnemers dat vaker Nederlands spreekt. Anderen horen ze zowel Fries als Nederlands spreken, al lijkt het Fries voor net iets meer deelnemers de overhand te hebben dan het Nederlands. Op de vereniging wordt door meer deelnemers Fries gesproken, en ook vaker Fries gehoord. Op het werk spreken veel deelnemers juist vaker Nederlands, met collega's maar vooral met anderen, zoals klanten of patiënten. Kanttekening hierbij is dat een aantal deelnemers bij de enquête aangaven buiten de provincie te werken, wat gebruik van het Fries zo goed als uitsluit.

Figuur 17

Het gebruik van en de blootstelling aan het Fries en het Nederlands in de publieke ruimte in Menaldumadeel.

$N = 236$.

Naast de losse cijfers valt op dat niet alleen de meeste deelnemers in de publieke ruimte zowel Fries als Nederlands horen, maar dat velen van hen ook beide talen gebruiken. Voor iedere indicator geldt dat minstens een derde van de deelnemers in die situatie in meer of mindere mate zowel Fries als Nederlands gebruikt. De deelnemers die geen antwoord hebben gegeven buiten beschouwing gelaten, geldt in ieder scenario zelfs voor minstens de helft van de deelnemers. Dit sluit aan bij de ervaringen van de deelnemers aan de *sight- and soundwalks*.

Jelle uit Beetgumermolen beaamt dat er veel geschakeld wordt tussen talen, en noemt dit 'taallenigheid'. Volgens hem is dit een grote kracht van een tweetalige omgeving, en kan het jongeren bovendien helpen om ook makkelijker Engels te leren en toe te passen: het schakelen tussen talen zijn ze toch al gewend.

Ook Geertje uit Menaldum merkt dit. Zij geeft lessen waarin de voertaal Nederlands is, maar als er een Friese groep is schakelen zij in de pauze zo over naar het Fries, om vervolgens tijdens de les moeiteloos weer over te gaan op het Nederlands.

Enkele deelnemers geven aan het ook belangrijk en respectvol te vinden om niet door te blijven praten in je eigen taal als een ander dat niet verstaat. “Friezen zijn daar heel netjes in”, aldus Aukje uit Dronrijp.

Sommige deelnemers zien ook nadelen in deze ‘lenigheid’. Zo merkt Willem uit Deinum, die zelf van buiten de provincie komt en geen Fries spreekt, dat men bij hem vrijwel altijd direct overschakelt op het Nederlands. Hij denkt dat hij daardoor ook nooit Fries heeft leren spreken. “Men neemt het je niet kwalijk als je geen Fries spreekt, maar op die manier leer je het ook nooit”. Ook Tineke uit Beetgumermolen is niet onverdeeld positief: het Fries krijgt er voor haar gevoel wel een wat lagere status door dan het Nederlands.

4.2.4 Gebruik van en blootstelling aan het Fries en Nederlands in de publieke ruimte: data sight- and soundwalks

Tijdens de *sight- and soundwalks* is met meerdere deelnemers door de publieke ruimte gelopen om het gebruik van en de blootstelling aan het Fries en het Nederlands te ervaren en te bespreken. Hieronder zijn de meest interessante bevindingen samengevat.

De supermarkt is volgens de deelnemers aan de *sight- and soundwalks* wellicht de meest representatieve omgeving in de publieke ruimte als het aankomt op het gebruik van en de blootstelling aan het Nederlands en het Fries. Toch kan dit ook van plek tot plek verschillen, en hebben veel deelnemers de indruk dat het Fries in de supermarkt toch de overhand heeft.

Afbeelding 4

De bezochte supermarkt in Dronrijp.

Bron: eigen afbeelding.

Sjoukje vindt de supermarkt in Dronrijp duidelijk tweetalig. “De supermarkt is representatief voor het hele dorp”, stelt zij. Rienk uit Marssum vindt dat ook niet meer dan logisch. De klant is immers koning, dus de supermarkt zal zich aanpassen aan de bevolking.

Aukje uit Dronrijp heeft het gevoel in de plaatselijke supermarkt wel wat meer Fries te horen. Ongeveer net zo veel als in de kleinere lokale ondernemingen als de bloemenzaak en de kledingzaak. Tineke uit Beetgumermolen vult hierbij aan: “Het hoge Friese gehalte in de kleine supermarkten komt ook doordat ze echt als dorpswinkel functioneren, waar alleen mensen uit het dorp komen die elkaar ook vaak kennen”. Hiermee lijkt zij de supermarkt een beetje meer tussen de publieke ruimte en de privésfeer in te plaatsen.

Geertje uit Menaldum vindt haar lokale supermarkt ook een duidelijk Friestalige omgeving, aangezien niet alleen de klanten onderling Fries praten, maar het winkelpersoneel ook vaak. In Dronrijp is dat volgens Jelle uit Beetgumermolen niet meer altijd het geval.

Beide supermarkten zijn echter gemengder dan die in Berlikum, volgens Tineke: “Die is echt héél Fries”. Aan het andere uiteinde vind je volgens jaar de Albert Heijn in het grotere Franeker, net buiten Menaldumadeel, waar je Nederlands, Fries en Franekers (Stadsfries) dwars door elkaar heen hoort. De supermarkt in Deinum is volgens Willem wat meer Nederlandstalig, ook doordat niet al het personeel Fries spreekt.

Afbeelding 5

Borden in een Schotse supermarkt, uitgevoerd in zowel het Engels als het Keltisch.

Afbeelding 6

Borden in de bezochte supermarkt in Dronrijp, enkel uitgevoerd in het Nederlands.

Bron: eigen afbeeldingen.

In de gesprekken over de supermarkten komt ook naar voren dat voor de deelnemers het *linguistic soundscape* belangrijker is dan het *linguistic landscape*. Ofwel, zij hechten meer waarde aan het horen van het Fries dan aan het zien van het Fries. De meesten geven bijvoorbeeld aan er nooit echt bij stil te hebben gestaan dat alle bordjes in de supermarkten Nederlandstalig zijn. Dit in tegenstelling tot bijvoorbeeld sommige plaatsen in Schotland, waar het veel minder gesproken Keltisch wel in de supermarkten te zien is.

Sommige deelnemers, waaronder Geertje, zouden een paar Friese bordjes in de winkels wel mooi vinden. Maar ook zij geeft aan dat het haar niet echt is opgevallen dat die er nu niet zijn. Tineke vat de opvatting van de meeste deelnemers goed samen: “Of de bordjes nu Fries of Nederlands zijn maakt niet uit, zolang er maar Fries gesproken wordt”.

Een vergelijkbare opvatting hebben veel deelnemers over Fries- of Nederlandstalige teksten op de verkeersborden. Het is mooi, vooral vanwege het symbool, maar het valt ook niet heel erg op. En bovendien: de verkeersveiligheid gaat voorop.

Geertje uit Menaldum gaf na afloop van de *sight- and soundwalk* aan positief verrast te zijn over het Friestalige bordje ‘Kameratafersjoch’ (Cameratoezicht) bij de brug. Maar het was haar nog niet eerder opgevallen. Ook het bordje met de Friese uitspraak ‘Tút en derút’ (Kiss & Ride) dat we later bij een school tegenkomen vindt ze een mooi initiatief.

Ook Sjoukje uit Dronrijp geeft aan het bordje mooi te vinden, en vindt het hier ook prima kunnen omdat het bordje niet direct van invloed is op de verkeersveiligheid. Dat borden waarbij dat wel het geval is alleen in het Nederlands weergegeven worden, is niet meer dan logisch, die moet iedereen snel kunnen begrijpen. Rienk uit Marssum sluit zich daarbij aan: “Het gebruik van Fries is mooi, maar je moet het niet overdrijven”.

Aukje uit Dronrijp is niet overtuigd; immers, in Duitsland staat alle tekst ook in het Duits op de borden, en daar moet men ook maar wijs uit zien te worden.

Niet alleen Rijkswaterstaat en de gemeentelijke verkeersdienst maken overwegend gebruik van het Nederlands, ook in bijvoorbeeld het gezondheidscentrum in Dronrijp wordt veel Nederlands gesproken. Dat schept een helderder beeld van in welke situaties Nederlands of juist Fries gesproken wordt.

Afbeelding 7

Borden bij de brug in Dronrijp, een uitgevoerd in het Nederlands, de ander in het Fries.

Afbeelding 8

Het bezochte gezondheidscentrum in Dronrijp.

Bron: eigen afbeeldingen.

De huisarts is van oudsher vooral een Nederlandstalige omgeving, weet Sjoukje te vertellen, al is dat sinds kort ietsje minder het geval nu een van de drie huisartsen Fries spreekt. De meeste medewerkers verstaan volgens Aukje overigens wel Fries, dat vindt zij ook wel prettig. Maar of ze het zelf zouden kunnen spreken, durft ze niet te zeggen, waaruit op te maken valt dat ze het in ieder geval niet vaak doen.

Ook de huisartsenpraktijk in Menaldum is volgens Geertje Nederlandstalig. Fries wordt wel verstaan, maar veel minder gesproken. Enkel in de huisartsenpost in het kleinere Beetgumermolen wordt overwegend Fries gesproken, vult Tineke aan. Dat dat voor de meeste huisartsenposten niet geldt, is ook logisch volgens haar dorpsgenoot Jelle: "Hoe officiëler, hoe Nederlandser, dat gold altijd al."

Tineke werkt zelf ook in de zorg, en herkent dat slechts een deel van het personeel Fries spreekt. De Friestaligen spreken onderling wel vaak Fries. En met patiënten hangt het er maar net vanaf wat zij zelf willen.

Het komt vaker voor dat op het werk het Fries en het Nederlands allebei gebruikt worden, merken de deelnemers. Er wordt hier dan ook flink tussen de talen geschakeld. Friestalige collega's praten onderling namelijk toch het liefst Fries.

Sjoukje uit Dronrijp herkent dat beeld. Bij haar op het werk was het gebruik van Nederlands en Fries ongeveer gelijk verdeeld. Friestalige collega's onderling praatten Fries, maar zodra er een collega bij kwam staan die geen Fries sprak werd er overgeschakeld op het Nederlands, benadrukt ze.

Volgens Jelle uit Beetgumermolen is er al lange tijd sprake van een toename van Nederlands op de werkvloer, en komt dat met name door veranderingen op de arbeidsmarkt. Veel minder mensen werken tegenwoordig nog in de van oudsher Friestalige agrarische sector, en in de verwante sectoren die diensgevolge ook Friestalig waren. Door de economische verschuiving naar activiteiten die meer betrekking hebben op de rest van Nederland werd het van het Nederlands in veel sectoren logischer, en verloor het Fries aan economische relevantie.

Afbeelding 9

De bezochte kroeg in Dronrijp: Bar Yn 'e Stâl.

Afbeelding 10

Het kaatsveld van de kaatsvereniging in Dronrijp. Op de voorgrond de 'telegraaf', het scorebord.

Bron: eigen afbeeldingen.

Waar in een meer formele context vaak Nederlands gebruikt wordt, soms al geruime tijd, en soms sinds kort, is dat volgens de deelnemers wel anders in meer informele omgevingen. Zo is de kroeg volgens hen een typisch Friestalige omgeving, al komen niet alle deelnemers er vaak.

In de kroegen wordt inderdaad doorgaans Fries gesproken, zo beamen Sjoukje, Jelle, Rienk en Aukje. Jelle en Aukje weten te vertellen dat bar 'Yn 'e stal' op een bepaald moment overgenomen is door iemand van buiten Friesland. Hij heeft het echter wel geleerd, en zijn kinderen zijn Friestalig opgevoed. Logisch, heel veel keus heb je volgens de deelnemers niet. Als je een succesvolle kroeg wilt runnen in deze omgeving, moet je Fries kunnen spreken.

Rienk plaatst hierbij wel de kanttekening dat het bestaan van de kroegen onder druk staat. Veel kroegen in de kleinere dorpen zijn al verdwenen, valt Jelle hem bij, waaronder de kroeg in zijn eigen Beetgumermolen. Zij ondervinden concurrentie van vrijwillige dorpshuizen en verenigingen, die door middel van subsidies makkelijker het hoofd boven water kunnen houden.

Naast de kroeg gelden ook die door vrijwilligers gerunde gelegenheden en verenigingen volgens de deelnemers als echte Friestalige omgevingen, en dat gaat eigenlijk in alle dorpen in de omgeving wel op. Het meest genoemd worden hierbij de sportkantines, met name van de kaatsverenigingen, maar ook andere verenigingen komen naar voren.

Het kaatsveld in Dronrijp is een typisch Friestalige omgeving, volgens *Rypsters* Aukje en Sjoukje, en dat gaat volgens Jelle ook op in Beetgumermolen. Aukje licht ook toe dat de kaatsvereniging in Dronrijp er niet alleen is voor de sporters zelf, maar dat ook veel niet-kaatsers lid zijn. Het is volgens Sjoukje dan ook niet gek dat de kantine van de club een zekere concurrentie vormt voor de kroeg. Ook in Menaldum is de sportkantine de 'go-to' plaats voor samenkomsten, bij hedendaags gebrek aan een kroeg.

Ook andere verenigingen in Dronrijp, zoals de voetbalclub, de toneelvereniging en de muziekvereniging, zijn volgens Aukje overwegend Friestalig. Geertje noemt ook nog de verenigingen die de openluchtspelen organiseren, een andere typisch Friese traditie. En hoewel de inwoners van Deinum voor veel zaken naar Leeuwarden trekken, waar Nederlands gesproken wordt, is Fries volgens Willem de voertaal bij alle aangelegenheden in het dorp.

In het gedeelde dorps huis van Beetgum, Beetgumermolen en Engelum is de voertaal ook Fries, aldus Tineke. Zij plaatst hierbij echter wel de kanttekening dat er ook verenigingen in de buurt zijn waar meer Nederlands gesproken wordt. Volgens haar is het hierbij vooral van belang of de bestuursleden van de verenigingen Friestalig of Nederlandstalig zijn, iets wat ook dorpsgenoot Jelle benoemt.

Die laatste nuancering is wel relevant. Want hoewel de cijfers in figuur 17 laten zien dat meer deelnemers aan de enquête overwegend Fries horen en spreken op de vereniging, zijn er ook voldoende deelnemers die aangeven dat beide talen gesproken worden, of dat Nederlands overwegend de voertaal is. Mogelijk speelt hierbij mee dat veel van de verenigingen die genoemd werden bij de *sight- en soundwalks* verbonden zijn aan typisch Friese tradities, zoals het kaatsen of de openluchtspelen. Kijkend naar de uitkomsten van zowel de enquête als de *sight- en soundwalks* lijkt het erop dat er bij de verenigingen wellicht iets minder sprake is van schakelen tussen talen, maar dat er wellicht meer Friestalige en meer Nederlandstalige verenigingen zijn.

De wandelingen eindigden bij een basisschool met een gesprek over Friestalig onderwijs. Gezien de beperkte hoeveelheid antwoorden zijn de enquêtevragen hierover niet weergegeven bij de resultaten. Uit de *sight- en soundwalks* lijkt naar voren te komen dat de deelnemers wat positiever zijn over het Fries op de basisschool dan op de middelbare school.

Zo zijn Geertje uit Menaldum en Aukje uit Dronrijp te spreken over het taalonderwijs op de basisscholen in hun dorpen. Tineke uit Beetgumermolen weet te vertellen dat er ook Friese dagen op een van de scholen zijn, waarop alle vakken in het Fries worden gegeven.

Aukje geeft ook aan dat er voor het Fries op de middelbare school veel minder plaats was, maar dat desondanks buiten de lessen om wel veel Fries gesproken werd. De gebrekkige aandacht voor het Fries herkent Willem uit Deinum van zijn middelbare school in Heerenveen. Ook Tineke ziet dat er wel plannen zijn, maar dat deze vaak niet of halfslachtig uitgevoerd worden.

Afbeelding 11

De bezochte basisschool in Dronrijp.

Bron: eigen afbeelding.

Jelle uit Beetgumermolen denkt dat de status van keuzevak op de middelbare school debet is aan het in zijn ogen ondermaatse Friestalige onderwijs op de middelbare school. Geertje denkt dat ook mee zou kunnen spelen dat veel middelbare scholen in de grotere plaatsen liggen, waar de aandacht voor het Fries ook in het basisonderwijs al minder is.

4.3 Samenhang tussen taal en identificatie

Nu op basis van de kwantitatieve en kwalitatieve gegevens een beeld is geschetst van zowel de identificatie met Nederland, Friesland en de eigen woonplaats als het gebruik van en de blootstelling aan het Fries en het Nederlands, is het mogelijk om te kijken of er sprake is van samenhang tussen deze beide variabelen. Dit onderzoek kijkt specifiek naar de vraag of het gebruik van en de blootstelling aan het Fries van invloed is op de identificatie met Nederland, Friesland en de eigen woonplaats.

Tabel 7

Overzicht geschatte modellen.

	Inhoud model
Model 1	Bovengemiddelde identificatie met Nederland voorspellen.
Model 2	Bovengemiddelde identificatie met Friesland voorspellen.
Model 3	Bovengemiddelde identificatie met de eigen woonplaats voorspellen.
Model 4	Sterkere identificatie met Friesland dan Nederland voorspellen.
Model 5	Sterkere identificatie met Friesland dan de eigen woonplaats voorspellen.

Om te zien of er sprake kan zijn van een verband, zijn in hoofdstuk 37 vijftien modellen geschat. Deze zijn samengevoegd tot vijf modellen (zie tabel 7), waarin zowel wordt gekeken naar de identificatie op de drie schaalniveaus los van elkaar, als naar de relatieve identificatie. Bij die laatste wordt de relatieve identificatie ten opzichte van Friesland als uitgangspunt genomen. Aan de hand van de data uit de *sight- en soundwalks* wordt duiding geboden bij de modellen.

Tabel 8

Regressiecoëfficiënten voor model 1: bovengemiddelde identificatie met Nederland voorspellen aan de hand van het gebruik van en de blootstelling aan het Fries.

	Individueel gebruik	Privésfeer	Publieke ruimte
Constante	-0,134	-0,034	-0,159
Geboren in huidige woonplaats	-1,223*	-0,658	-1,184*
Taalvaardigheid Fries	0,840	-0,097	0,125
Gebruik Fries - individueel	-0,360		
Gebruik Fries - privésfeer		-0,233	
Blootstelling Fries - privésfeer		0,055	
Gebruik Fries – Publieke ruimte			-0,354
Blootstelling Fries – Publieke ruimte			0,274
N	175	174	162
Nagelkerke R²	0,082	0,034	0,072
Model Sig.	0,016	0,371	0,072

*p < 0,05; **p < 0,01

In tabel 8 is af te lezen welke variabelen significant samenhangen met een bovengemiddelde identificatie met Nederland, en dus dienen als een betrouwbare voorspeller van die variabele. Echter is er voor niet een van de variabelen voor het gebruik van of de blootstelling aan het Fries sprake van een significante uitkomst. De enige significante uitkomst is voor de controlerende variabele ‘geboren in de huidige woonplaats’. Het gebruik van en de blootstelling aan het Fries lijken dus geen invloed te hebben op de kans op een bovengemiddelde identificatie met Nederland. Dat geldt overigens evenmin voor taalvaardigheid Fries.

De uitkomsten van de *sight- en soundwalk* bevestigen deze uitkomst ten dele. Zo hoeven wat de meeste deelnemers betreft landelijke instellingen, of het nu de NOS is of 9292ov, echt geen Fries te gebruiken.

Tineke uit Beetgumermolen vindt bijvoorbeeld dat Fries nieuws prima bij de regionale omroepen kan blijven. Dat hoeft de NOS niet ook nog te doen, “zonde van het geld”. Aukje uit Dronrijp kijkt hetzelfde aan tegen het vertalen aan websites, dat zou alleen maar onnodig geld kosten. Ook Geertje uit Menaldum verwacht niet dat dit zal gaan gebeuren.

Dat gaat echter niet op voor de overheid. Hier zien verschillende inwoners wel een verband tussen het gebruik van het Fries en de identificatie met Nederland. Zij menen dat de overheid door meer in het Fries te communiceren, meer aan zou geven dat ze vinden dat Friesland er ook toe doet in Nederland. Door dat niet te doen, wekken ze de indruk alleen ‘écht aandacht te hebben voor de Randstad.

Volgens Tineke zou de overheid door tweetalige communicatie uitstralen dat ze echt belang hechten aan het in stand houden van het Fries. Communicatie wordt bijvoorbeeld wel in het Engels of Turks vertaald voor groepen die daar behoefte aan hebben, waarom kan dat niet ook in het Fries? Google biedt het wel aan, merkt Geertje op, dan moet de overheid dat ook kunnen. Ook Aukje vindt het jammer dat de overheid niet meer in het Fries communiceert. “Multiculturaliteit wordt belangrijk geacht, daar hoort het Fries toch ook bij?” Al benadrukt ze dat het belangrijker is dat er inhoudelijk aandacht voor het noorden is.

Maar het gebruik van het Fries kan voor een groep mensen die zich niet heel erg verbonden voelt met Friesland de kloof juist ook verder vergroten. Als iedereen Fries spreekt, maar jij niet, kan dat gevoelens van uitsluiting in de hand werken, en zo de Nederlandse identiteit versterken.

Martijn uit Dronrijp, die zelf niet uit Friesland komt, heeft hier soms last van. Hoewel mensen aanvankelijk wel hun best doen Nederlands te praten, merkt hij dat er toch al snel weer overgeschakeld wordt op het Fries zodra er andere Friezen bijkomen. Een ervaring die Willem uit Deinum, die ook geen Fries spreekt, wel enigszins herkent. Bij zijn plaatselijke vereniging merkt hij dat Friestaligen soms toch met enige regelmaat terugvallen op het Fries als ze Nederlands proberen te praten. Voor hem is dat echter geen probleem, aangezien hij wel Fries verstaat.

Tabel 9

Regressiecoëfficiënten voor model 2: bovengemiddelde identificatie met Friesland voorspellen aan de hand van het gebruik van en de blootstelling aan het Fries.

	Individueel gebruik	Privésfeer	Publieke ruimte
Constante	-3,573**	-3,300**	-4,017**
Geboren in huidige woonplaats	-0,585	-0,695	-0,921
Taalvaardigheid Fries	0,718*	1,002**	0,800**
Gebruik Fries - individueel	0,796		
Gebruik Fries - privésfeer		0,428	
Blootstelling Fries - privésfeer		-0,154	
Gebruik Fries – Publieke ruimte			0,754*
Blootstelling Fries – Publieke ruimte			0,846*
N	175	174	162
Nagelkerke R ²	0,305	0,242	0,333
Model Sig.	< 0,001	< 0,001	< 0,001

*p < 0,05; **p < 0,01

Het model om een bovengemiddelde identificatie met Friesland te voorspellen laat een ander beeld zien (tabel 9). In de eerste plaats zijn alle drie de modellen waar dit model uit bestaat significant, in tegenstelling tot twee van de modellen uit het vorige model. Bovendien blijkt uit de waarden voor de Nagelkerke R² dat alle drie de modellen, zowel voor individueel gebruik (R² = 0,305), als voor gebruik en blootstelling in de privésfeer (R² = 0,242), als voor gebruik en blootstelling in de publieke ruimte (R² = 0,333) een redelijke verklarende waarde hebben. De variabelen met een significante regressiecoëfficiënt verklaren dus een aardig deel van de kans op een bovengemiddelde identificatie met Friesland. Het grootste belang gaat uit naar taalvaardigheid Fries. Deze variabele is voor alle drie de dimensies van significant belang bij het voorspellen van de afhankelijke variabele. Bij het model dat zich richt op de publieke ruimte zijn echter ook de regressiecoëfficiënten voor het gebruik van én voor de blootstelling aan het Fries significant. De factor taalvaardigheid Fries is ook meegenomen in dit model, dus het gebruik van en de blootstelling aan het Fries zijn opzichzelfstaand van belang bij het voorspellen van een bovengemiddelde identificatie met Friesland.

Ook de uitkomsten van de *sight- en soundwalks* wijzen uit dat het Fries voor veel deelnemers een belangrijke rol speelt bij de identificatie met Friesland. Dat blijkt onder andere uit de waardering voor het gebruik van het Fries, bijvoorbeeld in de omroep in de trein. Niet nodig, maar wel een mooi gebaar van waardering naar het Fries en dus Friesland, vinden velen.

Jelle uit Beetgumermolen vindt het Fries ook echt een gevoelskwestie. Hij haalt hierbij een vaker gebruikte uitdrukking aan: “Fries is de taal van het hart”, waarmee wordt aangeduid hoe belangrijk de Friese taal voor Friezen is.

Ook Aukje benadrukt het belang van het emotionele aspect van het Fries. Zij vindt het jammer dat de dorpskrant in het Nederlands geschreven wordt, want “het Fries voelt veel persoonlijker”.

Tabel 10

Regressiecoëfficiënten voor model 3: bovengemiddelde identificatie met de eigen woonplaats voorspellen aan de hand van het gebruik van en de blootstelling aan het Fries.

	Individueel gebruik	Privésfeer	Publieke ruimte
Constante	-1,841**	-1,746**	-1,635**
Geboren in huidige woonplaats	0,978**	1,036*	0,548
Taalvaardigheid Fries	0,222	0,366	0,355
Gebruik Fries - individueel	0,274		
Gebruik Fries - privésfeer		-0,065	
Blootstelling Fries - privésfeer		0,474	
Gebruik Fries – Publieke ruimte			0,204
Blootstelling Fries – Publieke ruimte			-0,314
N	175	174	162
Nagelkerke R²	0,107	0,106	0,069
Model Sig.	0,003	0,007	0,076

*p < 0,05; **p < 0,01

De uitkomsten van het model dat bovengemiddelde identificatie met de eigen woonplaats voorspelt (tabel 10) komen sterk overeen met de uitkomsten van het model voor bovengemiddelde identificatie met Nederland. De drie modellen waaruit het model is opgebouwd hebben een lage voorspellende waarde, en het model voor de publieke ruimte is niet eens significant. Bij de significante modellen is, net als bij model 1 (tabel 8), alleen de variabele ‘geboren in de huidige woonplaats’ van significante invloed. Het is op zich interessant dat geboren zijn in de huidige woonplaats eerder lijkt te zorgen voor een bovengemiddelde identificatie met de eigen woonplaats, en juist minder snel voor een bovengemiddelde identificatie met Nederland, maar dit draagt niet bij aan dit onderzoek.

Hoewel uit het bovenstaande model geen duidelijk verband naar voren komt tussen het gebruik van het Fries en lokale identificatie, lijkt dat verband opvallend genoeg voor veel deelnemers aan de *sight- en soundwalks* wel te bestaan. Voor de inwoners lijkt het al dan niet spreken van het Fries een manier te zijn om vast te stellen of iemand uit de buurt komt.

Tineke uit Beetgumermolen heeft eerder in Schingen gewoond, een plaatsje dat relatief veel toeristen trekt, en ook nog een kleine maar hechte lokale gemeenschap heeft. Volgens haar was duidelijk dat Nederlandstalige activiteiten georganiseerd werden voor de toeristen, en de Friestalige activiteiten voor de inwoners van de dorpjes. In Marssum valt volgens Rienk op dat er in het dorps huis meer mensen van buiten het dorp komen, omdat er veel Nederlands gesproken wordt.

Tabel 11

Regressiecoëfficiënten voor model 4: sterkere identificatie met Friesland dan Nederland voorspellen aan de hand van het gebruik van en de blootstelling aan het Fries.

	Individueel gebruik	Privésfeer	Publieke ruimte
Constante	-4,703**	-4,394**	-4,956**
Geboren in huidige woonplaats	0,307	0,577	0,154
Taalvaardigheid Fries	0,842*	0,717*	0,848*
Gebruik Fries - individueel	1,644**		
Gebruik Fries - privésfeer		1,450**	
Blootstelling Fries - privésfeer		1,499**	
Gebruik Fries – Publieke ruimte			1,806**
Blootstelling Fries – Publieke ruimte			-0,135
N	175	174	162
Nagelkerke R ²	0,592	0,590	0,543
Model Sig.	< 0,001	< 0,001	< 0,001

*p < 0,05; **p < 0,01

Model 4, te zien in tabel 11, meet identificatie op een andere manier, namelijk identificatie met Friesland in verhouding tot identificatie met Nederland. Dit specifieke model voorspelt sterkere identificatie met Friesland dan met Nederland. En hoewel uit het eerste model op valt te maken dat het gebruik van en de blootstelling aan het Fries geen significante impact hebben op de identificatie met Nederland *an sich*, blijkt het wel een rol te spelen bij hoe mensen zich identificeren met Friesland ten opzichte van Nederland. Taal blijkt uit de hoge Nagelkerke R²-waarden voor zowel het model voor individueel gebruik (R² = 0,592), als voor het gebruik en de blootstelling in de privésfeer (R² = 0,590), als voor het gebruik en de blootstelling in de publieke ruimte (R² = 0,543) een groot deel van de sterkere identificatie met Friesland dan met Nederland te kunnen verklaren. Naast de taalvaardigheid Fries hangen het individueel gebruik van het Fries, het gebruik van én de blootstelling aan het Fries in de privésfeer en het gebruik van het Fries in de publieke ruimte allemaal significant samen met een sterkere identificatie met Friesland dan met Nederland.

In dit geval wordt het beeld van het model ondersteund door de uitkomsten van de *sight- en soundwalks*, net als bij het model voor de identificatie met Friesland op zichzelf. Zo hechten veel deelnemers belang aan de Friestalige plaatsnaamborden, om aan te geven dat men in Friesland is, en niet zomaar ergens in Nederlands.

Willem uit Deinum is hier duidelijk in: plaatsnaamborden hoeven wat hem betreft alleen in het Fries. Tweetalig is ook prima, maar dan zou het Fries wel bovenaan moeten staan, en het Nederlands in kleine letters eronder. Aukje uit Dronrijp is het met hem eens, en ook Geertje uit Menaldum vindt dat de Friese naam bovenaan mag.

Echter geldt ook net als bij de identificatie met Friesland op zichzelf dat het gebruik van het Fries er juist ook toe kan leiden dat een kleine groep zich meer Nederlander gaat voelen, en minder Fries.

Martijn uit Dronrijp herkent dit gevoel duidelijk. Hij heeft het idee dat Friesland diep in het hart nog steeds een eigen land wil zijn, en voelt zich niet prettig bij het semi-nationalisme in de provincie. Hij zou zich meer thuis voelen als er meer Nederlands gesproken werd. Het

regelmatig terugvallen op de moedertaal vindt hij logisch, maar vervelend. Een van de deelnemers aan de enquête uit een vergelijkbaar gevoel in de opmerkingen: “Behoud van de Friese taal hoort geen doel op zich te zijn... wij hebben een Nederlands paspoort”.

Rienk uit Marssum is zich hier ook goed van bewust, en waarschuwt voor het overdrijven van het overall in willen zetten van de Friese taal. Daarmee loop je volgens hem het risico anderen juist in het harnas te jagen. Daarom is Geertje uit Menaldum ook voorstander van tweetalige plaatsnaamborden: dat staat vriendelijker naar niet-Friezen.

Tabel 12

Model 5: Sterkere identificatie met Friesland dan de eigen woonplaats voorspellen.

	Individueel gebruik	Privésfeer	Publieke ruimte
Constante	-1,867**	-1,802**	-1,868**
Geboren in huidige woonplaats	-0,837*	-0,698	-0,947*
Taalvaardigheid Fries	0,619*	0,544*	0,216
Gebruik Fries - individueel	0,172		
Gebruik Fries - privésfeer		0,307	
Blootstelling Fries - privésfeer		-0,380	
Gebruik Fries – Publieke ruimte			0,647*
Blootstelling Fries – Publieke ruimte			-0,238
N	175	174	162
Nagelkerke R²	0,119	0,098	0,134
Model Sig.	0,001	0,011	0,002

*p < 0,05; **p < 0,01

In tabel 12 is tot slot model 5 te zien, dat een sterkere identificatie met Friesland dan de eigen woonplaats tracht te voorspellen. Hierbij zijn het gebruik van en de blootstelling aan het Fries duidelijk minder van belang. Enkel het gebruik van het Fries in de publieke ruimte hangt significant samen met een sterkere identificatie met Friesland dan de eigen woonplaats, maar de totale voorspellende waarde van dit model is beperkt ($R^2 = 0,134$).

Gezien de uitkomsten van de *sight- en soundwalks* is deze uitkomst van het model niet heel verrassend. Ieder gebied in Friesland kent zijn eigen streektaal of variant van het Fries, waarmee de variant van het Fries waar zij bekend mee zijn, eigenlijk ook direct al verbonden is met die specifieke plaats. Het zou dus vreemd zijn als deelnemers dan op basis van deze lokaal gewortelde taal een sterkere identificatie met Friesland dan met de eigen woonplaats zouden ontwikkelen.

Kijkende naar alle modellen samen is duidelijk te zien dat het gebruik van en de blootstelling aan het Fries hun eigen rol kunnen spelen bij die identificatie, los van bijvoorbeeld taalvaardigheid Fries. Het ook daadwerkelijk gebruiken van of blootgesteld worden aan de taal zorgt dus voor een grotere kans op een bovengemiddelde identificatie met Friesland dan alleen het beheersen van de taal. Het onderscheid tussen dat gebruik en die blootstelling is lastiger te maken. Zoals hiervoor toegelicht, is er aanleiding om te vermoeden dat deze twee factoren sterk verband met elkaar houden, hoewel ze allebei hun invloed hebben. Dit roept de vraag op of het zelf gebruiken van taal wellicht ook onderdeel uitmaakt van de *linguistic sight- en soundscape* waarin men zich bevindt. De in hoofdstuk 3.7 benoemde ‘combinatievariabelen’, die specifiek keken naar mensen die het Fries in een bepaalde

situatie juist wel gebruikten maar er niet aan blootgesteld werden, of andersom, hadden hier mogelijk meer inzicht in kunnen bieden. Helaas leverde het meenemen van deze variabelen in de analyse geen significante uitkomsten op, mogelijk vanwege de kleine aantallen waar het meestal om ging.

5 De rol van het gebruik van en de blootstelling aan het Fries bij identificatie met Nederland, Friesland en de eigen woonplaats

Het doel van dit onderzoek was om een beter begrip te krijgen van de rol die het gebruik van het Fries en de blootstelling aan het Fries spelen bij de identificatie met Nederland, Friesland en de eigen woonplaats. Daartoe is eerst gekeken naar de identificatie en het taalgebruik los van elkaar. Uit de analyse van de middels een enquête verkregen data blijkt dat de inwoners van Menaldumadeel zich gemiddeld genomen sterker identificeren met Friesland dan met Nederland en de eigen woonplaats. Binnen die sterke, Friese identiteit blijkt een belangrijke rol weggelegd voor de Friese taal, wat aansluit op het beeld dat in het eerste hoofdstuk al naar voren kwam. Zoals in het tweede hoofdstuk toegelicht, is daarmee echter nog niet gezegd dat het dan ook specifiek gaat om het gebruik van en de blootstelling aan de taal, of enkel om het bestaan ervan. Immers, mensen die aangeven het Friese volkslied een belangrijk onderdeel van de Friese identiteit te vinden, hoeven het ook niet per definitie dagelijks te zingen.

Bij het analyseren van het gebruik van en de blootstelling aan het Fries is duidelijk geworden dat onder de deelnemers beide talen door een aanzienlijk, en bovendien redelijk gelijk deel gebruikt worden. Individueel en in de privésfeer, maar ook in het openbaar. Het meest opvallende verschil tussen die dimensies is dat men individueel en in de privésfeer vaak de ene of de andere taal gebruikt, maar in de publieke ruimte juist schakelt tussen beide talen. Dit lijkt erop te wijzen dat een relatief groot deel van de deelnemers beide talen in meer of mindere mate gebruikt. Wel laten de *linguistic sight- en soundwalks* zien dat er plekken zijn die men als meer Friestalig of juist meer Nederlandstalig ervaart. Ook kwam tijdens de wandelingen naar voren dat de deelnemers het *linguistic soundscape* vaak belangrijker vonden dan het *linguistic landscape*. Oftewel: men vindt het relevanter welke taal ze horen dan welke taal ze zien.

Uit de modellen blijkt dat het gebruik van het Fries en de blootstelling aan het Fries positief samenhangen met de identificatie met Friesland, maar geen invloed lijken te hebben op de identificatie met Nederland en de eigen woonplaats. Wel lijkt op basis van het model de identificatie met Friesland ten opzichte van Nederland sterker te worden als er sprake is van meer gebruik van of blootstelling aan het Fries. De *sight- en soundwalks* hebben laten zien dat gebruik en blootstelling wel degelijk ook van invloed kunnen zijn op de identificatie met Nederland en de eigen woonplaats, zij het in minder sterke mate dan op de identificatie met Friesland. Bovendien hebben ze duidelijk gemaakt dat het gebruik van en de blootstelling aan het Fries voor een kleine groep juist kan leiden tot minder identificatie met Friesland en in mindere mate de eigen woonplaats, onder andere door gevoelens van uitsluiting. Als gevolg hiervan kunnen zij zich ook sterker gaan identificeren met Nederland.

Dit onderzoek heeft laten zien dat het gebruik van het Fries en de blootstelling aan het Fries een eigen rol hebben bij identificatie met ten minste Friesland, los van bijvoorbeeld de rol van het al dan niet beheersen van de taal. Het valt op basis van dit onderzoek niet te zeggen in welke mate deze twee al dan niet inherent met elkaar verbonden zijn, omdat de aantallen deelnemers die wél worden blootgesteld aan het Fries maar het minder gebruiken, of omgekeerd, te klein waren voor nuttige analyses.

Aan het begin van dit onderzoek is de vraag gesteld of investeringen in de Friese taal bij kunnen dragen aan de mate van identificatie met Friesland, iets waar de provincie op lijkt te sturen. Dat blijkt inderdaad het geval, en als de provincie dit doel effectief wil bereiken, zou ze kunnen kijken naar manieren om de aanwezigheid van het Fries in het *linguistic soundscape* te versterken. Ook is het goed om te benoemen dat deelnemers in het bijzonder aangaven ook waarde te hechten aan

schriftelijke communicatie in het Fries vanuit overheden. Tot slot is tijdens de analyse opgevallen dat taalvaardigheid Fries eveneens zeer geschikt is voor het voorspellen van identificatie met Friesland. Hoewel dat niet de focus was van dit onderzoek, is dit wel nuttige informatie voor de provincie bij het maken van toekomstig beleid.

Concluderend kan gesteld worden dat het al dan niet gebruiken van een regionale taal, in ieder geval in de context van Friesland, op zichzelf staande concepten zijn die invloed kunnen hebben op met name de regionale identificatie. Zouden er zonder Fries dan geen Friezen meer zijn? Dat is waarschijnlijk wat al te simpel gezegd. Wel lijkt het erop dat meer gebruik en aanwezigheid van het Fries leidt tot een sterkere identificatie met Friesland. Daarvoor is het niet voldoende dat het Fries enkel bestaat, het moet ook gesproken en gehoord worden.

Eigen afbeelding.

6 Reflectie

Reflecterend luidt de eerste conclusie dat het onderzoek er goed in is geslaagd om vast te stellen of het gebruik van en de blootstelling aan de Friese taal een rol spelen bij de identificatie op nationaal, regionaal en lokaal niveau. Daarmee valt te zeggen dat het specifiek bestuderen van het gebruik van en de blootstelling aan taal een toegevoegde waarde heeft ten opzichte van het bestuderen van de taal in algemene zin. Minder duidelijk is uit het onderzoek het onderscheid op te maken tussen de rol die het gebruik en de blootstelling los van elkaar spelen. De zogeheten combinatievariabelen, die specifiek keken naar mensen die in een bepaalde situatie blootgesteld werden aan het Fries, maar zelf geen Fries gebruikten of vice versa, hadden hier mogelijk verheldering kunnen bieden, maar leverden met deze beperkte dataset helaas geen significante uitkomsten op. Een onderzoek op grotere schaal zou deze combinatievariabelen mogelijk uitgebreider kunnen bestuderen en zo een beter inzicht kunnen geven in de onderlinge rolverdeling tussen het gebruik van taal en de blootstelling eraan.

Verder is het helaas niet goed gelukt om inzicht te krijgen in het belang van de ruimtelijke dimensie waarin de aanraking met taal plaatsvindt. Het is mogelijk dat deze simpelweg geen rol speelt, maar aannemelijker is dat de gekozen meetmethode niet bij uitstek geschikt was om de ruimtelijke dimensie in beeld te brengen. Ook was het achteraf bezien waardevol geweest om ook de virtuele dimensie mee te nemen in het onderzoek. Hoewel er bewust voor gekozen is om dit niet te doen, kwam het 'online taallandschap' bij het verzamelen van de kwalitatieve data meermaals naar voren, waarmee duidelijk werd dat ook het gebruik van en de blootstelling aan regionale taal op bijvoorbeeld sociale media mogelijk een rol spelen bij territoriale identificatie.

De *sight- and soundwalks* waren een zeer waardevolle en nuttige manier om kwalitatieve data te verzamelen die hielpen om de onderzochte relatie beter te begrijpen. De opzet werd gewaardeerd door de deelnemers, en de resulterende data ondersteunden en verhelderden een aantal van de kwantitatieve gegevens en leidden ook tot enkele nieuwe inzichten. Kritische kanttekening is wel dat tijdens de *soundwalks* nog vooral het taalgebruik ter sprake kwam, en dat het andere kernconcept van het onderzoek, territoriale identificatie, meer aandacht had kunnen krijgen. Dit is iets wat meegenomen zou kunnen worden bij een eventueel vervolgonderzoek, waar deze nog relatief onbekende onderzoeksopzet zeker potentie voor biedt. Zo zou het interessant zijn om deelnemers juist mee te nemen naar een plek die voor hen onbekend is. In die context reageren ze mogelijk nog sterker op wat hen op dat moment om hen heen opvalt, in plaats van terug te vallen op vertrouwde en voorgaande ervaringen. Bijkomend voordeel zou zijn dat het de drempel om deel te nemen mogelijk zou verlagen voor mensen die liever niet in hun eigen omgeving in verband gebracht willen worden met de opvattingen die zij tijdens het onderzoek delen. Verder zou een *multiple case study* vanuit zowel kwantitatief als kwalitatief oogpunt interessant zijn, om dieper in te gaan op *linguistic land- and soundscapes* en de rol van blootstelling aan regionale taal bij onder andere territoriale identificatie. In dit onderzoek deelden alle deelnemers namelijk één gezamenlijke *linguistic sight- and soundscape*, te weten Menaldumadeel. Hoewel de ervaringen natuurlijk per individu verschillen, zou het de moeite waard zijn om ook de ervaringen van deelnemers uit significant van elkaar verschillende gebieden met elkaar te vergelijken.

Samenvattend was de opzet van dit onderzoek nog te breed en onnauwkeurig om al te harde conclusies te kunnen trekken, maar biedt het een mooie eerste basis voor diepgaander onderzoek naar de rol van gebruik van en blootstelling aan regionale taal. Voor verder onderzoek is het in het bijzonder interessant om dieper in te gaan op ervaringsgerichte onderzoeksmethoden, zodat beter in

beeld kan worden gebracht hoe mensen het *linguistic land- and soundscape* van regionale talen in de 'echte wereld' beleven.

7 Literatuurlijst

- Aalst, J. van (2017). *File:Gem-Menaldumadeel-OpenTopo.jpg*. Laatst geraadpleegd op 30 maart 2023, van <https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Gem-Menaldumadeel-OpenTopo.jpg>.
- Abdelal, R., Herrera, Y. M., Johnston, A.I. & McDermott, R. (2009). *Measuring Identity: A Guide for Social Scientists*. Cambridge: Cambridge University Press.
<https://doi.org/10.1017/CBO9780511810909>.
- Ayadi, N. El (2021). Linguistic sound walks: setting out ways to explore the relationship between linguistic soundscapes and experiences of social diversity. *Social & Cultural Geography*, 23(2), pp. 227-249. Laatst geraadpleegd op 18 juni 2023, van <http://doi.org/10.1080/14649365.2019.1707861>.
- Brown, R. J. (1988). Social identity and the environment: a commentary. In Canter, D., Jesuino, J.C., Soczka, L. & Stephenson, G.M. (eds.), *Environmental Social Psychology*, pp. 219-221. Kluwer: Dordrecht. <https://doi.org/10.1007/978-94-009-2802-2>.
- Bruins Slot, H. (2022, 24 november). Lees hier de volledige Rede fan Fryslân van minister Hanke Bruins Slot: "Ik weet dat Nederland niet ophoudt bij Amersfoort". *Leeuwarder Courant*. Laatst geraadpleegd op 22 maart 2023 van <https://lc.nl/ opinie/Lees-hier-de-volledige-Rede-fan-Frysl%C3%A2n-28071139.html>.
- Bryman, A. (2016). *Social Research Methods* (5th ed.). Oxford University Press.
- Bourdieu, P. (1991). *Language and symbolic power*. Cambridge: Polity Press. Laatst geraadpleegd op 25 maart 2023, van https://monoskop.org/images/4/43/Bourdieu_Pierre_Language_and_Symbolic_Power_1991.pdf.
- Campbell, D.T. (1965). Ethnocentric and other altruistic motives. In Levine, D. (ed.), *Nebraska symposium on motivation*, 13, pp. 283-311. Lincoln: University of Nebraska Press. Laatst geraadpleegd op 25 maart 2023, van <https://www.proquest.com/docview/1292229722?accountid=14615>.
- Centraal Bureau voor de Statistiek. (2009). *File:Map - NL - Municipality code 0083 (2009).svg*. Laatst geraadpleegd op 30 maart 2023, van [https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Map_-_NL_-_Municipality_code_0083_\(2009\).svg](https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Map_-_NL_-_Municipality_code_0083_(2009).svg).
- Centraal Bureau voor de Statistiek. (2015, 15 mei). *Religie en kerkbezoek naar gemeente 2010-2014*. Laatst geraadpleegd op 18 juni 2023, van <https://www.cbs.nl/nl-nl/maatwerk/2015/20/religie-en-kerkbezoek-naar-gemeente-2010-2014>.
- Centraal Bureau voor de Statistiek. (2017). *Opleidingsniveau*. Laatst geraadpleegd op 18 juni 2023, van <https://www.cbs.nl/nl-nl/nieuws/2019/33/verschil-levensverwachting-hoog-en-laagopgeleid-groeit/opleidingsniveau>.
- Centraal Bureau voor de Statistiek. (2019, 19 januari). *Verschil arbeidsdeelname mannen en vrouwen weer kleiner*. Laatst geraadpleegd op 18 juni 2023, van <https://www.cbs.nl/nl-nl/nieuws/2019/03/verschil-arbeidsdeelname-mannen-en-vrouwen-weer-kleiner#:~:text=Tijdens%20de%20laatste%20crisisjaren%20vlakte,leeftijdsgroep%20dichter%20bij%20elkaar%20komt>.

- Centraal Bureau voor de Statistiek. (2020, 20 april). *Opleidingsniveau naar gemeenten, wijken en buurten*. Laatst geraadpleegd op 18 juni 2023, van <https://www.cbs.nl/nl-nl/maatwerk/2020/17/opleidingsniveau-naar-gemeenten-wijken-en-buurten>.
- Centraal Bureau voor de Statistiek. (2023-I, 7 april). *StatLine – Religieuze betrokkenheid; persoonskenmerken*. Laatst geraadpleegd op 18 juni 2023, van <https://opendata.cbs.nl/statline/#/CBS/nl/dataset/82904NED/table?fromstatweb>.
- Centraal Bureau voor de Statistiek. (2023-II, 26 mei). *StatLine – Bevolking op 1 januari en gemiddeld; geslacht, leeftijd en regio*. Laatst geraadpleegd op 18 juni 2023, van <https://opendata.cbs.nl/statline/#/CBS/nl/dataset/03759ned/table?fromstatweb>.
- Cenoz, J. & Gorter, D. (2006) Linguistic landscape and minority languages. *The International Journal of Multilingualism*, 3, pp. 67-80. <http://doi.org/10.1080/14790710608668386>.
- Council of Europe. (1950). Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms. In: *Council of Europe Treaty Series 005*. Council of Europe.
- Council of Europe. (1992). European Charter for Regional or Minority Languages. In *Council of Europe Treaty Series 148*. Council of Europe.
- Crystal, D. (2000). *Language Death*. Cambridge: Cambridge University Press. Laatst geraadpleegd op 22 maart 2023, van <https://web.s.ebscohost.com/ehost/ebookviewer/ebook/ZTAwMHh3d19fNzc1NTBfX0FO0?sid=f43b4dcc-5cd7-4dec-94ee-f410e8e86819@redis&vid=0&format=EB&rid=1>.
- Duijff, P. (2002). *Taal in stad en land: Fries en Stadsfries*. Den Haag: Sdu Uitgevers. Laatst geraadpleegd op 25 maart 2023, van https://www.dbnl.org/arch/duij017frie01_01/pag/duij017frie01_01.pdf.
- Erikson, E. (1956). The problem of ego identity. *Journal of the American Psychoanalytic Association*, 4, pp. 56–121. <https://doi.org/10.1177/000306515600400104>.
- Fishman, J. A. (1998). The New Linguistic Order. *Foreign Policy*, 113, pp. 26-40. <https://doi.org/10.2307/1149230>.
- Fryslân geeft voor elke inwoner het meeste uit aan regionale identiteit. (2023, 8 maart). *Omrop Fryslân*. Laatst geraadpleegd op 22 maart 2023, van <https://www.omropfryslan.nl/nl/nieuws/1197157/fryslan-geeft-voor-elke-inwoner-het-meeste-uit-aan-regionale-identiteit>.
- Graumann, C. F. (1983). On multiple identities, *International Social Sciences Journal*, 35, pp. 309-329. Laatst geraadpleegd op 25 maart 2023, van <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000055743>.
- Hale, K., Krauss, M., Watahomigie, L. J., Yamamoto, A. Y., Craig, C., Jeanne, L. M., & England, N. C. (1992). Endangered Languages. *Language*, 68(1), pp. 1-42. <https://doi.org/10.2307/416368>.
- Hall, S. (1992). "The question of cultural identity". In Hall, S., David, H., McGrew, A. (eds.), *Modernity and its futures*, pp. 274-316. Cambridge: Polity Press in association with the Open University. Laatst geraadpleegd op 25 maart 2023, van https://is.muni.cz/el/1421/jaro2006/PH1215/um/Hall_Concepts_of_identity.pdf.
- Hauge, Å. L. (2007). Identity and Place: A Critical Comparison of Three Identity Theories, *Architectural Science Review*, 50(1), pp. 44-51, <https://doi.org/10.3763/asre.2007.5007>.

- Hebel, F. von (2022, 19 oktober). 'Fries glijdt af naar dialect.' Oud-hoogleraar RUG Goffe Jensma noemt benoeming universitair docent Anne Merkuur voor studie Fries 'concurrentievervalsing'. *Dagblad van het Noorden*. Laatst geraadpleegd op 22 maart 2023, van <https://dvh.nl/groningen/Oud-hoogleraar-Fries-Goffe-Jensma-Fries-glijdt-af-tot-dialect-27995028.html>.
- Herb, G.H. & Kaplan, D.H. (1998) *Nested Identities: Nationalism, Territory and Scale*. Lanham (MD): Rowman & Littlefield Publishers Ltd. Laatst geraadpleegd op 24 maart 2023, van https://books.google.nl/books?hl=nl&lr=&id=ikVCJQJJsNoC&oi=fnd&pg=PP9&dq=Herb+Kaplan+n+nested+identities&ots=CRL3B2M1xF&sig=S6-UL7uPvZnpDtAEuE3pu3a-Gho&redir_esc=y#v=onepage&q&f=false.
- Hoare, C. H. (2002). Erikson on development in adulthood: New insights from the unpublished papers . New York: Oxford University Press. Laatst geraadpleegd op 25 maart 2023, van [https://books.google.nl/books?hl=nl&lr=&id=URJnDAAAQBAJ&oi=fnd&pg=PR15&dq=Hoare,+C.+H.+\(2002\).+Erikson+on+development+in+adulthood&ots=Y3FxyEgoX&sig=Cm-sLkandUzoFT7LZmNBc2_jNNE#v=onepage&q=Hoare%2C%20C.%20H.%20\(2002\).%20Erikson%20on%20development%20in%20adulthood&f=false](https://books.google.nl/books?hl=nl&lr=&id=URJnDAAAQBAJ&oi=fnd&pg=PR15&dq=Hoare,+C.+H.+(2002).+Erikson+on+development+in+adulthood&ots=Y3FxyEgoX&sig=Cm-sLkandUzoFT7LZmNBc2_jNNE#v=onepage&q=Hoare%2C%20C.%20H.%20(2002).%20Erikson%20on%20development%20in%20adulthood&f=false).
- Huddy, L. & Khatib, N. (2007). American Patriotism, National Identity, and Political Involvement. *American Journal of Political Science*, 51(1), pp. 63-77. Laatst geraadpleegd op 27 maart 2023, van <http://www.jstor.org/stable/4122906?origin=JSTOR-pdf>.
- Insko, C. A., Schopler, J., Kennedy, J. F., Dahl, K. R., Graetz, K. A., & Drigotas, S. M. (1992). Individual-Group Discontinuity from the Differing Perspectives of Campbell's Realistic Group Conflict Theory and Tajfel and Turner's Social Identity Theory. *Social Psychology Quarterly*, 55(3), pp. 272-291. <https://doi.org/10.2307/2786796>.
- Jensen, S. Q. (2011). Othering, identity formation and agency. *Qualitative Studies*, 2(2), pp. 63-78. <https://doi.org/10.7146/qs.v2i2.5510>.
- Jones, F. L., & Smith, P. (2001). Individual and Societal Bases of National Identity: A Comparative Multi-Level Analysis. *European Sociological Review*, 17(2), pp. 103-118. Laatst geraadpleegd op 27 maart 2023, van <http://www.jstor.org/stable/522889>.
- Klinkenberg, E., Jonkman, R. & Stefan, N. (2018) *Taal yn Fryslân, de folgjende generaasje*. Leeuwarden: Fryske Akademy. Laatst geraadpleegd op 26 maart 2023, van https://afuk.frl/wp-content/uploads/2019/02/Taal_yn_Frysl_n_de_folgjende_generaasje_2018-1.pdf.
- Landry, R., & Bourhis, R. Y. (1997). Linguistic Landscape and Ethnolinguistic Vitality: An Empirical Study. *Journal of Language and Social Psychology*, 16(1), pp. 23-49. <https://doi.org/10.1177/0261927X970161002>
- Markus, N. (2022, 13 december). Friezen en Zeeuwen in de kamer spreken vaak ook namens hun provincie. Trouw. Laatst geraadpleegd op 21 maart 2023, van <https://www.trouw.nl/politiek/friezen-en-zeeuwen-in-de-kamer-spreken-vaak-ook-namens-hun-provincie~bf29d9fd/>.
- May, S. (2003). Rearticulating the Case for Minority Language Rights. *Current Issues in Language Planning*, 4(2), pp. 95-125. <https://doi.org/10.1080/14664200308668052>.

- Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties & Provincie Fryslân (2018). *Bestjoersôfspraak Fryske Taal en Kultuer 2019 – 2023 (BFTK)*. Laatst geraadpleegd op 22 maart 2023, van <https://open.overheid.nl/documenten/ronl-5295a6b9-6cfa-422c-8ed3-db38eeefe9da/pdf>.
- Moreno, L. (2006). Dual identities and stateless nations (the “Moreno question”). *Scottish affairs*, 54, pp. 1-21. Laatst geraadpleegd op 25 maart 2023, van https://www.researchgate.net/publication/28099851_Dual_identities_and_stateless_nations_the_Moreno_question.
- Moseley, C. (editor). (2010). *Atlas of the World's Languages in Danger*. Paris: UNESCO Publishing. Laatst geraadpleegd op 22 maart 2023, van <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000187026>.
- Norton, B. (1997). Language, Identity, and the Ownership of English. *TESOL Quarterly*, 31(3), pp. 409-429. <https://doi.org/10.2307/3587831>.
- Norton, B. (2013). *Identity and Language Learning: Extending the Conversation*. Second edition. Bristol (UK): Multilingual Matters. Laatst geraadpleegd op 25 maart 2023, van https://www.academia.edu/14419336/Identity_and_Language_Learning_Extending_the_Conversation_2nd_Ed.
- Paasi, A. (1996). *Territories, boundaries and conciousness: The changing geographics of the Russian-Finnish border*. Wiley: Hoboken (NJ).
- Paasi, A. (1997). Geographical perspectives on Finnish national identity. *GeoJournal*, 43(1), pp. 41-50. Laatst geraadpleegd op 25 maart 2023, van <http://www.jstor.org/stable/41147118>.
- Paasi, A. (2002). Regional transformation in the European context: notes on regions, boundaries and identity, 6(2), pp. 197-201. <http://doi.org/10.1080/1356257022000003626>.
- Paasi, A. (2003). Region and place: regional identity in question. *Progress in Human Geography*, 27(4), pp. 475-485. <http://doi.org/10.1191/0309132503ph439p>.
- Paasi, A. (2009). The Resurgence of the “Region” and “Regional Identity”: Theoretical Perspectives and Empirical Observations on Regional Dynamics in Europe. *Review of International Studies*, 35, pp. 121-146. <https://doi.org/10.1017/S0260210509008456>.
- Paasi, A. (2011). The region, identity and power, *Procedia Social and Behavioural Sciences*, 14, pp. 9-16. <http://doi.org/10.1016/j.sbspro.2011.03.011>.
- Proshansky, H. M. (1978). The City and Self-Identity. *Environment and Behavior*, 10(2), 147–169. <https://doi.org/10.1177/0013916578102002>.
- Proshansky, H.M., Fabian, A.K., & Kaminoff, R. (1983). Place-identity: Physical world socialization of the self. *Journal of Environmental Psychology*, 3, pp. 57-83. [https://doi.org/10.1016/S0272-4944\(83\)80021-8](https://doi.org/10.1016/S0272-4944(83)80021-8).
- Provincie Fryslân (2015). *De Fryske Taalatlas 2015*. Laatst geraadpleegd op 20 maart 2023, van: <https://friesland.databank.nl/report/Taatlas%202015%20Nederlands.pdf>.

- Provincie Fryslân (2020). *De Fryske Taalatlas 2020*. Laatst geraadpleegd op 20 maart 2023, van: https://www.fryslan.frl/_flysystem/media/Fryske%20Taalatlas%202020%20%28Nederlands%29.pdf.
- Provincie Fryslân (2023, 1 maart). *Subsidie beschikbaar voor zichtbaar maken Friese taal*. Laatst geraadpleegd op 22 maart 2023, van <https://www.fryslan.frl/subsidie-beschikbaar-voor-zichtbaar-maken-friese-taal>.
- Sokol, Justin T. (2009). Identity Development Throughout the Lifetime: An Examination of Eriksonian Theory, *Graduate Journal of Counseling Psychology*, 1(2). Laatst geraadpleegd op 25 maart 2023, van https://epublications.marquette.edu/gjcp/vol1/iss2/14?utm_source=epublications.marquette.edu%2Fgjcp%2Fvol1%2Fiss2%2F14&utm_medium=PDF&utm_campaign=PDFCoverPages.
- Spits, F. (presentator). (2022, 10 december). Goffe Jensma [radiofragment]. In *De Taalstraat*. Hilversum, Nederland: NPO Radio 1. Laatst geraadpleegd op 22 maart 2023, van <https://www.nporadio1.nl/fragmenten/de-taalstaat/350a9613-c894-47c6-98e8-a6edce897721/2022-12-10-goffe-jensma>.
- Spivak, G. C. (1985). Three Women's Texts and a Critique of Imperialism. *Critical Inquiry*, 12(1), pp. 243-261. <https://doi.org/10.7916/D8KD1WSW>.
- Stienser Courant (2023, 10 mei). Enquete. Laatst geraadpleegd op 19 juni 2023, van https://issuu.com/brandsma7/docs/so_sto_01_0805_hp.
- Tajfel, H., & Turner, J. C. (1979). An integrative theory of inter-group conflict. In Austin, W.G. & Worchel, S. (eds.), *The social psychology of inter-group relations*, pp. 33-47. Monterey, CA: Brooks/Cole. Laatst geraadpleegd op 25 maart 2023, van [https://books.google.nl/books?hl=nl&lr=&id=BgBREAAQBAJ&oi=fnd&pg=PA56&dq=Tajfel,+H.,+%26+Turner,+J.+C.+\(1979\).+An+integrative+theory+of+intergroup+conflict.+In+W.+G.+Austin,+%26+S.+Worchel+\(Eds.\),+The+social+psychology+of+intergroup+relations+\(pp.+33-37\)&ots=5rYhGhfsbj&sig=u3ZSg0izHEZSSEh9XwcGiC9UFk&redir_esc=y#v=onepage&q&f=false](https://books.google.nl/books?hl=nl&lr=&id=BgBREAAQBAJ&oi=fnd&pg=PA56&dq=Tajfel,+H.,+%26+Turner,+J.+C.+(1979).+An+integrative+theory+of+intergroup+conflict.+In+W.+G.+Austin,+%26+S.+Worchel+(Eds.),+The+social+psychology+of+intergroup+relations+(pp.+33-37)&ots=5rYhGhfsbj&sig=u3ZSg0izHEZSSEh9XwcGiC9UFk&redir_esc=y#v=onepage&q&f=false).
- Talma, D. (2023, 17 mei). VIDEO: Student loopt oud-Menameradiel rond met vragen over taal. *Omroep Zilt*. Laatst geraadpleegd op 19 juni 2023, van <https://omroepzilt.nl/nieuws/algemeen/cultuur/video-student-loopt-oud-menameradiel-rond-met-vragen-over-taal/>.
- Terlouw, K. (2017) *Local identities and politics*. Oxon: Routledge. Laatst geraadpleegd op 24 maart 2023, van https://books.google.nl/books?hl=nl&lr=&id=xzIIDwAAQBAJ&oi=fnd&pg=PP1&dq=local+identities&ots=2y5mscg1Fs&sig=gBpk_FOgodmMs8Rx0YSDJClyrOw&redir_esc=y#v=onepage&q=local%20identities&f=false.
- Terwisscha van Scheltinga, K. (2022, 7 april). Friese taal als norm in het verkeer? Geen goed idee | opinie. *Leeuwarder Courant*. Laatst geraadpleegd op 22 maart 2023, van <https://lc.nl/opinie/Fries-als-norm-in-verkeer-Slecht-plan-27593226.htmlwh>.
- Twigger-Ross, C., Bonaiuto, M., & Breakwell, G. (2003). *Identity theories and environmental psychology*. Laatst geraadpleegd op 25 maart 2023, van https://www.researchgate.net/publication/313584290_Identity_theories_and_environmental_psychology.

Vainikka, J. T. (2020). Self-Other. *International Encyclopedia of Human Geography (second edition)*, pp. 137-140. <https://doi.org/10.1016/B978-0-08-102295-5.10736-X>.

Velde, H. van de, Duijff, P., Dyk, S., Heeringa, W. & Hoekstra, E. (2019) *Fries-Nederlandse Contactvariëteiten in Fryslân: Rapport voor de Nederlandse Taalunie*. Leeuwarden: Fryske Akademy. Laatst geraadpleegd op 26 maart 2023, van https://pure.knaw.nl/ws/portalfiles/portal/9677316/NTU_2019_Fries_Nederlandse_contactvariëteiten_in_Fryslanprintferzje.pdf.

Ven, L. van de (2023, 8 februari). Nederland krijgt toch weer hoogleraar Fries, RUG stelt interim aan. *NRC*. Laatst geraadpleegd op 22 maart 2023, van <https://www.nrc.nl/nieuws/2023/02/08/nederland-krijgt-toch-weer-hoogleraar-fries-rug-stelt-interim-aan-a4156510>.

Versandtvoort, M. (2018). *Social and Cultural Report: Part 1*. Tilburg: CentERdata. Laatst geraadpleegd op 26 maart 2023, van https://www.dataarchive.lissdata.nl/study_units/view/897.

Windari, T. (2021). National Identity Attachment and Its Variables. *Journal of International Women's Studies*, 22(3), pp. 81-95. Laatst geraadpleegd op 27 maart 2023, van <https://vc.bridgew.edu/jiws/vol22/iss3/9>.